

**Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»**

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
УНІВЕРСИТЕТУ «КРОК»**

Міжнародне фахове видання

Випуск сорок сьомий

Київ – 2017

Збірник наукових праць «Вчені записки Університету «КРОК»:

- 1) внесено до списку друкованих (електронних) періодичних видань, що включаються до Переліку наукових фахових видань України (Додаток 11 до наказу Міністерства освіти і науки України від 07.10.2015 № 1021);
- 2) внесено у Список фахових журналів Index Copernicus 2015 (ICI Journal Master List 2015);
- 3) входить до бази даних Ulrich's Periodicals Directory, США (international database Ulrich's Periodicals Directory, USA).

В-90 Вчені записки Університету «КРОК» / Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». – Вип. 1 (1997). – Вип. 47. – К., 2017. – 182 с.

У сорок сьомому випуску зібрані статті науковців Університету економіки та права «КРОК», інших вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ України за результатами їх наукової роботи у 2012-2017 роках.

Розраховано на викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у сфері економіки, фінансів, економіки підприємств, міжнародної економіки, обліку й аудиту, управління, економічної безпеки.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Університету економіки та права «КРОК»
(протокол № 1 від 28 вересня 2017 року)*

Головний редактор: Алькема В.Г., доктор економічних наук, професор

Редакційна колегія: Борисенко З.М., доктор економічних наук, професор
Грушко В.І., доктор економічних наук, професор
Денисенко М.П., доктор економічних наук, професор
Захаров О.І., кандидат економічних наук, професор
Кігель В.Р., кандидат економічних наук, доцент
Козенюк В.О., доктор юридичних наук, ст. наук. співр.
Косарев О.Й., кандидат економічних наук, доцент
Лаптев С.М., кандидат економічних наук, професор
Мелько Л.Ф., кандидат педагогічних наук, доцент
Петрова І.Л., доктор економічних наук, професор
Одягайло Б.М., доктор економічних наук, професор
Радіонова І.Ф., доктор економічних наук, професор
Рокоча В.В., доктор економічних наук, професор
Сідак В.С., доктор історичних наук, професор,
кандидат юридичних наук
Степанкевич К.С., кандидат економічних наук, доцент
Терехов В.І., доктор економічних наук, професор
Тимошенко В.А., доктор юридичних наук, професор
Ушакова Н.М., кандидат економічних наук, професор

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 17174-5944ПР від 18.11.2010 р.

Вступне слово

У сорок сьомому (№ 47) випуску збірника «Вчених записок» «Університету економіки та права «КРОК», який Ви тримаєте в руках, опубліковано результати наукових досліджень вчених-економістів університету та вищих навчальних закладів, академічних інституцій і науковців-практиків органів державного управління, організацій інформаційно-аналітичної, інноваційної та проектної діяльності України. Поточний випуск міжнародного фахового видання містить шість розділів. Його особливістю є наявність нової рубрики, яку присвячено питанням менеджменту та економіки туризму як перспективної наукової галузі. Представлено нові погляди науковців на вплив відновлювальної енергетики на суспільство, економіку та енергетичну безпеку держави. Традиційно у збірнику розглядаються актуальні питання економічної теорії, забезпечення економічної безпеки держави та суб'єктів господарської діяльності, регулювання фінансової системи держави та її складових, представлено результати економічних досліджень окремих напрямів діяльності суб'єктів різних сфер і галузей економіки в сучасних умовах.

У розділі «Економічна теорія» подано статті, що розкривають результати досліджень аспектів макроекономічного регулювання національної економіки в умовах глобалізаційних викликів, ролі стейкхолдерів макроекономічної політики та диспропорції публічного сектору національної економіки. Аналізуються фундаментальні аспекти економічної безпеки в контексті теорії самоорганізації систем. Демонструються узагальнення щодо оцінювання політичної ренти з використанням рейтингів міжнародних організацій. Представляються наукові точки зору на нетехнологічні інновації та з'ясовується їх значення для розвитку сучасної організації соціально-трудова сфери суспільства. Висвітлюються результати аналізу впливу відновлювальної енергетики на суспільну взаємодію, економіку та енергетичну безпеку держави.

У розділі «Фінанси» розміщено статті, присвячені аналізу трансмісійного механізму грошово-кредитної політики держави, розгляду сучасного стану та тенденцій і перспектив розвитку банківської системи України, удосконаленню системи державного регулювання прозорості комерційних банків.

Розділ «Міжнародна економіка» містить публікацію, в якій розкрито результати дослідження особливостей цифрової трансформації світової економіки.

У статтях розділу «Економіка підприємства» представлено сучасні наукові підходи до організації обліково-аналітичного забезпечення управління діяльністю підприємства. Висвітлено організаційно-методичні проблеми діяльності приватних детективних підприємств в Україні та оцінено перспективи їх розвитку. Розкрито особливості здійснення внутрішнього аудиту поточної дебіторської заборгованості підприємств торгівлі. Розглянуто теоретико-методичні засади інноваційної активності підприємства як фактору його конкурентоспроможності та економічної безпеки. Представлено системний погляд на звіт про рух грошових коштів як компонент фінансової звітності підприємства.

До розділу «Менеджмент і маркетинг» входять статті, які висвітлюють результати досліджень питань ефективності застосування автоматизованих інформаційних систем управління в аспекті створення внутрішньої системи забезпечення якості освіти та освітньої діяльності навчальних закладів. У них аналізуються особливості управління процесами логістичного обслуговування клієнтів торговельних підприємств.

Розділ «Менеджмент та економіка туризму» представлено науковими доробками, в яких розкрито особливості практики туристичного брендингу країн Центральної та Східної Європи. Висвітлено результати дослідження особливостей сучасного розвитку підприємництва на ринку туристичних послуг в Україні. Проаналізовано інноваційні способи і форми екскурсійної діяльності на ринку туристичних послуг України. Представлено результати структурно-функціонального аналізу логістичної діяльності сфери туристичного бізнесу та розкрито її специфіку.

Головний редактор,
доктор економічних наук, професор

В.Г. Алькема

Розділ I

Економічна теорія

УДК 338.246.87 (477)

Є.А. Бобров
д-р екон. наук
кафедра національної економіки та фінансів
Університет економіки та права «КРОК»

Аналіз впливу децентралізації генерації електричної енергії на енергетичну безпеку держави

Сучасна динаміка світових процесів в енергетичному секторі вимагає швидкого реагування на зміни та постійного вдосконалення. Необхідність оптимізації та розширення джерел постачання енергії для забезпечення енергетичної безпеки держави постійно ставить виклики перед енергетикою, і, зокрема, її найбільш прогресивною і динамічною частиною – альтернативною енергетикою. Наявність цієї проблеми зумовлює мету даного дослідження.

Ключові слова: відновлювальні джерела енергії, децентралізація, енергетика, енергетична безпека.

Е.А. Бобров
д-р екон. наук,
кафедра национальной экономики и финансов
Университет экономики и права «КРОК»

Анализ влияния децентрализации генерации электрической энергии на энергетическую безопасность государства

Современная динамика мировых процессов в энергетическом секторе требует быстрого реагирования на изменения и постоянного совершенствования. Необходимость оптимизации и расширения источников энергии для обеспечения энергетической безопасности государства постоянно ставит вызовы перед энергетикой и, в частности, ее наиболее прогрессивной и динамичной частью – альтернативной энергетикой. Наличие этой проблемы обуславливает цель данного исследования.

Ключевые слова: возобновляемая энергетика, децентрализация, энергетика, энергетическая безопасность.

Y. Bobrov
Dr. in Economics
Department of National Economy and Finances
«KROK» University

Analysis of Effect of Electric Energy Generation Decentralization on State Energy Security

The current dynamics of world processes in energy sector requires quick respond on change and continuous improvement. The need to optimize and expand the sources of energy for ensuring of state energy security constantly imposes a number of requirements to the development of domestic energy, and particularly its most progressive and dynamic part – renewable energetics. This problem stipulates the purpose of this research.

Key words: *renewable energy, decentralization, energetics, energy security.*

Постановка проблеми

Розвиток сучасних енергетичних технологій, пов'язаних так званою «малою» децентралізованою генерацією, ставить перед сучасним суспільством новий виклик. Уже зараз у найбільш передових та технологічно розвинених країнах світу проявляється стійка тенденція до розвитку та поширення конфлікту між споживачами-власниками малих об'єктів генерації з відновлювальних джерел енергії (в основному вітрових установок, сонячних панелей та накопичувачів електроенергії) та генеруючими компаніями – власниками великих електростанцій.

Рано чи пізно питання врегулювання зазначеного вище конфлікту буде вимагати рішучих дій з боку регулюючих органів відповідних країн. Відсутність урегулювання децентралізованого постачання електричної енергії у великих обсягах до національної енергомережі буде призводити до збільшення кількості локальних перевантажень, особливо у години пікового навантаження, що зі свого боку впливатиме на безпеку постачань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання, пов'язані з аналізом впливу розвитку відновлювальних джерел енергії на енергомережі та енергетичну безпеку, вивчали С. Агарвал [1], К. Брендмайер [2], К. Мак Леан [3], М. Локвуд [4], Падж'янто [5], Д. Робертсон [6]. В Україні за цим напрямком поки відсутні ґрунтовні дослідження.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Відсутність концептуального та стратегічного бачення проблеми децентралізованого постачання електричної енергії у національну мережу в майбутньому з огляду на плани та темпи розвитку відновлювальної енергетики в країні, а також необхідність розгляду зазначеного питання в перспективі забезпечення енергетичної безпеки, є важливим завданням у розробленні сучасного методологічного підходу до мінімізації негативного впливу на розвиток енергетичної галузі.

Формулювання цілей статті

Дослідження питання децентралізації генерації електричної енергії в контексті забезпечення енергетичної безпеки у світі та в Україні, викликів, що постають під час швидкого розвитку виробництва з відновлювальних джерел енергії.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сучасні технологічні інновації поступово змінюють усі галузі економіки. Найбільш масштабні наслідки трансформацій, імовірно, проявляться у галузях, пов'язаних із видобутком нафти та газу, генерацією та розподілом електричної енергії.

У 1980-1990-х роках виробництво та розподіл енергії були стабільними, в основному, невидимими для суспільства. У цій галузі домінувала система потужних, централізовано керованих генеруючих станцій – вугільних, атомних та гідроелектричних.

Технології інтелектуального керування системами та аналіз даних за допомогою загальної автоматизації стимулюють черговий переворот в енергетиці, радикально підвищуючи продуктивність та гнучкість галузі.

Енергетика нового покоління стає більш децентралізованою, здатною інтегрувати безліч різних джерел енергопостачання в енергосистеми підвищеної надійності.

В останні два десятиліття уряди багатьох розвинених та країн, що розвиваються, субсидіюють сонячну і вітрову енергетику, активно включаючи її до національної системи з метою диверсифікації джерел енергоресурсів, створення нових робочих місць та скорочення викидів у атмосферу.

Донедавна нові джерела виглядали дуже незначними для здійснення помітного впливу на всю систему загалом. Проте собівартість відновлювальних джерел різко знижується, їх частка в системах енергозбереження зростає, і під їх впливом ринки електроенергії змінюються (див. рис. 1).

Новітні досягнення науково-технічного прогресу в галузі ефективних технологій виробництва електроенергії дозволили об'єктам відновлювальної енергетики конкурувати з природними монополіями за собівартістю виробленої електроенергії, навіть із врахуванням витрат на її транспортування та розподіл. Оскільки в багатьох випадках електростанції з виробництва електричної енергії з відновлювальних джерел енергії будуються безпосередньо близько до споживача (особливо це стосується сонячних панелей, що розташовуються на дахах будинків і є сучасним інвестиційним трендом по всьому світу), відповідно відпадає

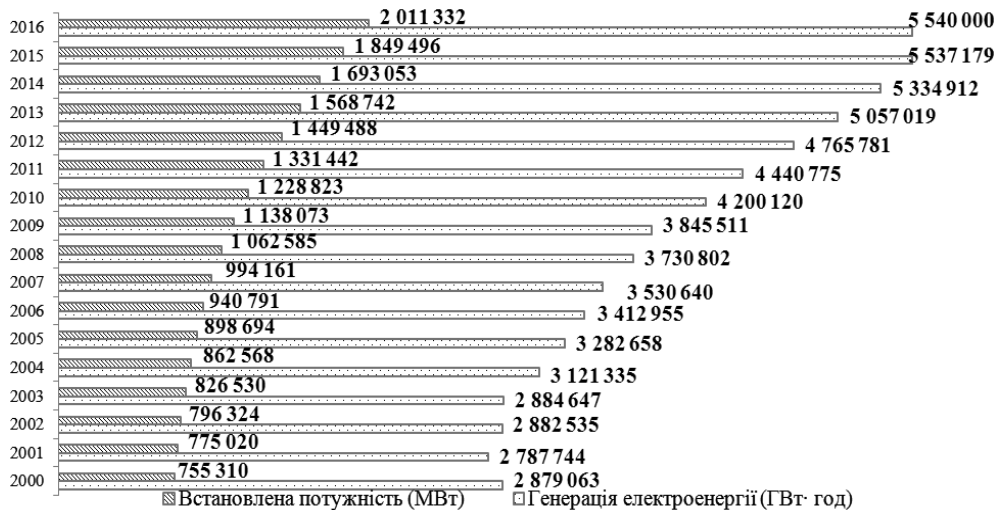

Рис. 1. Встановлені потужності та виробництво електричної енергії відновлювальними джерелами енергії у світі у 2000-2016 роках

Джерело: [7].

необхідність прокладати та утримувати значні мережі передачі електричної енергії, що впливає на величину капітальних вкладень та технологічних втрат при передачі енергії. Крім того, сучасні об'єкти відновлювальної генерації мають блочну структуру, тому легко вирішується питання нарощування потужності шляхом підключення додаткових агрегатів, що вбудовуються у вже існуючу систему. В той же час, додаткове технологічне підключення до центральних електричних та теплових мереж з виділенням певної потужності в багатьох випадках є або неможливим, або дуже дорогим рішенням.

Аналізуючи дані по інвестуванню у відновлювальну енергетику, що наведені на рисунку 2, можна побачити контрастні тенденції між різними типами економік, регіонами та окремими країнами. Так, у 2016 році Китай знову став лідером по вартості інвестиційних проектів (\$78,3 млрд), проте скоротивши інвестиції на 32% порівняно з попереднім, 2015 роком. Інвестиції в ЄС склали \$59,8 млрд, що на 3% більше, ніж у попередньому році. США продовжували залишатися потужним центром інвестицій, тут цей показник становив \$46,4 млрд, хоча і на 10% менше, ніж у 2015 році. Азія та Океанія (за винятком Китаю та Індії) скоротили інвестиції на 42% до \$26,8 млрд. Індія зафіксувала \$9,7 млрд інвестицій в 2016 році, що не перевищили рівня 2015 року та середнього показника з 2010 року. На Близькому Сході та в Африці було вкладено \$7,7 млрд, що на 32% нижче 2015 року. Бразилія минулого року інвестувала в альтернативну енергетику \$6,8 млрд. Загалом спостерігається тенденція до поступового насичення ринку інвестицій у відновлювальну енергетику у ЄС, Китаї та США, що відкриває перспективи залучення нових інвестицій у країнах, що розвиваються. Також спостерігається падіння оптових цін на електроенергію в США та ЄС, що означає, що вони (ціни) перестали грати роль стимулу та індикатора для інвестицій.

Американський Інститут місцевого самозабезпечення у своєму дослідженні «Демократизація системи електроенергії. Бачення для електричної мережі XXI сторіччя» [9], ще у 2011 відзначив у Сполучених Штатах Америки тенденції до поступової децентралізації генерації електроенергії, коли традиційні електрич-

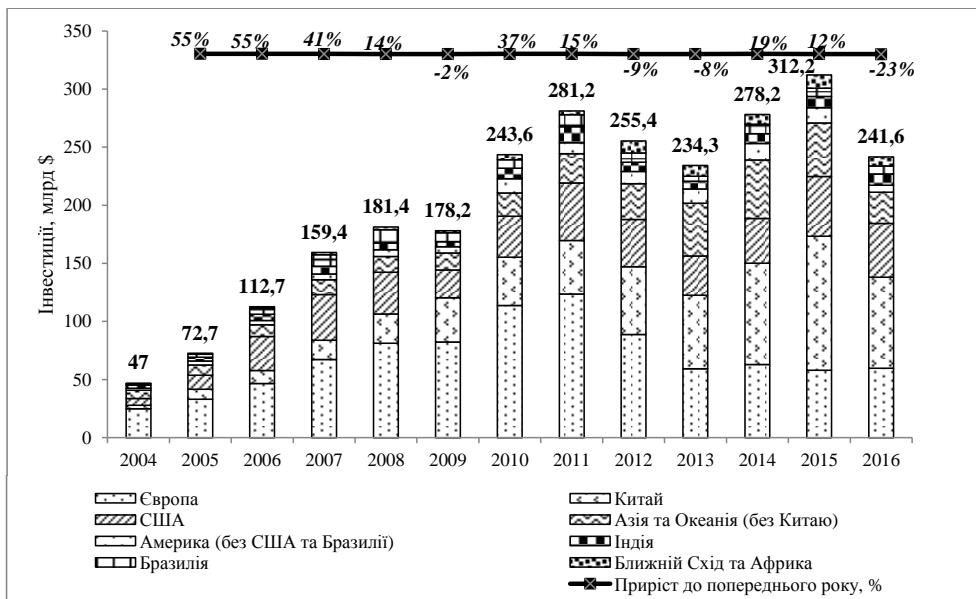

Рис. 2. Інвестиції у відновлювальну енергетику світу у 2004-2016 роках

Джерело: [8].

ні станції поступово заміщуються та дублюються великою кількістю локальних установок, які виробляють енергію з відновлювальних джерел і живлять окремі селища або райони.

Як відзначається у дослідженні, така модель електроенергетичної системи дозволить місцевим громадам більш ефективно самостійно розпоряджатися електричною енергією, що виробляється, гнучко реагувати на потреби людей і місцевих виробництв. Чисті місцеві джерела енергії забезпечують найбільш ефективний шлях до «розумного» енергетичного майбутнього та економії енергії.

Наприкінці 2016 року Європейська комісія представила для обговорення доповідь «Clean energy for all europeans» [10], в якій виклала концепцію нового енергетичного пакету (Четвертого, Winter energy package).

У пріоритетах нового енергетичного пакету – зробити енергію більш доступною для споживачів і чистою з точки зору екології, створити єдину архітектуру ринку електроенергії, сприяти кращій ринковій інтеграції електроенергії, що генерується відновлювальними джерелами енергії, забезпечити продовження зростання енергоефективності європейської економіки.

Одним з важливих елементів нової енергетичної політики в Європі є енергетичні кооперативи – об'єднання громадян, підприємств і організацій, метою яких є, як правило, реалізація різних локальних проектів у сфері відновлювальної енергетики. Найчастіше такі об'єднання спрямовують свої зусилля на децентралізоване, екологічне та незалежне від енергогенеруючих компаній і концернів виробництво енергії.

Відповідно до Зимового енергетичного пакету енергетичні кооперативи отримують переваги повноцінного підключення до електромережі на рівних з іншими учасниками ринку. Вони зможуть більш ефективно продавати вироблену електроенергію споживачам різних регіонів на прозорих умовах у необхідній кількості. Така політика сприятиме споживачеві, захищаючи його і дозволяючи йому повністю контролювати своє споживання енергії та її постачання.

При цьому споживачі, які виробляють електроенергію з відновлювальних джерел енергії для власних потреб, зможуть продавати надлишки електроенергії без втрати своїх прав як споживачів. Приватна особа зможе поставляти до 10 МВт, а юридична – до 500 МВт без набуття статусу постачальника.

Згідно з результатами дослідження Ce Delft [11], до 2030 року частка домогосподарств та кооперативів, які будуть учасниками енергоринку, досягне 50% від усього населення ЄС, а їх загальний внесок у виробництво електроенергії сягне майже 20%.

Поточний стан українського енергетичного ринку та, зокрема, розвитку відновлювальної енергетики поки не дозволяє говорити про слідування європейським трендам. Хоча встановлена потужність об'єктів відновлювальної енергетики за 9 місяців 2017 року зросла на 18% і становить 1320 МВт, її частка у загальній встановленій потужності становить лише 2,39%.

Стимулами розвитку відновлювальної енергетики, які впроваджені в Україні, є:

- Спеціальні «зелені» тарифи до 2030 року.
- Гарантування мінімального рівня «зелених» тарифів в євро шляхом щоквартального їх перегляду відповідно до зміни валютного курсу.
- Поступове зниження ставок «зелених» тарифів на 10% і 20% для електростанцій, введених в експлуатацію після 2019 і 2024 років.
- Застосування додаткових бонусів (5% або 10%) до «зеленого» тарифу за використання електростанціями обладнання вітчизняного виробництва.

– Гарантія купівлі та оплати всього обсягу електроенергії, наданої виробниками за «зеленим» тарифом.

На українському енергетичному ринку бракує конкуренції між постачальниками. Частка відновлювальної енергетики у загальному балансі виробництва електричної енергії хоча і зросла за останній рік на 25%, але досягає лише 1,23% в загальному обсязі виробництва (див. рис 3).

Навіть не йдеться про конкуренцію між енергією, виробленою з різних джерел (див. рис. 4). Тариф на електроенергію, вироблену вітровими електростанціями, перевищує оптову ціну (136,57 коп.) у 2,4 рази, вироблену сонячними електростанціями – у 5,5 разів.

У Законі України «Про альтернативні види палива» [13] термін «біомаса» вживається в наступному значенні: – “це біологічно відновлювальна речовина органічного походження, що зазнає біологічного розкладу (відходи сільського господарства (рослинництва й тваринництва), лісового господарства та технологічно пов’язаних з ним галузей промисловості, а також органічна частина промислових та побутових відходів). До біологічних видів палив (біопалив) відносять – тверде, рідке або газове паливо, виготовлене з біологічно відновлювальної сировини (біомаси), яке може використовуватися як паливо або компонент інших видів палива”.

Дана ситуація буде змінюватися із введенням у 2019 році нового ринку електричної енергії (протягом перехідного періоду, з 01.07.2019 до 01.07.2020, ДП «НАЕК «Енергоатом» буде надавати послугу Гарантованого покупця з метою забезпечення збільшення частки електричної енергії з відновлювальних джерел, шляхом компенсації купівлі її по «зеленому» тарифу). Особливостями функціонування відновлювальної енергетики в Україні стане:

– Підписання довгострокових договорів купівлі-продажу електроенергії за «зеленим» тарифом із гарантованим покупцем до 2030 року.

– Поступове введення плати за відхилення від обсягу продажу електроенергії (10% у 2021 році, 100% у 2030 році).

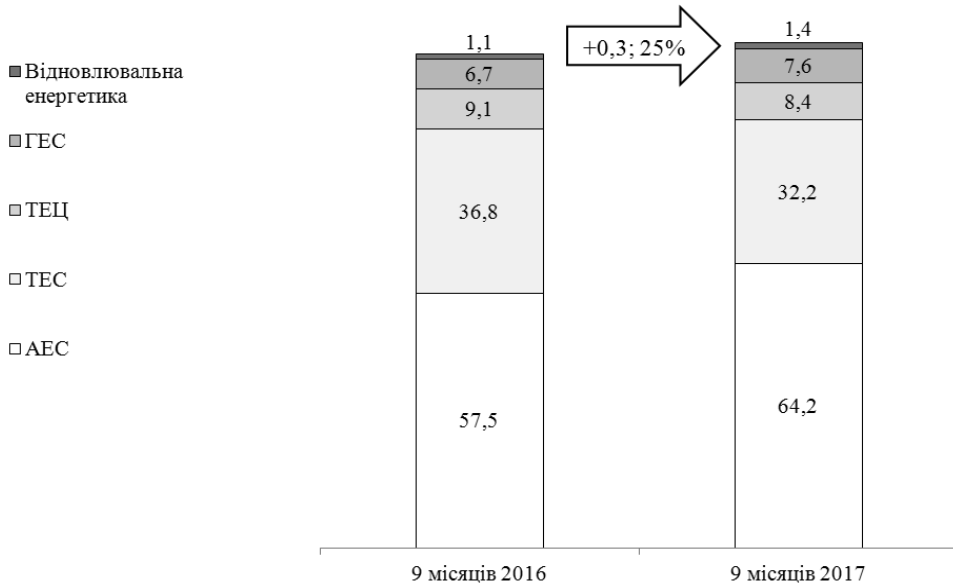

Рис. 3. Динаміка виробництва електроенергії в Україні (без ТЕС у зоні НКТ), млн./МВт·год.

Джерело: [12].

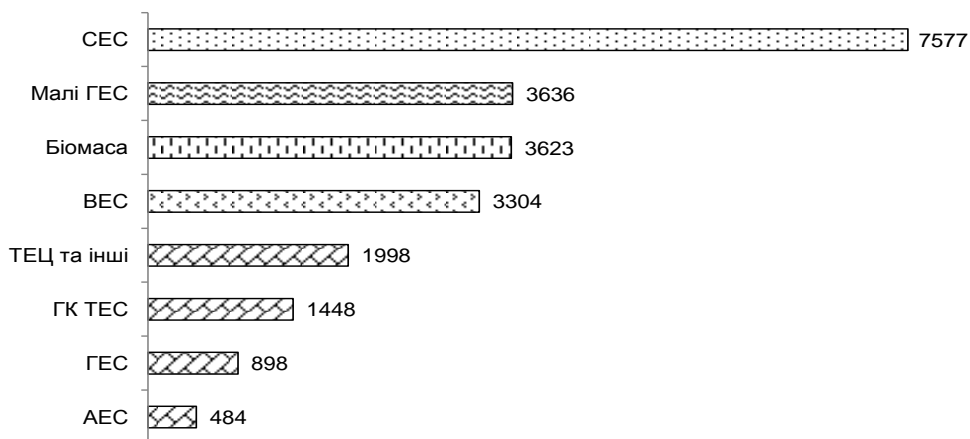

Рис. 4. Середня структура цін виробників електричної енергії у 2017 році, грн./МВт·год.
Джерело: [12].

– Встановлення коридору в прогнозуванні обсягу виробництва електроенергії: для ВЕС – 20%, для СЕС – 10%, для малих ГЕС – 5%.

– Починаючи з 2019 року оператор системи передачі (ОСП) сплачує Гарантованому покупцеві (ДП «НАЕК «Енергоатом») компенсаційні платежі на покриття різниці між «зеленим» тарифом та ціною на ринку «на добу вперед». Такі платежі закладені в тариф ОСП.

– Звільнення від сплати за небаланси для об'єктів відновлюваної електроенергетики, що введені в експлуатацію до набрання чинності Закону «Про ринок електричної енергії».

Зміни торкнуться принципів формування та затвердження тарифів. Зростатиме кількість потенційних виробників та постачальників електричної енергії, а також інвестицій в енергетику.

Висновки

Потреба забезпечення зростаючих потреб в енергоресурсах сприятиме подальшому зростанню сектора відновлювальної енергетики у світі. При цьому домінуючим сектором з інвестування у децентралізовану генерацію буде сонячна енергетика. Це можна пояснити, по-перше, достатньо невеликими інвестиціями як для спорудження сонячної електростанції мікрорівня у домашньому господарстві, так і для гігантських сонячних ферм. По-друге, технічні характеристики сонячних панелей по виробництву електричної енергії завдяки розвитку технологій за останні 10 років значно зросли. Тому врегулювання питань децентралізованого постачання електричної енергії у великих обсягах до національних енергомереж буде надзвичайно актуальним.

В Україні на державному і регіональному рівнях з'явилося і поступово розвивається розуміння того, що розвиток відновлюваних джерел енергії є важливим фактором підвищення рівня енергетичної безпеки на локальному рівні, зменшення використання викопних паливних ресурсів (у т.ч. й імпортованих), забезпечення розвитку промисловості та сільського господарства, збільшення зайнятості населення в секторах економіки, а також зниження негативного впливу енергетики на навколишнє середовище.

Виклики, які поставила децентралізована генерація енергетичним системам у розвинених країнах світу, наразі, є неактуальним для нашої країни. Зважаючи на наявні тренди розвитку в енергетиці, слід готуватися до вирішення питання регулювання роботи централізованої та децентралізованої генерації.

Література

1. Aggarwal S., Orvis R. Grid flexibility: methods for modernizing the power grid // Report, Energy Innovation, 2016. – URL : <http://energyinnovation.org/wp-content/uploads/2016/05/Grid-Flexibility-report.pdf>
2. Brandmayr C., Benton D., George A., Kumar Ch. People power. How consumer choice is changing the UK energy system // Green Alliance publishing, 2017 – URL : http://www.green-alliance.org.uk/resources/People_power_how_consumer_choice_is_changing_UK_energy_system.pdf
3. MacLean K. Energy governance and regulation frameworks – time for a change? // Paper for the Energy Technologies Institute, 2016. – URL : <https://d2umxnkyjne36n.cloudfront.net/documents/2016-02-05-ETI-Network-governance-KM-final.pdf?mtime=20161004120740>
4. Lockwood M. Energy networks and distributed energy resource in Great Britain // Energy Policy Group, Working Paper: 1406, University of Exeter, 2014. – URL : <http://projects.exeter.ac.uk/igov/wp-content/uploads/2014/10/WP11-Energy-networks-and-distributed-energy-resources-in-Great-Britain.pdf>
5. Pudjianto D. Smart control for minimizing distribution network reinforcement cost due to electrification // Energy Policy. – 2013. – Volume 52. – P. 76-84. – URL : https://pure.strath.ac.uk/portal/files/28108847/Pudjianto_2013_Smart_control_for.pdf
6. Roberson D. Performance assessment of the PNM prosperity electricity storage project // Sandia Report SAND 2014-2883, A Study for the DOE Energy Storage Systems Program, 2014 – URL : <http://www.sandia.gov/ess/publications/SAND2014-2883.pdf>
7. The International Renewable Energy Agency – URL : <http://resourceirena.irena.org>
8. Global trends in renewable energy investment, Frankfurt School-UNEP Centre/BNEF. 2017. – URL : <http://www.fs-unesp-centre.org>
9. Farrell J. Democratizing the Electricity System A Vision for the 21st Century Grid, Institute for Local Self-Reliance, 2011 – URL : <http://www.ripuc.org/eventsactions/docket/4600-democratizing-electricity-system.pdf>
10. Clean energy for all europeans, Communication from the Commission, COM(2016) 860 final, 30.11.2016 – URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1481278671064&uri=CELEX:52016DC0860#footnote21>
11. Kampman B., Afnan M., Blommerde J. The potential of energy citizens in the European Union, 09.2016 – URL : http://www.cedelft.eu/publicatie/the_potential_of_energy_citizens_in_the_european_union/1845
12. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг – URL : <http://www.nerc.gov.ua>
13. Закон України «Про альтернативні види палива» №1391-XIV від 14.01.2000 р. // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1391-14>

УДК 330.837.2

О.В. Грушко
аспірант,

*Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана*

Оцінювання політичної ренти з використанням рейтингів міжнародних організацій

У статті розкрито зміст політичної ренти та використано сукупність міжнародних індексів для її оцінювання.

Ключові слова: політична рента, корупція, індекси та рейтинги міжнародних організацій.

А.В. Грушко

аспірант,

*Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана*

Оценка политической ренты с использованием международных организаций

В статье раскрыто понятие политической ренты и использовано совокупность международных индексов для её оценивания.

Ключевые слова: политическая рента, коррупция, индексы и рейтинги международных организаций

O. Hrushko

PhD student,

*Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman*

Evaluation of Political Rent by means of International Organizations

The article reveals the concept of political rent and the set of international indexes for its evaluation is used.

Key words: political rent, corruption, international organizations indexes and ratings.

Постановка проблеми

Складність оцінки масштабів політичної ренти в країні змушує використовувати відносні показники, тому все більшого значення набувають загальносвітові рейтинги (індекси). Одним із інструментів об'єктивної та незалежної відносної оцінки політичної ренти можуть виступати рейтинги та індекси міжнародних організацій. Згідно з теорією суспільного вибору, усі учасники політичного ринку намагаються отримати додаткову матеріальну та нематеріальну вигоду за рахунок використання політичного процесу у власних цілях. Цей процес отримав назву «пошук політичної ренти».

В цій роботі здійснено спробу інтегральної оцінки показників, що формують рейтинги нашої держави, з позицій пошуку політичної ренти в Україні. Аналіз обраних нами показників дає можливість зосередити особливу увагу на тих аспектах, що пов'язані безпосередньо з політичним процесом. Оскільки не існує єдиного показника та статистики для оцінки величини політичної ренти, то доцільно використати відносні показники – рейтинги та індекси міжнародних організацій: Індекс глобальної конкурентоспроможності (Всесвітній економічний форум), Індекс сприйняття корупції (Transparency International), Індекс проекту «Ведення бізнесу» (Група Світового банку), Індекс економічної свободи (The Heritage Foundation & The Wall Street Journal), Індекс свободи в світі (Freedom in the World).

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемі оцінювання ситуації в Україні міжнародними організаціями присвячені роботи вітчизняних науковців, а саме: Л.А. Грицини [1], Б. Данилишина

[2], О.В.Мошенця [3], О. Ярошка [4]. Аналіз досліджень згаданих авторів свідчить про те, що оцінювання політичної ренти залишається поза увагою.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Посилення ролі держави у сучасному суспільстві призводить як до позитивних, так і до руйнівних наслідків для економіки країни. Одним із негативних наслідків є використання функцій держави політичними суб'єктами для реалізації власних інтересів з метою отримання додаткового доходу на політичному ринку у формі політичної ренти. Причиною цього є значний масштаб корупції та використання держави як інструменту перерозподілу ВВП в інтересах певного кола осіб (або груп), що загрожує національній безпеці держави. Якщо корупцію намагаються оцінити та описати різні дослідники, то розмір політичної ренти взагалі залишився поза увагою дослідників. Однією з проблем є вимірювання розміру та оцінка масштабів політичної ренти в Україні. Політичну ренту досить складно визначити абсолютно, адже відсутні будь-які статистичні дані. Проте її можливо оцінити відносно – через індекси міжнародних організацій, які базуються на компаративній (порівняльній) основі. Тому завдяки рейтингам впливових міжнародних організацій нами зроблена спроба оцінювання політичної ренти.

Формулювання цілей статті

Метою статті є здійснення оцінки політичної ренти в Україні з використанням індексів міжнародних організацій.

Вклад основного матеріалу дослідження

У сучасному світі ще більшу роль почали відігравати політичні відносини, які активно впливають на економічний розвиток будь-якої країни, що призводить до тісного взаємозв'язку економіки та політики. Збільшення ролі держави веде до появи як позитивних, так і негативних наслідків для економіки. Одним із негативних наслідків є конфлікт суспільного та приватного інтересу, проявом якого є використання політичної влади у власних цілях. В Україні держава довгий час формувалась не як інститут задоволення суспільних потреб та створення суспільних благ, а як інструмент отримання ренти.

Факт утворення ренти дозволяє власнику ресурсів шукати варіанти їх найбільш ефективного розміщення та використання, тому активність підприємців розподіляється на «пошук прибутку» (profit-seeking) і «пошук ренти» (rent-seeking) [5, с. 152]. Ресурси, які витрачаються задля отримання прибутку, призводять до створення благ та загального зростання добробуту, а пошук ренти – до втрати рідкісних ресурсів суспільства заради загарбання штучно створеного трансферту ресурсів певною групою осіб без відповідного створення благ.

Сам термін «пошук ренти» був вперше застосований та введений у науковий обіг американкою Анною Крюгер у 1974 р. Як зазначає автор, у багатьох ринкових економіках обмеження урядом економічної активності є поширеним фактом життя. Ці обмеження призводять до виникнення різних форм ренти, за яку суб'єкти часто вступають у конкурентну боротьбу. В одних випадках така конкуренція є повністю легальною. В інших випадках пошук ренти набуває інших форм, таких як хабарництво, корупція, контрабанда та чорний ринок [6, с. 291].

Згідно з Дж. Б'юкененом, основоположником теорії суспільного вибору, термін «пошук ренти» сформульовано для характеристики поведінки в інституційних утвореннях, де індивідуальні зусилля з максимізації цінностей породжують втрати, а не вигоду для суспільства [7, с. 4].

Роберт Толлісон визначає пошук ренти як втрату рідкісних ресурсів заради загарбання штучно створеного трансферту, що призводить до монопольного прибутку, захищеного державою [8, с. 557].

А. Г. Таллок трактує пошук ренти як використання ресурсів з метою отримання ренти, яка породжується чимось, що має негативну суспільну цінність. Тобто, якщо індивід, який інвестує в будь-що, що насправді не покращує продуктивність або навіть погіршує її, зумовлюючи зростання свого доходу досягненням особливого становища або монопольної влади, здійснює пошук ренти [9, с. 31].

Політичну ренту можна визначити як намагання економічних агентів отримати економічну ренту за допомогою політичного процесу, використовуючи примус держави у власних цілях. Адже держава володіє адміністративним або владним ресурсом, що дозволяє монопольно впливати на перерозподіл ВВП у власних цілях, що призводить до соціально-економічних втрат суспільства. Тому під політичною рентою ми розуміємо дохід суб'єктів політичного процесу внаслідок перерозподілу доходів (майна), що сформувались при первинному розподілі ВВП з використанням політичної влади (як легітимної, так і нелегітимної) через адміністративний механізм держави.

Формою нелегітимного перерозподілу доходів (майна) є корупція. Для оцінювання масштабів корупції в країнах світу використовується **індекс сприйняття корупції - Corruption perceptions index**, який складає громадська організація Transparency International. Індекс сприйняття корупції (ІСК) – сукупний індекс, який ґрунтується на відповідні питання щодо оцінки рівня корупції. В оцінюванні беруть участь міжнародні фінансові та правозахисні експерти. В процесі стандартизації даних вони конвертуються з використанням шкали від 0 до 100, де 0 – найвищий рівень сприйняття корупції, а 100 – найнижчий. Дані подано інформацією по Україні з 2012 року.

Таблиця 1

Індекс сприйняття корупції в Україні

Рік	2012	2013	2014	2015	2016
Україна	26	25	26	27	29

Як свідчать дані таблиці 1, рівень сприйняття корупції є досить високим, але найгірше те, що зберігається його незмінність, що є доказом відсутності реальних антикорупційних реформ. Ця негативна тенденція є свідченням значного масштабу політичної ренти, яка отримується завдяки корупційним схемам, що є однією з форм її прояву.

Проект оцінювання умов Ведення бізнесу (Doing Business) – це річний звіт, який дає змогу об'єктивно оцінити законодавство, пов'язане з регулюванням підприємницької діяльності та його правозастосування. Кожній країні присвоюється відповідна позиція в рейтингу сприятливості умов ведення бізнесу. Рейтинг має 189 позицій. Чим вищою є позиція країни в рейтингу сприятливості умов ведення бізнесу, тим сприятливіше підприємницьке середовище для відкриття та функціонування підприємства. Позиція кожної країни по рейтингу сприятливості умов для ведення бізнесу визначається сукупною оцінкою, отриманою за десятьма напрямками (таблиця 2).

За індикатором легкості ведення бізнесу в Україні у 2012–2016 рр., існує тенденція до покращення умов майже удвічі. Це відбулося за рахунок покращення таких позицій, як реєстрація підприємства та власності: 30 та 6 відповідно. Але цього недостатньо для успішного та легкого ведення бізнесу. Натомість, досить складна ситуація з отриманням дозволу на будівництво – 140 позиція, підклю-

Позиції України згідно з результатами Doing Business 2010-2016

Рік	Рейтинг легкості ведення бізнесу	Реєстрація підприємства	Отримання дозволу на будівництво	Підключення до системи електропостачання	Реєстрація власності	Доступ до кредиту	Захист мінеритарних інвесторів	Оподаткування	Міжнародна торгівля	Забезпечення виконання контрактів	Вирішення неплатоспроможності
2010	142	134	181	-	141	30	109	181	139	43	145
2011	145	118	179	-	164	32	109	181	139	43	150
2012	152	112	180	169	166	24	111	181	140	44	156
2013	137	50	183	166	149	23	117	165	145	42	157
2014	169	112	41	172	97	13	128	164	148	45	162
2015	87	70	139	138	64	17	87	106	109	98	141
2016	83	30	140	137	61	19	88	107	109	98	141

Джерело: [11].

чення до системи електропостачання – 137 позиція, оподаткування – 107 позиція, міжнародна торгівля – 109 позиція, вирішення неплатоспроможності – 141 позиція. Все це є доказом, що вести бізнес в Україні досить складно, за винятком реєстрації підприємства та власності, у яких відбулося деяке покращення. Значні перешкоди створюються державою у вигляді адміністративних бар'єрів, про що свідчать такі субіндекси: отримання дозволу на будівництво, підключення до системи електропостачання, оподаткування, міжнародна торгівля та вирішення проблем неплатоспроможності. Це може розглядатися як доказ значної регульованості процесів державними органами та створення перешкод для отримання вигоди у формі політичної ренти.

Згідно з індикатором **Свобода в світі (Freedom in the World)**, створеним організацією Freedom House, кожна країна оцінюється за шкалою від 1 до 7 окремо за політичними правами та громадянськими свободами. Тут 1 означає найвищий рівень свободи, 7 – її повна відсутність. Згідно з методологією під час розрахунку індексу Свобода у світі використовуються два компоненти свободи – політичні права і громадянські права та вимірюється рівень їх реалізації. Градація країн вимірюється за шкалою: вільні країни (1,0 до 2,5); частково вільні (3,0 – 5,0); не-вільні (5,5 – 7,0).

За даними таблиці 3, Україна протягом вказаних років визнається як частково вільна країна. Цей індикатор безпосередньо пов'язаний із умовами ведення бізнесу в країні. Чим вищий рівень свободи, тим кращі умови створюються державою, тим ефективнішим буде підприємництво. Найвищий для нашої країни показник свободи був у період з 2006 до 2010 року. Починаючи з 2011 року, Україна знову набула статусу «частково вільної» країни. Це може свідчити про зростання масштабу привласнення політичної ренти, адже рівень свободи залежить від кількості бар'єрів для бізнесу.

Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index) використовується для розрахунку глобальної конкурентоспроможності країни у світі за 12 показниками, 7 з яких мають відношення до пошуку політичної ренти. Для нормалізації даних, зібраних для кожного показника, використову-

Таблиця 3

Позиції України згідно з результатами Свобода у світі 2004-2016

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Політичні права	4	4	3	3	3	3	3	3	4	4	4	3	3
Громадянська свобода	4	3	2	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3
Рейтинг свободи	4	3.5	2.5	2.5	2.5	2.5	2.5	3	3.5	3.5	3.5	3	3
Разом	частково вільні	частково вільні	вільні	вільні	вільні	вільні	вільні	частково вільні	частково вільні	частково вільні	частково вільні	частково вільні	частково вільні

Джерело: [12].

ється 7-бальна система, де 7 є кращим результатом, а 1 є найгіршим. Позицію України за цим показником ілюстровано в таблиці 4.

Таблиця 4

Позиції України згідно з індексом глобальної конкурентоспроможності 2010-2016

Індекс та його показники	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016
Індекс глобальної конкурентоспроможності	3.90	4.00	4.14	4.05	4.14	4.0
Інституції	2.96	2.98	3.13	2.99	2.98	3.1
Макроекономічне середовище	3.20	4.21	4.40	4.20	4.14	3.1
Ефективність товарного ринку	3.53	3.58	3.82	3.81	3.99	4.0
Ефективність ринку праці	4.54	4.44	4.44	4.18	4.12	4.3
Розвиток фінансового ринку	3.31	3.39	3.52	3.46	3.54	3.2
Рівень складності ведення бізнесу	3.48	3.48	3.70	3.68	3.66	3.7

Джерело: [13].

У таблиці 4 наведено індекс глобальної конкурентоспроможності, який перебуває на середньому рівні (приблизно 4 бали) впродовж 6 років. Найкращим є бал за показником ефективності ринку праці, що коливається в межах 4.12–4.54. Показник рівня складності ведення бізнесу також має середній рівень. З одного боку, можна констатувати стабільність ситуації в Україні, з іншого – відсутність змін на краще, що є негативною ознакою.

Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom) визначає американська дослідницька організація Heritage Foundation (з 1995 року) та оприлюднює видання «Wall Street Journal». Він розраховується як середнє арифметичне за десятьма рівноцінними показниками, які максимально оцінюються у 100 балів. Країна з абсолютно вільною економікою отримує 100 балів, а за повної відсутності свободи - нуль. За індексом економічної свободи країни світу поділяють на 5 умовних груп: вільні (free) – з показником 80–100 балів; переважно вільні (mostly free) – з показником 70–79,9 балів; помірно вільні (moderately free) – з показником 60–69,9 балів; переважно невольні (mostly unfree) – з показником 50–59,9 балів; невольні (деспотичні) (repressed) – з показником 0–49,9 балів. Позиція України за цим показником подана у таблиці 5.

Таблиця 5

Позиції України згідно з результатами Індексу економічної свободи 2010-2016

Показники за роками	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Загальний бал	46.4	45.8	46.1	46.3	49.3	46.9	46.8
Права власності	30.0	30.0	30.0	30.0	30.0	20	25.0
Свобода від корупції	25.0	22.0	24.0	23.0	21.9	25.0	26.0
Фіскальна свобода	77.9	77.3	78.2	78.2	79.1	78.7	78.6
Державні витрати	41.1	32.9	29.4	29.4	37.5	28.0	30.6
Свобода бізнесу	38.7	47.1	46.2	47.6	59.8	59.3	56.8
Свобода праці	57.7	50.0	51.2	49.9	49.8	48.2	47.9
Грошова свобода	61.2	63.2	67.7	71.0	78.7	78.6	66.9
Свобода торгівлі	82.6	85.2	84.4	84.4	86.2	85.8	85.8
Свобода інвестицій	20.0	20.0	20.0	20.0	20.0	15.0	20.0
Фінансова свобода	30.0	30.0	30.0	30.0	30.0	30.0	30.0

Джерело: [14].

У таблиці 5 простежено динаміку індексу економічної свободи. Загалом, значення індексу для України є нижчим від середніх і коливається в діапазоні від 45.8 і до 49.3. Це є негативною ознакою для економічної ситуації країни і опосередкованим свідченням можливості для отримання політичної ренти. Найвищі значення має свобода торгівлі, що варіюється від 82 до 85 балів, найгірші – свобода інвестицій – в діапазоні від 15 до 20 балів. Позитивною ознакою є зростання показника свободи бізнесу – від 38 балів до 56,8. А показник державних витрат навпаки демонструє тенденцію до погіршення. Хоча саме останній показник є дуже важливим для оцінювання політичної ренти, адже корупція і пошук ренти зосереджені саме в державному секторі.

Висновки

Політична рента – це дохід суб'єктів політичного процесу, що став результатом перерозподілу доходів (майна), отриманих внаслідок первинного розподілу ВВП з використанням політичної влади (як легітимної, так і нелегітимної) через адміністративний механізм держави. Міжнародні індикатори в динаміці опосередковано можуть свідчити про пошук політичної ренти.

Індикатор легкості ведення бізнесу в Україні загалом засвідчує ускладнення ведення бізнесу. Існують значні перешкоди, які створює держава у вигляді адміністративних бар'єрів, а це є доказом надмірного регулювання держави з метою створення перешкоди для отримання вигоди у формі політичної ренти.

За індексом сприйняття корупції Україна характеризується високим рівнем. Збереження тренду сприйняття корупції впродовж тривалого часу свідчить про відсутність антикорупційних реформ у країні, а, отже, збільшується масштаб політичної ренти, яка отримується завдяки корупційним схемам, що є однією з її форм прояву.

Індикатор Свободи засвідчує, що рівень свободи в Україні варіюється, але з 2011 року Україна знову опинилася в групі «частково вільних» країн.

Згідно з індексом глобальної конкурентоспроможності, з одного боку, можна констатувати деяку стабільність в Україні за останніх 6 років, з іншого – тенденцію збереження корупції та отримання політичної ренти.

З даних про індекс економічної свободи випливає, що в Україні зберігають-

ся показники нижче середніх, що свідчить про значне регулювання економіки з метою отримання власної вигоди. Низький рівень показника свободи інвестицій, прав власності та державних витрат свідчать про розвиток сприятливого середовища для формування політичної ренти.

Завдяки міжнародним індексам можливо опосередковано виміряти політичну ренту в Україні. Як свідчать дані індексів, в Україні є незначні покращення в реформуванні економічної системи, але загальна тенденція свідчить про незмінність або погіршення показників. Все це створює умови для корупції та отримання політичної ренти.

Література

1. Грицина Л.А. Сталий розвиток України через призму міжнародних індексів // Вісник Хмельницького національного університету 2012, № 3, Т. 3. – С. 32-36.
2. Данилишин Б., Веклич О. Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку // Економіка України. – 2008. – № 7. – С.13–23.
3. Мошенець О.В. Оцінка рентоорієнтованої поведінки в Україні міжнародними організаціями // Інвестиції: практика та досвід 2009 № 8. – С. 42-46.
4. Ярошко О. Сучасна Україна у дзеркалі міжнародних рейтингів // Економічний часопис ХХІ. – 2003. – № 6.
5. Прутська О.О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці. – К.: Логос, 2003. – 256 с.
6. Krueger Anne O. The Political Economy of the Rent-Seeking Society // American Economic Review. 1974. – No. 64. – P. 291-303.
7. Buchanan J. Et al. Rent Seeking and Profit Seeking // Toward a Theory of the Rent Seeking Society. – Texas: A&M Univ. Press, 1980.
8. Tollison R. Rent Seeking: A. Survey // Kyklos. – 1982. – Vol. 35. – No. 4.
9. Заостровцев А. Рентоориентированное поведение: потери для общества / А. Заостровцев // Вопросы экономики. – 2000. – № 5. – С. 31-44.
10. Офіційний сайт Transparency International – <http://www.transparency.org>
11. Офіційний сайт World Bank Group – <http://www.doingbusiness.org>
12. Офіційний сайт Freedom House – <https://www.freedomhouse.org>
13. Офіційний сайт World Economic Forum – <https://www.weforum.org>
14. Офіційний сайт The Heritage Foundation – <http://www.heritage.org>

УДК 330.3

Ю.М. Даценко
аспірант,

Університет економіки та права «КРОК»

Вплив відновлювальної енергетики на зв'язки в суспільстві та економіці

У статті проаналізовано вплив відновлювальної енергетики на зв'язки в суспільстві та економіці.

Ключові слова: відновлювальна енергетика, суспільство, економіка.

Ю.М. Даценко
аспірант,
Університет економіки і права «КРОК»

Влияние возобновляемой энергетики на связи в обществе и экономике

В статье проанализировано влияние возобновляемой энергетики на связи в обществе и экономике.

Ключевые слова: возобновляемая энергетика, общество, экономика.

Yu.M. Datsenko
Postgraduate Student,
«KROK» University

Influence of renewable energy on communication in society and economics

In the article the influence of renewable energy communication in society and economics is analyzed.

Keywords: renewable energy, society, economics.

Постановка проблеми

З початку ХХІ ст. у світовій енергетиці відбуваються поступові зміни. Розвиток науки і техніки, який щорічно прискорюється значними темпами, призводить до зміни енергетичного і промислового устаткування, підвищення ефективності та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. У 2016 році світова енергетика спиралась переважно на паливні корисні копалини [7]. Але використання відновлювальної енергетики поступово збільшується, і в найближчій перспективі вона може стати основним джерелом енергії. Наприклад, у 2017 році в США використання відновлювальних джерел енергії (далі ВДЕ) вперше випередило атомну енергетику [12].

Метою статті є дослідження впливу ВДЕ на економічний розвиток та взаємодії у суспільстві. Тому доцільно навести визначення основних термінів.

ВДЕ – енергія джерел, які є невичерпними (сонця, вітру та ін.).

Економічний розвиток – підвищення економічного потенціалу, збільшення обсягів виробництва. В даній статті основним показником, який характеризує цю категорію, є валовий внутрішній продукт (ВВП).

Взаємодії у суспільстві – стійка система добровільних відносин суб'єктів, що належать до одного або різних рівнів службової ієрархії та володіють різними ресурсними можливостями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Стан використання відновлювальних джерел енергії знаходить своє відображення у звітах багатьох організацій. Зокрема, французька некомерційна організація REN21 щорічно публікує свій звіт про стан відновлювальної енергетики в світі. Останній випуск «Renewables 2017 Global Status Report» вийшов 2017 року. Американське статистичне агенство EIA публікує звіти про стан енергетики в США щомісяця. Останній випуск, який береться до уваги в даному дослідженні,

датований липнем 2017 року. Його оригінальна назва «U.S. Energy Information Administration July 2017».

Неоціненний вплив у дослідження зв'язку відновлювальних джерел енергетики та типів взаємодій у суспільстві зробив Джеремі Ріфкін. Його праця під назвою «Третя промислова революція: як горизонтальні взаємодії змінюють енергетику, економіку й світ у цілому», видання 2016 року, стала бестселером The New York Times. Інші дослідження та публікації, що використані в цьому дослідженні, відображено у списку використаної літератури.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Дослідження впливу відновлювальних джерел енергії на взаємодії в українському суспільстві досі не знайшло достатнього відображення в наукових працях. У даній статті частково розглянуто стан відновлюваних джерел як в Україні, так і у світі, а також динаміку взаємодій у цьому контексті.

Формування цілей статті

Основною ціллю даної статті є аналіз впливу ВДЕ на взаємодії в суспільстві, економіку України та світу в цілому. Для цього використано такі методи дослідження: історичний метод дослідження, кореляційний, порівняльний аналіз та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження

В історії великі економічні перетворення відбуваються тоді, коли нова енергетична система зливається з новою комунікаційною технологією. Джеремі Ріфкін виділяє три промислові революції (табл. 1).

Таблиця 1

Результати промислових революцій

Назва промислової революції	Результати промислової революції
I промислова революція	Поява щільно забудованих міст, багатоквартирних будинків, багатоповерхових фабрик, хмарочосів
II промислова революція	Поява промзон, приміських житлових зон
III промислова революція	Призводить до перетворення осель у будинки з подвійним призначенням – житло й міні-електростанцію

Джерело: [1]

Основою першої промислової революції було використання пару в друкарстві. Саме воно в той час було основною комунікаційною системою. Нова технологія значно підвищила швидкість друку і знизила її вартість. Книги, газети й журнали швидко розповсюдились Європою й Америкою. Вперше в історії з'явився стимул до масової грамотності. В XIX ст. на американському та європейському континентах було створено велику кількість державних шкіл. Це стало поштовхом до появи грамотної робочої сили, розвитку фабричних виробництв, залізниці та становленню економіки на основі пару й вугілля.

На початку XX ст. з'явилися електричні засоби комунікації. Це співпало з початком використання двигуна внутрішнього згорання, що започаткувало другу промислову революцію. Електрифікація фабрик дала початок ері масового виробництва товарів споживання, найбільш визначним із яких був автомобіль. Ford Model T з бензиновим двигуном, який виготовила компанія Г. Форда, змінив просторово-часову орієнтацію суспільства. Люди масово почали змінювати коней на автомобілі. Відбулося стрімке збільшення попиту на паливо, нафтова індустрія почала масштабні пошуки покладів нафти, і невдовзі США стали найбільшим виробником нафти у світі. Протягом декількох десятиліть бетонні автостради прошили вздовж і впоперек територію США. Американці почали

переїздити в нові приміські райони, які ще зовсім недавно були ізольованими сільськими поселеннями. Було прокладено телефонні лінії, з'явились телебачення та радіо. Вони досить сильно змінили суспільство, створивши комунікаційну мережу, яка з'єднувала рознесені на великі відстані виробництва тієї епохи.

Третя промислова революція поєднує в собі такий зв'язок: відновлювальні джерела енергії та інтернет-комунікації. Представники музичної індустрії навіть не могли уявити силу горизонтальних взаємовідносин, поки маса людей не почала обмінюватись музикою онлайн через інтернет, і прибутки компаній, що заробляли на музичних дисках, не впали. Раніше важко було уявити, що величезний масив інформації, який знаходився в багатотомних енциклопедіях, можна буде побачити у будь-якій точці світу онлайн і безкоштовно завдяки Wikipedia.

У наш час найбільші економіки світу активно інвестують у розвиток відновлювальних джерел енергії. За даними впливових експертів у сфері фотоелектричних систем PV Market Alliance, у 2016 році в світі було побудовано 75 ГВт фотоелектричних сонячних електростанцій [13]. Цей показник на 50% вищий за результати попереднього року. Завдяки цьому сукупна потужність даного виду енергетики перетнула позначку в 300 ГВт. У 2016 році в Китаї було введено рекордні 45% світового об'єму сонячних електростанцій. У Сполучених Штатах Америки також було поставлено рекорд, але за мірками цієї країни. Там у 2016 році було введено 13 ГВт. Також високі показники мають Японія, Індія та країни Західної Європи.

З 2000 року зберігається тенденція до нарощування кількості установок сонячних електростанцій у світі загалом. Це свідчить про те, що ринок відновлювальної сонячної енергетики збільшується високими темпами. Причини такі: перспективність, безпека для навколишнього середовища, відносно невичерпне джерело енергії, захищеність від подорожчання вичерпних джерел енергії та закінчення паливних корисних копалин, автономія та відносна незалежність від політики країн-експортерів нафти та газу, зелені тарифи, компенсація вартості технологічного приєднання, посилення екологічних стандартів.

Таблиця 2

Встановлена потужність об'єктів ВДЕ у світі й темпи зростання ВВП

Рік	Встановлена потужність (МВт) об'єктів ВДЕ у світі, %	Темпи зростання світового ВВП, %
2006	1,6	5,3
2007	2,6	5,2
2008	6,6	3,1
2009	8	-0,8
2010	17,2	5,1
2011	30,7	3,8
2012	29,1	3,1
2013	37,4	3,3
2014	40,2	3,3
2015	50,5	3

Джерело: [13], [10]

На основі цих даних можна побудувати діаграму і знайти залежність.

На рис. 1 можна спостерігати досить високу позитивну залежність між встановленими потужностями відновлювальних джерел енергії в світі та світовими темпами росту ВВП. Варто зробити уточнення, що на ріст світового ВВП впли-

Позитивна залежність між рівнем встановлення ВДЕ в світі та ВВП
 $(y = 0,0064x + 1,0386)$
 $R^2 = 0,9284)$

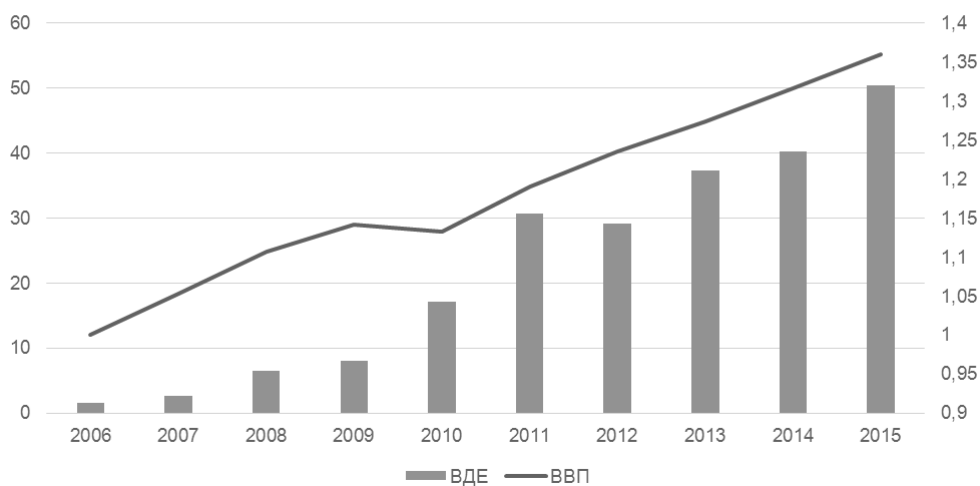

Рис. 1. Залежність між рівнем встановлення ВДЕ у світі та ВВП

Джерело: [3], [11]

ває досить багато факторів, які не враховані при розрахунках залежності на попередньому рисунку. Проте коефіцієнт кореляції на рівні 0,9284 показує, що дійсно є висока лінійна залежність між досліджуваними показниками.

Досліджуючи відновлювальні та паливні джерела енергії, можна порівняти інвестиції у ВДЕ та середню ціну нафти у світі (рис. 2). Це може показати тенденції у світовій енергетиці та спрогнозувати подальший розвиток.

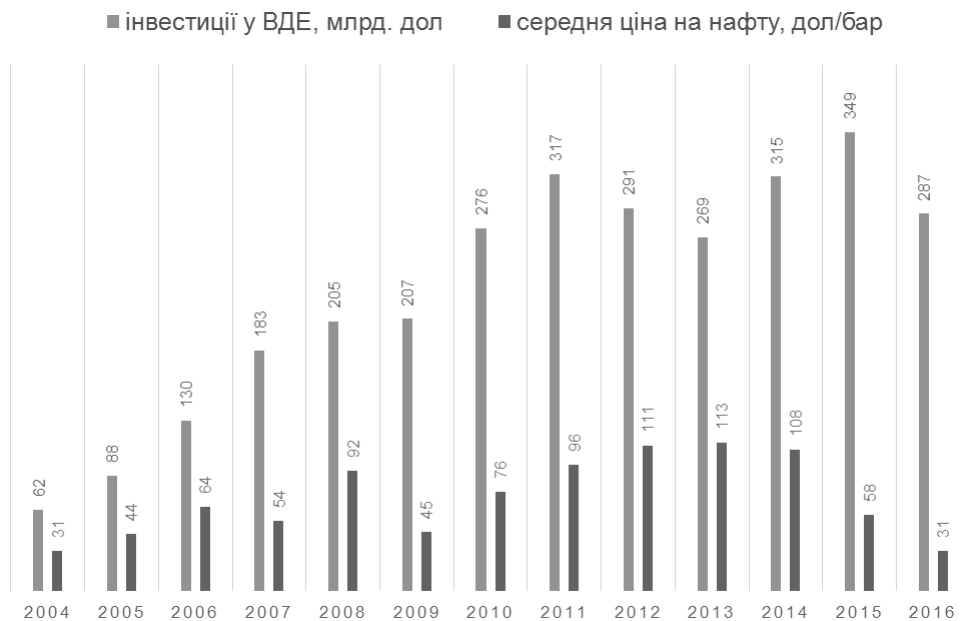

Рис. 2. Порівняння світового рівня інвестицій у ВДЕ та середньої ціни на нафту

Джерело: [3], [11]

Дана діаграма показує, що разом зі зниженням цін на нафту зростають інвестиції у відновлювальні джерела енергії в світі. Це може свідчити про поступовий перехід світового господарства на відновлювальні джерела енергії та зниження використання енергії на основі нафти.

Через низку факторів, у тому числі й через стрімкий розвиток відновлювальних джерел енергії, інтернет, соціальні мережі та інше, люди набувають більших соціальних зв'язків, усе більше скупчуючись у певних місцях. Згідно зі звітом ООН в 2008-2009 роках міське населення світу вперше перевищило сільське [1, с.115]. Ще 5 століть тому середньостатистична людина на Землі за все своє життя могла зустріти лише 1000 чоловік [1, с. 115]. Сьогодні мешканця Києва можуть оточувати сотні тисяч людей у радіусі одного кілометра. Завдяки соціальним мережам, які є стимулом для використання відновлювальних джерел енергії, з будь-якої точки на планеті можна спілкуватися з різними людьми.

На відміну від тих часів, коли майже не було альтернативи паливним корисним копалинам, сьогодні активно зароджується економіка на основі ВДЕ, які є всюди і переважно безкоштовні – енергія води, вітру, сонця та ін. На думку дослідників, цю розсіяну енергію будуть збирати в багатьох місцях, об'єднувати й ділитися нею через енергетичні мережі [1, с. 165]. Такий розрізнений характер відновлювальних джерел енергії потребує співробітництва, а не командної ієрархічної системи з вертикальним типом відносин. Також розрізненість та співробітництво призводить до більш широкого розповсюдження благ.

Частковий перехід від ринків до мереж надає бізнесу іншу орієнтацію. Антагоністичні та конкурентні відносини між покупцями і продавцями трансформуються на співробітництво між постачальниками і користувачами. Прагнення зберегти у своїй власності інформацію змінюється відкритістю і спільною власністю, заснованою на довірі. Завдяки широкому використанню відновлювальних джерел енергії, на зміну особистій вигоді приходиться спільний інтерес. Виробництво стає горизонтальним, і це може мати великі наслідки для економіки й суспільства.

В Україні діє система стимулювання розвитку ВДЕ. Вона включає «зелені» тарифи. Держава зобов'язується купувати енергію у станцій на основі ВДЕ за «зеленим» тарифом до 2030 р. [3, с. 16].

За даними міжнародного агенства IRENA, в Україні найбільший потенціал використання відновлювальних джерел енергії серед держав Південно-Східної Європи – 408,2 ГВт [3]. Це показує перспективність цієї галузі та здатність створення відносної автономії та незалежності від поставок енергії з інших країн. В Україні найбільш рентабельними є вітрові та сонячні електростанції [3].

На діаграмі нижче зображено динаміку відновлювальної енергетики в Україні за останні 6 років.

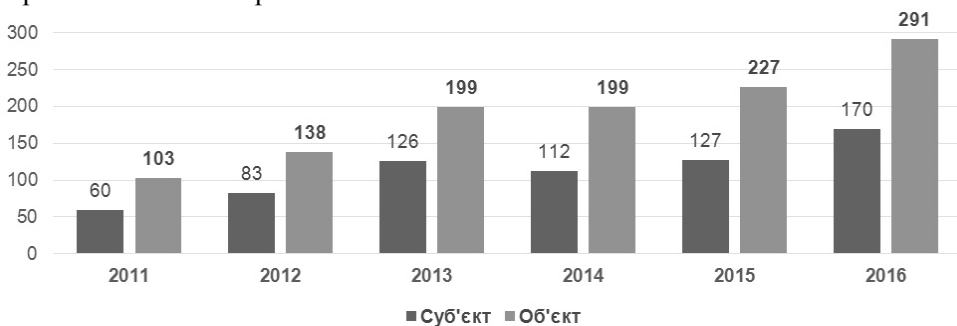

Рис. 3. Кількість об'єктів та суб'єктів, які виробляють електроенергію з використанням ВДЕ
Джерело: [3]

З попередньої діаграми видно стійку тенденцію до збільшення кількості суб'єктів та об'єктів відновлювальної енергетики. Можна зробити висновок, що Україна перебуває у тренді з іншими країнами у сфері ВДЕ.

Далі можна прослідкувати залежність між встановленими потужностями ВДЕ в Україні та рівнем ВВП нашої держави.

Таблиця 3

Встановлена потужність ВДЕ в Україні й номінальний ВВП України

Рік	Встановлена потужність об'єктів ВДЕ в Україні, МВт	Номінальний ВВП України, млн. грн.
2009	126	913345
2010	146	1082569
2011	410	1316600
2012	645	1408889
2013	1187	1454931
2014	967	1566728
2015	1001	1979458
2016	1118	2383182

Джерело: [3], [8]

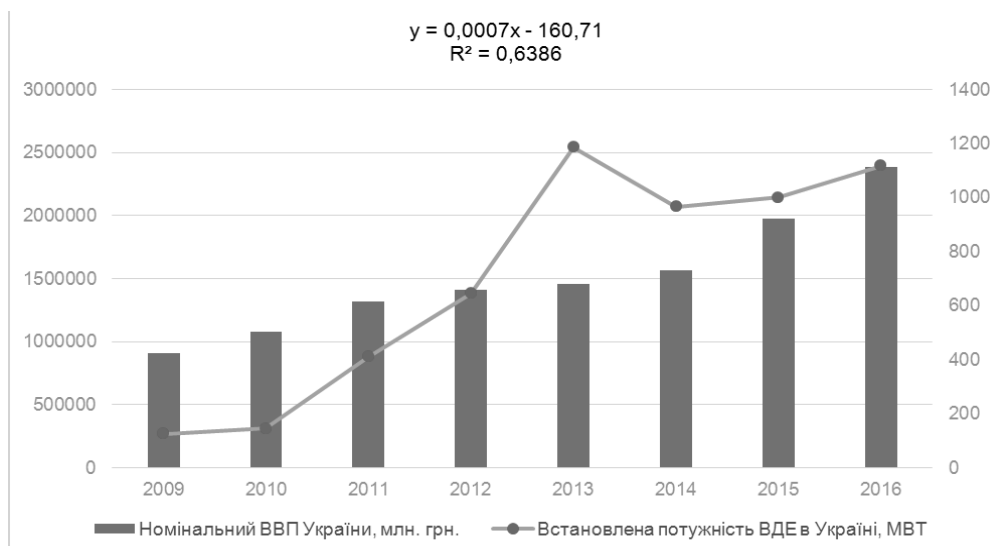

Рис. 4. Залежність між рівнем встановлення ВДЕ в Україні та ВВП

При розрахунках лінійної залежності між встановленими потужностями відновлювальної енергетики в Україні та ВВП нашої держави, також спостерігається лінійна залежність. Вона не така сильна, як у випадку світових показників, проте вона є. У даному випадку коефіцієнт кореляції дорівнює 0,6386. Порушення тенденції спостерігається лише на межі 2013–2014 років. Можна припустити, що воно є результатом не тільки економічних, а й політичних факторів.

Висновки

У статті було розглянуто вплив ВДЕ на економіку й типи зв'язків у суспільстві. Спираючись на проведені дослідження, можна припустити, що викорис-

тання паливних корисних копалин веде до концентрації влади та ресурсів у руках обмеженого кола людей, що призводить до збільшення вертикальних типів зв'язків у суспільстві.

Використання відновлювальних джерел енергії може створювати умови для зменшення залежності від інших учасників ринку. Це заохочує прозорість, рівноправність та стимулює людей до співробітництва. ВДЕ можуть впливати на створення рівних конкурентних умов для виробників та споживачів і формувати горизонтальні типи зв'язків у суспільстві.

Вертикальний тип зв'язків може перешкоджати творчій деструкції, захисту приватної власності (крім еліти, в руках якої перебуває влада й паливні джерела енергії), розвитку інститутів громадянського суспільства, високій соціальній активності. ВДЕ та горизонтальні зв'язки можуть сприяти діяльності зі зростаючою віддачею, максимальній відкритості публічної звітності, контролю суспільства за діяльністю влади.

Усвідомлюючи переваги від використання ВДЕ, світова економіка демонструє стабільну тенденцію до переходу від використання нафти, газу до відновлювальної енергетики на основі енергії сонця, вітру та ін.

За оцінками IRENA, Україна має найбільший потенціал ВДЕ серед держав Південно-Східної Європи. За умови розвитку відновлювальної енергетики, можна сподіватися на покращення соціально-економічного становища в нашій державі та зменшення залежності від політичної кон'юнктури держав, що володіють значними ресурсами нафти й газу. Це може бути одним із методів упровадження інституціональних змін в економіку України.

Література

1. Рифкин Дж. Третья промышленная революция: Как горизонтальные взаимодействия меняют энергетику, экономику и мир в целом / Д. Рифкин; Пер. с англ. – 3 изд. – М.: Альпина нефинанс, 2016. – 410 с.

2. Гайдаєнко І. Альтернативна енергетика в Україні: стан та перспективи розвитку / І. Гайдаєнко // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzzui_2014_34_23.pdf

3. Розвиток відновлюваних джерел енергії в Україні / Звіт підготовлено в рамках проекту «Секретаріат та Експертний хаб з енергоефективності», що впроваджується Програмою розвитку ООН в Україні за підтримки Уряду Республіки Словачія та сприяння Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарств в Україні // 2017. – 36 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://energymagazine.com.ua/wp-content/uploads/2017/03/Rozvitok-VDE-v-Ukrai-ni.pdf>

4. Шевцов А. Нетрадиційні та відновлювальні джерела енергії в Україні у світлі нових європейських ініціатив / А. Шевцов, М. Земляний, Т. Рязова // Регіональний філіал НІСД у м. Дніпропетровську [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/november08/2.htm>

5. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. / А.В. Єрмолаєв, Д.М. Горєлов, О.А. Корнієвський [та ін.]. – К.: НІСД, 2012. – 48 с.

6. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості : аналіт. доп. – К.: НІСД, 2014. – 78 с.

7. Проскуракова Л.Н. Возобновляемая энергетика 2030: Глобальные вызовы и долгосрочные тенденции инновационного развития. / Л.Н. Проскуракова, Г.В. Ермоленко // Высшая школа экономики, Национальный исследовательский университет, Институт статистических исследований и экономики знаний [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://issek.hse.ru/data/2017/04/04/1168471430/Renova_Energy.pdf

8. Валовой внутренний продукт Украины, Минфин [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/?2016>

9. Влияние распространения ВИЭ на национальную экономику [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://renen.ru/influence-of-the-spread-of-res-on-the-national-economy/>

10. Темпы роста ВВП Мира в целом [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eureport.ru/stat.php?razdel=country&count=world&table=ggesia&time=2>

11. Crude Oil (petroleum); Dated Brent Daily Price [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.indexmundi.com/commodities/?commodity=crude-oil-brent&months=360>

12. EIA: Drilling Productivity Report – July 2017 – eng [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://nangs.org/analytics/eia-drilling-productivity-report-july-2017-eng-pdf>

13. PV Market Alliance announces the 2016 PV market at 75 GW and a stable market in 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pvmarketalliance.com/pv-market-alliance-announces-the-2016-pv-installations-at-75-gw-and-a-stable-market-in-2017/>

14. Renewables 2017 Global Status Report [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ren21.net/wp-content/uploads/2017/06/17-8399_GSR_2017_Full_Report_0621_Opt.pdf

УДК 331.1

О.І. Колядич
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії,
Університет економіки та права «КРОК»

Нетехнологічні інновації у розвитку сучасної організації соціально-трудової сфери суспільства

У статті розглянуто роль нетехнологічних інновацій у розвитку сучасної організації соціально-трудової сфери суспільства під дією викликів, зумовлених поширенням процесів автоматизації та роботизації в постіндустріальних економіках.

Ключові слова: *постіндустріальна економіка, нетехнологічні інновації, класифікація нетехнологічних інновацій, інноваційно-активна поведінка, людський капітал, організація, персонал, управління, системний підхід.*

А.И. Колядич
кандидат экономических наук,
доцент кафедры экономической теории,
Университет экономики и права «КРОК»

Нетехнологические инновации в развитии современной организации социально-трудо­вой сферы общества

В статье рассмотрена роль нетехнологических инноваций в развитии современной организации социально-трудо­вой сферы общества под действием вызовов, обусловленных распространением процессов автоматизации и роботизации в постиндустриальных экономиках.

Ключевые слова: *постиндустриальная экономика, нетехнологические инновации, классификация нетехнологических инноваций, инновационно-активное поведение, человеческий капитал, организация, персонал, управление, системный подход.*

O. Koliadych
*PhD in Economics, Associate Professor
of Economic Theory Department
«KROK» University*

Non-technological Innovations in Development of Modern Organization of the Social and Labor Spheres of Society

In the article the role of non-technological innovations in the development of the modern organization of the social and labor sphere of society, under the influence of the challenges, caused by the spreading of automation and robotization processes in post-industrial economies, is considered.

Key words: *post-industrial economy, non-technological innovation, classification of non-technological innovations, innovatively-active behavior, human capital, organization, personnel, management, system approach.*

Постановка проблеми

У постіндустріальній економіці спостерігається посилення інтересів до тих процесів, які впливають на створення і розвиток нових наукових ідей, об'єктів і підходів. Інновації розглядаються в контексті вибору стратегії, впливу на структуру організації та процеси, що відбуваються в ній. Тривалий період економічний розвиток індустріальних суспільств визначали технологічні інновації, проте поширення процесів механізації, автоматизації та роботизації у постіндустріальних економіках з подальшим скороченням робочих місць у виробництві та сфері послуг, зумовлює активізацію впливу та конструктивну дію «нетехнологічних інновацій». Саме цей вид інновацій, їх активний розвиток та впровадження зможе позитивно вплинути на можливість використання «людського капіталу» та зберегти значну частку робочих місць, оптимізуючи функціонування соціально-трудової сфери суспільства.

На сучасному етапі розвитку країни вступили в епоху четвертої промислової революції, більш відомої як «Індустрія 4.0», яка отримала свою назву 2011 року за ініціативи бізнесменів, політиків і вчених, що визначили її як засіб підвищення конкурентоспроможності обробної промисловості Німеччини через посилену інтеграцію «кіберфізичних систем», або CPS, у заводські процеси [1]. Цей період став відправною точкою значного посилення тенденції до витіснення людського капіталу – робото-технологічним фактором.

Фурурологи давно обговорюють надлишкову природу людської праці і наслідки того, що машини поступово будуть витіснити людей із традиційних робочих місць. «Індустрія 4.0» тільки посилює ці страхи. Побоювання йдуть від необґрунтованих до цілком підкріплених прогнозами: за 20 років 47% робочих місць у сучасному економічному світі будуть автоматизовані, і мільйони робочих залишаться без роботи [2]. Таким чином, розвиток і впровадження нетехнологічних інновацій у сучасні організації стає важливим фактором конкуренції людини з машинами.

На сучасному етапі розвитку економіки неможливо підвищити рівень життя і добробут населення країни, оптимізувати сферу соціально-трудових відносин, не враховуючи систему професійної підготовки кадрів. Констатуємо прихід «другої ери машин» (першої ерою вважається проміжок між 1880 і 1945), співробітник

інвестиційної компанії Black Rock – Рік Рідер зазначав: «Все це вимагає додаткового акценту на освіту і підготовку кадрів, а працівники повинні будуть ставати більш гнучкими в нових економічних умовах. Урешті-решт, це означає необхідність самостійно навчатися для того, щоб жити поруч з машинами, запрошеними в наше життя» [3]. Реструктуризація економіки, її інноваційний характер і забезпечення на цій основі стабільного економічного зростання неможливе без серйозних змін у системі професійної освіти і перепідготовки кадрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам стратегічного розвитку, інноваційного розвитку і системного управління організацією присвячені праці таких вчених як: М. Армстронг [4], І.В. Блауберг [5], Л. Дайер [6], Г. Чесбро [7], Е. фон Хіппль [8], Ф. Емері [9].

Проблеми внутрішньо-організаційної поведінки й організаційної культури розглядали: Р. Акофф [10], Р. Бейрон [11], П. Вейлл [12], Дж. Грінберг [11], П. Друкер [13], Р. Куїнн [14], Дж. В. Ньюстром [15], Т. Пітерс [16], А. Томпсон [17], Р. Уотерман [18], Л. Харрісон [19], Е. Шейн [20].

Загалом, більшість сучасних досліджень у галузі відкритих інновацій сконцентровано на технологічних аспектах. Питання, пов'язані з трактуванням, розробкою і класифікаціями нетехнологічних інновацій, досліджено недостатньо.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Дослідження нетехнологічних інновацій охоплює обмежену частку аспектів аналізу, їх виникнення та застосування. При цьому не вирішеними залишаються питання систематизації та узагальнення досвіду застосування сучасних підходів до запровадження та регулювання нетехнологічних інновацій.

Формулювання цілей статті

Метою статті є поглиблення змісту дефініції «нетехнологічні інновації», узагальнення класифікацій управління нетехнологічними інноваціями у відкритих системах, пропонування окремих видів нетехнологічних інновацій для підвищення конкурентоспроможності працівників та зростання їх ролі у виробничих та загальних суспільних процесах в умовах ринкової економіки та у постіндустріальних суспільствах.

Виклад основного матеріалу дослідження

Теоретики постіндустріального суспільства покладають чималі надії на розширення зайнятості за рахунок нових виробництв, однак технологічний прогрес кількісно не відтворює робочі місця відповідно до їх зникнення. Працівники, які потрапили під скорочення, залишаються за межами постіндустріальної економіки. Нові робочі місця (наприклад, спеціаліст з інформаційних технологій, молекулярний біолог) є недосяжними для працівників промислових підприємств, сільського господарства. Більше того, під загрозою зникнення опиняються і висококваліфіковані робочі місця. Так, відомий технологічний футуролог Р. Курцвел, прогнозуючи наступ робототехніки, зазначає, що «експоненціальне зростання обчислень забезпечить комп'ютерні системи, більш потужні, ніж людський мозок. Ми закінчимо зворотню розробку людського мозку, щоб отримати програмні алгоритми, таємниці, принципи роботи того, як працює людський інтелект». Проголошення змагання штучного інтелекту з людським є ні чим іншим, як посиленням змагання за робочі місця [21].

Вчений, президент Фонду досліджень прискорення (Mountain View, CA) Дж. М. Сمارт сумнівається в здатності людини у майбутньому наздогнати розвиток «штучного інтелекту». Так, дослідник зазначав: «Ми визнали повільність

людської біології в порівнянні з нашим технологічним потомством. Наші машини все частіше перевершують нас при виконанні все більшого числа завдань, починаючи від напрямку таких об'єктів, як ракети або супутники, закінчуючи збіркою інших машин. Вони зближуються з нами все тісніше, і вивчають, як перелаштувати нашу біологію в нових і більш швидких технологічних галузях» [22].

Саме такі песимістичні прогнози зумовлюють активізацію впливу та конструктивної дії «нетехнологічних інновацій».

Із урахуванням сучасних тенденцій розвитку економіки як частини суспільства, відкриті нетехнологічні інновації є способом оптимізації і вдосконалення управлінських та організаційних процесів, а також взаємодії з зовнішнім середовищем. Основною концептуальною базою при цьому є управління людським капіталом, залучення співробітників до процесу формування інноваційно-активної внутрішньо-організаційної поведінки, обмін ідеями, використання досвіду і знань партнерів, конкурентів і споживачів при розробленні відкритих нетехнологічних інновацій. Крім того, управління відкритими нетехнологічними інноваціями формує гнучкість організації, яка необхідна в умовах високої невизначеності зовнішнього середовища, підвищення швидкості поширення інформації.

Поняття «інновація» було вперше вжито Й. Шумпетером у науковій праці «Теорія економічного розвитку» ще 1911 року. Вчений визначив інновацію як «здійснення нових комбінацій». Також автор указав п'ять можливих варіантів розуміння інновацій:

- створення нового блага, поки невідомого споживачеві, або нової якості вже наявного блага;
- застосування нового способу виробництва, в основі якого лежить наукове відкриття, або яке полягає у новому способі комерціалізації продукту;
- вихід на новий ринок збуту;
- використання нового джерела сировини;
- проведення реорганізації, де автор наводить за приклад забезпечення монопольного становища або підрив монопольного становища іншого підприємства.

Таким чином, інновація розглядається вченим як нове використання вже наявних ресурсів і благ.

Сьогодні інновації розуміються як нововведення в самих різних галузях техніки, технології, організації праці та управління, засновані на використанні досягнень науки і передового досвіду. Разом з тим, мова йде як про технологічні, так і нетехнологічні інновації. Виключно технологічний погляд на інновації нині зазнає критики [23], оскільки важливі елементи інноваційної активності фірм у такому випадку не враховуються. Це стосується, наприклад, розроблення і застосування нових та реорганізації наявних бізнес-процесів, рутинних процедур, відносин із зовнішнім середовищем, маркетингу та ін. Таким чином, необхідна більш широка концепція інновацій, яка охоплює також і нетехнологічні інновації.

На сьогодні нетехнологічні інновації виокремлюються залежно від сфери застосування: організаційні, управлінські, правові, соціальні, екологічні та ін. Однак, чітке трактування дефініції «нетехнологічні інновації» в сучасній літературі відсутнє.

На наш погляд, нетехнологічні інновації – результат інтелектуальної діяльності, що має вираження у проведенні цілеспрямованих змін або впровадження нових методів, які значно поліпшують управління й організацію бізнес-процесів у компанії, а також засоби і прийоми взаємодії з зовнішнім середовищем (у сферах управління, маркетингу, екології, права, взаємодією із соціальним середовищем), які впливають на конкурентоспроможність фірми.

Актуальною є класифікація нетехнологічних інновацій залежно від способу їх виникнення. За цим критерієм розрізняють закриті і відкриті нетехнологічні інновації. Закриті нетехнологічні інновації передбачають стандартні процеси розробки: вертикально інтегровану закриту систему в рамках організації і подальше впровадження нетехнологічних інновацій.

Особливістю ж відкритих нетехнологічних інновацій є активне використання людського капіталу та інноваційно-активна внутрішньо-організаційна поведінка. Створення відкритих нетехнологічних інновацій відбувається швидше, простіше й ефективніше за рахунок обміну ідеями, що заохочується об'єднаним середовищем. Їх відмінність також полягає у залученні всіх співробітників, включно з пересічними працівниками, у систему розроблення, створену з нахилом на обмін досвідом, інформацією, практикою, крос-дисциплінарну взаємодію.

Основними особливостями відкритих нетехнологічних інновацій, на нашу думку, слід вважати:

1) залучення співробітників до процесу розроблення нетехнологічних інновацій і формування відкритої платформи для обговорення, обміну досвідом, практикою і та ін.;

2) спільну роботу – використання знань, досвіду і напрацювань, накопичених партнерами, конкурентами та споживачами;

3) проактивне управління людським капіталом – забезпечення процесу акумулювання людського капіталу, формування інструментів для найбільш повного його використання;

4) формування робочих груп із дослідження і розвитку організаційних, управлінських, правових, соціальних, екологічних та інших аспектів діяльності організації.

Відкриті нетехнологічні інновації створюються або ініціюються персоналом із урахуванням основних особливостей, представлених вище. Для організаційних і управлінських інновацій співробітник є одночасно ініціатором і кінцевою метою. Його вигода в даному випадку є очевидною – методи роботи в даних сферах удосконалюються, виходячи з потреб працівника. Для інновацій в області взаємодії із зовнішнім середовищем (маркетинг, екологія, право, соціальне середовище) врахування вимог співробітника, його думки як фахівця, безпосередньо впливаючи на ці сфери, разом із використанням напрацювань партнерів, конкурентів і споживачів, призведе до збільшення ефективності виконання процедур і процесів, а також до збільшення лояльності персоналу.

Поява необхідності управління відкритими нетехнологічними інноваціями пов'язана із впливом факторів зовнішнього середовища, яке характеризується збільшенням конкуренції, у зв'язку з чим організації знаходяться в постійному пошуку можливостей набуття конкурентних переваг. В умовах непередбачуваності середовища майбутнього, фірмам доводиться мати справу з мінливими ринками. Встановлюється дуже високий темп змін всередині самої організації, якій необхідно відповідати на виклики навколишнього середовища. Такий високий темп не дозволяє точно передбачити, якою буде характеристика зовнішніх умов функціонування організації. Необхідно також відзначити короткі інноваційні цикли, які вимагають високого рівня креативності персоналу. В таких умовах єдина річ, яку може забезпечити хороше управління компанією, – це наявність людей (команд), здатних швидко вирішити назрілі проблеми. Сама можливість управління відкритими нетехнологічними інноваціями зумовлена розвитком наукових підходів до таких категорій, як «управління персоналом», «управління людськими ресурсами», «управління людським капіталом».

З того часу як А. Файоль, у рамках класичної школи управління, сформулював 14 принципів управління персоналом організації, бачення ролі людей у діяльності організації докорінно змінилося [24]. З рядового фактору, рівня «сировина чи машини», людина перетворюється в ресурс фірми, вкладення в який (охорона здоров'я, відпочинок, поліпшення умов праці та ін.) розглядаються як інвестиції, результати яких приносять прибуток.

Сьогодні в науці менеджмент мова йде про управління людськими ресурсами (УЛР), що розглядається як підхід до управління найціннішими активами компанії – людьми. Основною метою УЛР можна вважати здатність компанії досягати успіху в своїй діяльності за рахунок грамотного використання людського ресурсу.

М. Армстронг в своїх працях склав консолідований список відмінних характеристик системи УЛР, яка виступає як парадигма управління людьми [25; с. 27-28]:

- орієнтація на схильність співробітників до основних цінностей і норм компанії;
- основа функціонування – відповідність кадрової та організаційної стратегії;
- необхідність участі і порозуміння керівництва компанії (передбачається постійна взаємодія і порозуміння між генеральним директором і керівником відділу по роботі з персоналом);
- лінійні керівники несуть відповідальність за впровадження та результати застосування підходу УЛР;
- у рамках підходу передбачається створення і впровадження цілісної політики та особливої практики для роботи з людськими ресурсами;
- питання, пов'язані з організаційною культурою, займають особливе місце під час реалізації такого підходу;
- орієнтація на результат і подолання нових бар'єрів;
- орієнтація трудових відносин на індивідуальних працівників;
- основними принципами організації процесів є органічність і децентралізація;
- надається велике значення досягненню високого рівня задоволення споживачів;
- система винагороди, заснована на оцінці результатів праці, внеску працівника або його кваліфікації.

Виходячи з особливостей відкритих нетехнологічних інновацій, людина, співробітник фірми, знаходиться в центрі системи управління відкритими нетехнологічними інноваціями, оскільки він є їх ініціатором, а для організаційних і управлінських інновацій – ще й кінцевою метою. Для того, щоб бути ініціатором змін, співробітнику необхідно володіти певними знаннями, навичками і здібностями, що доводить необхідність управління людським капіталом і його значення для системи управління відкритими нетехнологічними інноваціями.

Саме людина зумовлює такі властивості системи, як [26; с. 114]:

- унікальність (так само, як немає ліків від усіх хвороб, не існує й універсальної процедури управління, яка була б застосована для всіх організацій);
- непередбачуваність поведінки системи в конкретних умовах (непередбачуваність виявляється навіть за наявності загальної спрямованості у вигляді стратегії, оскільки в системі є активний елемент – людина. Кожне рішення керуючої підсистеми і, відповідно, кожна дія організації як системи, залежать від безлічі факторів);
- здатність адаптуватися до умов, що змінюються.

Для того, щоб впливати на інноваційну активність персоналу, вчені пропонують наслідувати приклад найбільш успішних компаній [27; с. 41]:

1. Люди та їх ідеї знаходяться в центрі філософії менеджменту.
2. Людям дається місце для росту, для того, щоб вчитися на своїх помилках.
3. Встановлення відкритості, довіри і спільності інтересів серед співробітників.
4. Сприяння внутрішній мобільності й таланту.

Чималу роль у реалізації активності персоналу відіграє культурне середовище того чи іншого суспільства. Л. Харрісон [19, с. 82] розглядає культуру країни в цілому і пропонує наступні 25 факторів, що визначають її схильність або опір прогресу:

- релігія: орієнтація на матеріальні або нематеріальні цінності;
- відношення до долі: визначеності або можливість змінити;
- відношення до часу: орієнтація на майбутнє або на сьогодення і минуле;
- добробут: можливість примноження багатства шляхом творчості або багатство не підлягає примноженню;
- знання: практичні або абстрактні і теоретичні; етичні норми: жорсткі або еластичні;
- чеснота: важливість менших чеснот або нехтування ними;
- освіта: направлена на досягнення незалежності, креативності учнів або ж вона є ортодоксальною;
- відношення до праці: жити, щоб працювати або працювати, щоб жити;
- економність: шлях до процвітання або загроза рівності;
- підприємництво: інвестування і креативність або засноване на зв'язках;
- схильність до ризику: середня-висока або низька; конкуренція: позитивне або негативне явище;
- відношення до інновацій: позитивне або підозріле;
- просування кар'єрними сходами: базується на заслугах або на зв'язках;
- корупція: переслідування корупції або процвітання корупції;
- радіус ідентифікації і довіри: ідентифікація з більш широким або вузьким колом;
- сім'я: більш широке або більш вузьке поняття (сім'я – фортеця);
- соціальний капітал: довіра породжує колективізм або недовіру породжує індивідуалізм;
- співвідношення індивідуальне/групове;
- влада: децентралізована – централізована;
- роль еліт: відповідальність перед суспільством або прагнення до влади;
- відносини між церквою і державою: світськість або релігійність;
- гендерні відносини: рівноправність або підлегле становище жінок;
- народжуваність: кількість дітей залежить від можливості дати їм освіту або діти – подарунок Бога.

Величезна заслуга у приверненні уваги до управління внутрішньо-організаційною поведінкою належить Д. Макгрегору, який опублікував 1957 року працю, де довів, що при здійсненні більшої частини дій, менеджери керуються певною теорією внутрішньо-організаційної поведінки [28]. Іншими словами, він довів, що практика управління і стиль прийняття рішень мають пряму залежність від філософії і політики управління людськими ресурсами.

Запропонована Д. Макгрегором теорія Х і Y є традиційним набором припущень про людську природу. Завдяки цій теорії, менеджери з великою увагою стали ставитися до аналізу ціннісних систем, внутрішньо-організаційної поведінки

і моделей управління організацією. Він обґрунтовував необхідність досягнення відповідності між системою організаційних та індивідуальних цінностей співробітників. Дані положення, без сумніву, лежать в основі сучасних досліджень внутрішньо-організаційної поведінки.

Розвиваючи ці положення, сучасні дослідники стверджують, що від рівня взаємодії з організаційним оточенням, людина отримує певну стимулюючу дію. Дія таких впливів призводить до здійснення нею певних дій, в результаті чого відбувається виконання співробітником тих чи інших видів праці. У процесі цих дій людина, в свою чергу, здійснює зворотний вплив на організаційне оточення [29].

У зв'язку з необхідністю здійснення комплексного впливу на співробітника, управління відкритими нетехнологічними інноваціями необхідно розглядати, враховуючи тісний взаємозв'язок внутрішньо-організаційної поведінки і стратегії управління та розвитку людських ресурсів, яка, відповідно до сучасних тенденцій, співвідноситься із загальною стратегією організації та організаційною культурою.

Оскільки управління внутрішньо-організаційною поведінкою є одним із найважливіших елементів, що сприяє створенню відкритих нетехнологічних інновацій, розглянемо його з точки зору системного підходу. Застосування теорії систем до управління дозволило керівникам побачити організацію як цілісність, що складається з певних частин, які нерозривно переплітаються з зовнішнім світом. У системному підході увага концентрується на цілісності організації та управлінського процесу, на нерозривному зв'язку організації з її середовищем, на досягненні організацією різних цілей в умовах мінливого зовнішнього середовища. Основою системного підходу є визнання наявності у складних об'єктів дуже важливої властивості – цілісності, а також наявності у них меж і певних закономірних внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Відштовхуючись від досліджень представників системного аналізу, починаючи з Л. фон Берталанфі [30] і, продовжуючи аналіз теоретичних розробок таких вчених як, Т. Парсонс [31], Р. Акофф [10], С. Степаненко [32], можна сформулювати такі принципи системного підходу:

1. Наявність зв'язків між системними одиницями. Це дозволяє окремим елементам (одиницям) взаємодіяти.
2. Властивості цілісної системи не збігаються з властивостями її окремих елементів, але значною мірою визначаються ними.
3. Система впливає на положення і властивості її окремих елементів, при цьому змінюючи їх у певному напрямку.
4. Зміна властивостей декількох системних елементів може призвести до певної зміни системи. Це може виражатися або у вигляді регресу, або прогресу – появи системи більш високого рівня.
5. Система створює межі для своїх системних одиниць і таким чином відокремлюється від зовнішнього середовища.
6. Принцип ентропії. Система прагне підтримувати свій стан у рівновазі із зовнішнім середовищем (енергія, ресурси і т.д.).
7. Ієрархічність. У будь-якій системі існують системні складові різних рівнів.

Якщо розглядати організацію з точки зору системного підходу, то слід констатувати, що вона є певним порядком, зумовленим закономірністю розташування частин в цілому, який характеризується певними взаємозв'язками частин. Організація має особливі, специфічні властивості і характеристики, які не збігаються з біологічними та іншими системами.

Особлива роль управління внутрішньо-організаційною поведінкою зумовлена тим, що будь-які управлінські рішення спрямовані насамкінець на формування поведінки співробітників, що дозволяє вивчити відповідність (або невідповідність) управлінського впливу та його результату, і згодом сформулювати послідовність дій, необхідних для забезпечення їх функціональної ефективності. Відповідно, наявність або відсутність бажаної поведінки буде сигналом для коригування таких рішень або продовження виконання робіт у заданому напрямку.

Це є важливим, оскільки для розроблення відкритих нетехнологічних інновацій необхідно зацікавити персонал у досягненні поставлених цілей, створювати умови, які надають необхідний вплив на поведінку співробітників, при цьому враховуючи зміни системи цінностей сучасної людини під впливом таких зовнішніх факторів, як економіка знань, сучасні комунікації, інтернет і т.п. Внутрішньо-організаційну поведінку, в свою чергу, потрібно адаптувати до змін, що відбуваються в сучасному світі, оскільки організаціям потрібне поєднання і зв'язок нових технологій, нових знань, творчого і фізичного потенціалу людини, її здатності не тільки до відтворення своєї робочої сили, а й до саморозвитку. Таким чином, може бути підвищена здатність працівників тієї чи іншої організації до створення відкритих нетехнологічних інновацій.

Якщо говорити про управління внутрішньо-організаційною поведінкою як про самостійну систему, то, на думку автора, для її зміни потрібне узгоджене коригування різних елементів системи управління організацією. В такому випадку, прийняття рішення про зміну внутрішньо-організаційної поведінки можна віднести до найважливіших управлінських рішень.

З цієї точки зору, прийняття рішення можна розглядати у вузькому і в широкому сенсі. У вузькому сенсі прийняття рішення визначається як акт, що завершує діяльність із виявлення різних варіантів дій і подальшого їх аналізу. Звернемо увагу, що прийняття рішення у вузькому сенсі розуміється як одноразовий акт, завершальний період якоїсь діяльності з виявлення різних варіантів дій і подальшого їх аналізу. У широкому ж розумінні прийняття рішення трактується як процес, що протікає у часі (а не акт). Такий процес може здійснюватися в кілька етапів. Характерною рисою прийняття рішення є свідомість і цілеспрямованість вибору. Рішення не можна розглядати ні як безцільний вибір, ні як імпульсивну дію [33, с. 67].

Системний підхід до прийняття управлінських рішень може бути реалізований наступним чином:

- 1) дослідження і порівняння альтернативних дій, які ведуть до досягнення намічених цілей;
- 2) порівняння альтернатив залежно від необхідних витрат (матеріальних і нематеріальних) і можливої користі;
- 3) дослідження невизначеності.

Загалом, перешкодою на шляху відкритих нетехнологічних інновацій є занадто висока бюрократизація, яка заважає персоналу нижчого рівня приймати самостійні рішення, що не терплять зволікання. З метою створення системи управління відкритими нетехнологічними інноваціями необхідно не тільки схвалення, а й поширення мереж спілкування і ділових відносин крізь організаційні межі, зокрема й до споживачів. Відмінності у поведінці персоналу є перешкодою для активного використання досвіду партнерів і конкурентів.

Висновки

Історична зміна процесів механізації, автоматизації та роботизації суттєво впливала на економічну та соціальну підсистеми суспільств. З одного боку, цей

поступ ілюстрував технологічний та інтелектуальний прогрес людства, з іншого, зумовлював скорочення традиційних робочих місць людей, що на певний період погіршувало їхній добробут та підвищувало соціальну напругу. Процес роботизації виробництва у сучасних економіках загрожує суттєвим зростанням безробіття, а подальша активізація технологічних інновацій набуває всеохоплюючого характеру. Подолання наявної асиметрії вбачається у дослідженні, розробленні та активному впровадженні нетехнологічних інновацій.

В умовах глобалізації економіки, конкурентоспроможність кожного підприємства визначається здатністю розвивати людські ресурси. Вона проявляється через внутрішню і зовнішню мобільність кадрів, що дасть можливість сформувати працівника нової формації, характерними рисами якого стали б постійне підвищення рівня освіти та професійної підготовки, тобто багатопрофільного працівника з новими компетенціями «кризового менеджера». Безперервна освіта протягом життя, в першу чергу, професійна, в розвинених постіндустріальних країнах є невід’ємною складовою добробуту населення.

Література

1. Шпуров, И. (2017). Индустрия 4.0. // Эксперт онлайн [Электронный ресурс].– Режим доступа: http://expert.ru/expert/2016/40/industriya-4_0.
2. Хель, И. (2015). Индустрия 4.0: что такое четвертая промышленная революция? // Hi-news [Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://hi-news.ru/business-analytics/industriya-4-0-chto-takoe-chetvertaya-promyshlennaya-revoluciya.html>
3. Осовский, М. (2017). Волны технологий и профессий // Telegra.ph [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://telegra.ph/pro-06-14>.
4. Армстронг М. Стратегическое управление человеческими ресурсами / М. Армстронг; пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 328 с.
5. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода / И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин. – М.: Наука, 1973. – 274 с.
6. Dyer L., Holder G.W. Human resources management: Evolving roles and responsibilities / L. Dyer, G.W.Holder. – Washington, DC: American Society for Personnel Administration, 1988. – 378 p.
7. Чесбро Г. Открытые инновации / Генри Чесбро; пер. с англ. В.Н. Егорова. – М.: Поколение, 2007. – 336 с.
8. Eric von Hippel The Sources of Innovation. // Eric von Hippel. – New York: Oxford University Press. – 1988. – 218 p.
9. Акофф Р., Эмери Ф. О целеустремленных системах / Р. Акофф, Ф. Эмери; пер. с английского Г. Б. Рубальский, под ред. И. А. Ушакова. – М.: Сов. Радио, 1974. – 272 с.
10. Акофф, Р. (1985). Планирование будущего корпорации // Аналитический портал «Центр гуманитарных технологий» [Электронный ресурс].– Режим доступа: від 26.09.2014. з <http://gtmarket.ru/library/basis/7085>.
11. Гринберг Дж., Бэйрон Р. Организационное поведение: от теории к практике / Дж. Гринберг, Р. Бэйрон; пер. с англ. О.В. Бредихина, В.Д. Соколова. – М.: ООО «Вершина», 2004. – 912 с.
12. Вейл П. Искусство менеджмента / под ред. П. Вейла. – М.: Юрист, 2005. – 378 с.
13. Друкер П. Эффективное управление. Экономические задачи и оптимальные решения / П. Друкер; пер. с англ. М.Котельниковой. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1998. – 288 с.
14. Quinn J. B. Strategies for Change: Logical Incrementalism / J. B. Quinn (The Irwin series in management and the behavioral sciences) – Ontario, Georgetown, 1980. –222 p.
15. Ньюстром Дж.В., Дэвис К. Организационное поведение. Поведение человека на рабочем месте / Дж.В. Ньюстром, К. Дэвис; пер. с англ. Серия: Теория и практика менеджмента. – СПб Питер, 2000. – 448 с.
16. Питерс Т. Профессиональная сервисная фирма: 50 верных способов превратить отдел в профессиональную сервисную фирму, которую отличает инициативность и оригинальность / Т. Питерс; пер. с англ. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2006. – 252 с.
17. Томпсон А.А. Стратегический менеджмент. Концепции и ситуации / А.А. Томпсон мл., А.Дж. Стрикленд; пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 258 с.

18. Питерс Т., Уотерман Р. В поисках эффективного управления. Опыт лучших компаний / Т. Питерс, Р. Уотерман; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1988. – 368 с.
19. Харрисон Л. X21 Главная истина либерализма: Как политика может изменить культуру и спасти ее от самой себя / Пер. с англ. / М.: Новое издательство, 2008. – 282 с. – (Библиотека Фонда «Либеральная миссия»), ISBN 978-5-98379-110-7
20. Шейн Э. Организационная культура и лидерство / Э. Шейн; пер. с англ.; Под ред. В.А. Спивака. – СПб.: Питер, 2002. – 336 с.
21. Ray Kurzweil (2005). «What the Future Will Bring» // Kurzweil accelerating intelligence [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kurzweilai.net/what-the-future-will-bring>
22. John Smart (2006) «Technology and Human Enhancement» // Kurzweil accelerating intelligence [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kurzweilai.net/technology-and-human-enhancement>
23. Schmidt, I. & Rammer, C. Non-technological and Technological Innovation: Strange Bedfellows? ZEW – Center for European Economic Research, Discussion Paper No. 07-052, Mannheim, 2007. – 50 p.
24. Файоль, А. (1923). Общее и промышленное управление. // Аналитический портал «Центр гуманитарных технологий» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5783>.
25. Верхоглазенко В. Система мотивации персонала. – Консультант Директора, 2002. – №4. – С. 23-34.
26. Чередникова, Л.Е. Управление стратегическими изменениями: теоретические аспекты, методологические подходы и инструментарий: монография / Л.Е. Чередникова. – Новосибирск: САФВД, 2009. – 361 с.
27. Leavy B.A. Leader's guide to creating an innovation culture. Stratcay & Leadership, 2005. – №33. – P.38-45.
28. McGregor, D. Human Side Of Enterprise. Management Review, 1957. – № 11.– P. 41-49.
29. Виханский, О.С. Стратегическое управление: Учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. / О.С. Виханский. – М.: Гардарики, 1998. — 296 с.
30. Bertalanffy, L. von General System Theory – A Critical Review. General Systems, 1962.– Vol. VII.– P.1-20.
31. Парсонс, Т. Система современных обществ / Т. Парсонс; Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой. — М.: Аспект Пресс, 1998.– 270 с.
32. Степаненко С.В. Інституційний аналіз економічних систем (проблеми методології): Монографія / С.В. Степаненко. – Київ: КНЕУ, 2008. – 312 с.
33. Соломонов Л.А. Введение в маркетинг, системный подход.– Эксклюзивный маркетинг (приложение к журналу Практический Маркетинг, 2006.– №2 (53)).– С. 67.

УДК 336.74

І.Ф. Радіонова

*доктор економічних наук, професор,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана*

Стейкхолдери макроекономічної політики та диспропорції публічного сектору національної економіки

У статті досліджено зв'язок між складом стейкхолдерів макроекономічної політики та тими диспропорціями, які формуються у публічному секторі української економіки.

***Ключові слова:** Макроекономічна політика, стейкхолдери політики, публічний сектор, макроекономічні диспропорції.*

И.Ф. Радионова

*доктор экономических наук, профессор,
Киевский национальный экономический
университет имени Вадима Гетьмана*

Стейкхолдеры макроэкономической политики и диспропорции публичного сектора национальной экономики

В статье исследована связь между составом стейкхолдеров макроэкономической политики и теми диспропорциями, которые формируются в публичном секторе украинской экономики.

Ключевые слова: *Макроэкономическая политика, стейкхолдеры политики, публичный сектор, макроэкономические диспропорции.*

Iryna Radionova

*D.Sc. (Economics), Professor,
Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman*

Macroeconomic policy stakeholders and the disproportions of national economy public sector

This article investigates the relationship between the content of macroeconomic policy stakeholders and the disproportions that are formed in the public sector of the Ukrainian economy.

Keywords: *Macroeconomic policy, policy stakeholders, public sector, macroeconomic disproportions.*

Постановка проблеми

Макроекономічна нестабільність, яка виявляється і у диспропорціях публічного сектору, стала хронічним явищем української економіки. Ми припускаємо, що визначальною причиною цієї нестабільності та диспропорцій стає зміст та спрямованість макроекономічної політики українських урядів. І зміст, і спрямованість визначаються складом стейкхолдерів політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

За критерієм глибини «проникнення» у зміст макроекономічних пропорцій (диспропорцій), дослідження в царині макроекономічної політики можна умовно розподілити на дві групи:

- ті, у яких розв'язуються фундаментальні проблеми й, відповідно, формується загальні знання про зміст макроекономічної політики, правила її застосування та ефективність;

- ті, які безпосередньо пов'язані з дослідженнями конкретних процедур і наслідків політики урядів конкретних країн, що формуються за конкретних умов.

Попри відносну автономію згаданих груп досліджень політики, між ними існує зв'язок, принаймні, тому, що дослідження першої групи створюють тео-

ретичне підґрунтя для другої. Натомість, дослідження другої групи формують інформаційне підґрунтя для узагальнень щодо нових тенденцій у конструюванні макроекономічної політики, відповідно, щодо можливостей регулювання диспропорцій.

До досліджень першої групи належать роботи видатних макроекономістів ХХ-ХХІ ст., серед яких Abel A., Bernanke B. [1], Blanchard O. [2], Friedman M. [3], Phelps E., Taylor J. [4], Sargent T. Wallis N. [5,6], Tinbergen J. [7]. Друга група репрезентована роботами таких авторів, як Birkland T. [8], Engel [9, 10], Fisher F., Forester J. [11, 12], Thissen W., Walker W. [13], Weimer D., Vining [14] та багатьма іншими. Саме в межах другої групи формується сегмент науково-методичної літератури про техніки та алгоритми реалізації політики, включно з проблемами формування стейкхолдерів політики [див., наприклад, 15].

Невирішені частин загальної проблеми

Сучасна макроекономічна наука має значні здобутки в теоретичному поясненні макроекономічної політики. Водночас, аналіз політики дедалі більше набуває ознак відносно відокремленої від власне макроекономіки сфери. Дослідження стейкхолдерів макроекономічної політики є проявом саме такої відносної відокремленості. Особливої актуальності дослідження стейкхолдерів політики набувають для економік з незавершеними інституційними перетвореннями. До останніх належить і українська економіка. В ній макроекономічна політика урядів упродовж двох десятиліть формується під вирішальним впливом особливого стейкхолдера та створеного ним неформального, але дуже впливового інституту «владо-бізнесу».

Формулювання цілей статті

Метою цього дослідження є обґрунтування залежності змісту та спрямованості макроекономічної політики від складу її стейкхолдерів. Відтак, хронічні диспропорції публічного сектору української економіки подаються як такі, що спричинені діями тих, хто формує й втілює макроекономічну політику.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сформульована у цій статті наукова проблема – вплив стейкхолдерів макроекономічної політики на диспропорції публічного сектору національної економіки – передбачає уточнення змісту таких понять, як «стейкхолдери макроекономічної політики», «публічний сектор національної економіки» та «макроекономічні диспропорції».

Ми виходимо з припущень про такий зміст згаданих понять (явищ):

- «*Стейкхолдери макроекономічної політики*» – це взаємопов'язані групи економічних суб'єктів, які: 1) формують макроекономічну політику, 2) беруть участь у її реалізації, 3) стають (або не стають) користувачами вигоди (бенефіціаріями) від реалізації певної моделі макроекономічної політики.

Оскільки основний сенс макроекономічної політики – це *макроекономічна стабільність*, що передбачає дотримання певних макроекономічних пропорцій та нормативних значень макроекономічних показників, то діяльність стейкхолдерів має оцінюватись саме з позицій забезпечення такої стабільності.

- «*Публічний сектор національної економіки*» – це сегмент (елемент) національної економіки, що віддзеркалює факт участі інститутів 1) центральної, 2) регіональної, 3) місцевої влади, 4) публічних (нефінансових та фінансових) корпорацій та 5) недержавних некомерційних (неприбуткових) самоврядних організації громадян (так званого «третього сектору») у створенні «публічних сервісів», тобто у задоволенні суспільних та колективних потреб громадян.

Спрямованість публічного сектору на створення «публічних сервісів» віддзеркалена у міжнародній термінології. Публічний сектор визначається як «частина економіки, що забезпечує продукти та послуги, які не виробляються або не можуть вироблятися у приватному секторі...» та створює військові, поліцейні, інфраструктурні (включно з телекомунікаційними), освітні, охорони здоров'я тощо сервіси [16].

Запропонований нами підхід до визначення публічного сектору принципово узгоджується зі зrealізованим у документі (керівництві) МВФ підходом до оцінювання публічного сектору [17], але дещо відрізняється від нього. Цю відповідність і відмінність репрезентовано на рис.1.

Рис. 1. Структура публічного сектору національної економіки

Джерело: створено автором

Як ілюстровано на рисунку, певна відмінність підходів пов'язана з «недержавними некомерційними самоврядними організаціями». Припущення про їх входження до структури публічного сектору, на наш погляд, розширює можливості віддзеркалення участі всієї сукупності стейкхолдерів у формуванні та реалізації макроекономічної політики. Особливо актуальним таке припущення й такий підхід до структури публічного сектору стає саме для країн зі «слабкими державами». Зокрема, в Україні протягом 2013-2017 років недержавні некомерційні самоврядні організації перебрали на себе значну частину публічних сервісів, включно з тими, що, за інших умов, мали б фінансуватись і створюватись інститутами держави. Йдеться про організацію оборони країни, налагодження міжнародних зв'язків, захист інформаційного простору, розробку проектів законів, їх експертизу тощо. За експертним оцінюванням, до такої діяльності 2017 року залучено до півмільйона українців.

Зауважимо, що, за чинним в Україні статистичним класифікатором (KICE), термін «публічний сектор» не використовується. Натомість, використовуване поняття «державний сектор» передбачає охоплення фактично тих самих елементів, що й у документі (керівництві) МВФ стосовно обліку публічного сектору. У KICE йдеться про такі елементи, як державні нефінансові корпорації, державні фінансові корпорації та сектор загального державного управління (у складі центральних, регіональних та місцевих органів управління, а також державних фондів соціального страхування). У класифікаторі також виокремлюються некомерційні організації (НКО), що діють під контролем держави саме як елемент державного сектору [18]. За нашим підходом, натомість, йдеться про самоврядні некомерційні організації, які є доповнюючою альтернативою держави у створенні публічних сервісів.

- *макроекономічні диспропорції* – це порушені, але об’єктивно необхідні макроекономічні пропорції, або, іншими словами, це результат відхилення від тих співвідношень та нормативних значень макроекономічних параметрів, за яких національна економіка функціонує як деяка цілісність з безпечними для її існування характеристиками.

Запропоноване нами визначення макроекономічних диспропорцій спирається на факт існування зв’язку між порушеннями пропорцій, загрозами відтворення національної економіки як цілісності та макроекономічною безпекою. Саме цей зв’язок віддзеркалено у визначенні терміну «макроекономічна безпека» як «стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій» з офіційного документу «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». [19]

Які макроекономічні диспропорції мають аналізуватися, з огляду на сформульовану у цій статті проблему, в першу чергу? На наш погляд, це можуть бути:

- диспропорції, пов’язані зі структурою власності на активи, з використанням яких відбувається виробництво публічних сервісів, відповідно, – задоволення реальних потреб суспільства та громад;
- диспропорції, що формуються у публічних фінансах.

Стейкхолдери української макроекономічної політики – суб’єкти, які її формують, реалізують та стають (не стають) бенефіціаріями – мають спільні ознаки зі стейкхолдерами в інших національних економіках. Принаймні, це стосується поділу на такі ж самі групи та формування між ними подібних зв’язків та суперечностей. Попри це, існують особливості саме української моделі формування макроекономічної політики за участі особливої групи стейкхолдерів. Склад й особливі зв’язки між українськими стейкхолдерами ілюстровано на рис 2.

На рисунку ілюстровано ідею поділу стейкхолдерів макроекономічної політики на три групи. *Перша* – група користувачів основної вигоди – об’єднує суб’єктів, «заради яких» власне й здійснюється політика макроекономічної стабілізації. *Друга* група репрезентує учасників процесу формування певної моделі макроекономічної політики та охоплює політичні партії, громадські рухи, профспілки, а також аналітиків політики та інститути громадянського суспільства.

Рис. 2. Стейкхолдери української макроекономічної політики

Джерело: створено автором

Третя група – це національні регулятори – НБУ, Міністерство фінансів та інші інститути виконавчої влади, що покликані забезпечувати втілення конкретної моделі політики.

Є підстави вважати, що поряд із трьома групами стейкхолдерів макроекономічної політики, що властиві всім національним економікам, в українській економіці сформувався та посідає чільне місце особливий стейкхолдер, визначений нами як «владо-бізнес». Одночасно, помітний вплив у якості стейкхолдера, що забезпечує макроекономічну стабілізацію в частині недержавного фінансування та створення публічних сервісів, в українській економіці почали відігравати недержавні самоврядні некомерційні організації. Останні, на наш погляд, виконують своєрідну посередницьку функцію між визначальними отримувачами вигоди від макроекономічної політики та національними регуляторами-виконавцями цієї політики.

За логікою рисунку, утворений від неприродного поєднання влади та олігархічного бізнесу «владо-бізнес», має можливість визначати поведінку стейкхолдерів, які формують ідеологію макроекономічної політики. Така ідеологія створюється, в першу чергу, «політичним» сегментом інфраструктури – представленими у Верховній Раді партіями, рухами тощо. Водночас, її формує й «аналітичний» сегмент. До останнього належать аналітики макроекономічної політики різних рівнів: представники академічної спільноти, яка причетна до створення теорій та концепцій політики; аналітики, консультанти та радники в складі національних регуляторів, політичних партій, рухів тощо, включно з тими, які пов'язані з міжнародними фінансовими організаціями.

Вплив стейкхолдера «владо-бізнесу» на макроекономічну політику не лише через виконавчу владу, а й через політичний та науковий сегменти інфраструктури є необхідним для нього остільки, оскільки надає такій політиці ознак легітимності та наукоподібності.

Участь стейкхолдера «владо-бізнесу» у формуванні макроекономічної політики має наслідком перетворення визначальних отримувачів вигоди – домашніх господарств, неолігархічного бізнесу – у другорядних суб'єктів.

Феномен «владо-бізнесу» пов'язаний з формуванням макроекономічних диспропорцій та з втратою макроекономічної стабільності, яка мала би бути кінцевою метою макроекономічної політики українських урядів. На підтвердження цієї тези, можна скористатись конкретними фактами.

Макроекономічні диспропорції українського публічного сектору, що спричинені стейкхолдером «владо-бізнесу», найбільш яскраво виявляються у виробництві такого публічного сервісу, як енергопостачання країни. Можливість ефективного функціонування цієї й інших стратегічних сфер у межах державної власності та під державним контролем засвідчується досвідом багатьох розвинених країн. Цей досвід узагальнюється та поширюється у світі. Маємо на увазі Керівництво з корпоративного управління державними підприємствами від ОЕСР [20] та «Принципи Сантьяго» від Міжнародного форуму суверенних фондів [21]. Натомість, в Україні спостерігається тотальна монополізація енергопостачання недержавними компаніями. А її (монополізації) негативні наслідки у вигляді зростання комунальних тарифів, невиконання інвестиційних зобов'язань тощо спричиняють втрату вигоди домашніми господарствами та неолігархічним бізнесом.

За даними громадської організації «Всеукраїнська енергетична асамблея», кінцевими власниками обласних енергопостачальних компаній України у 2015 р. були (й нині залишаються) шість осіб. Двоє з шістьох – це громадяни країни,

з якою Україна перебуває у воєнному конфлікті. Показовим є й те, що, негромадяни України володіли частками активів державних компаній в обсязі від 12% до 30% у 6-х областях [22].

Реалізація інтересів стейкхолдера «владо-бізнесу» відбувається в Україні не лише прямим – через приватизацію державного майна, а й зворотним шляхом. Йдеться про придбання державою пакетів акцій недержавних компаній, що перебувають у власності монополістів. Така форма володіння активами й державного інвестування не забезпечує пріоритету державних інтересів у енергетичній сфері. Вона також не сприяє наближенню України до світових інвестиційних трендів. [23] Натомість, відбувається сприяння зменшенню ризиків для монополістів. За офіційними даними, держава була акціонером у 15 недержавних обленерго, а саме: *міноритарним* з часткою лише в 25% у дев'ятох публічних акціонерних товариствах (ПАТ) та *мажоритарним* (з часткою від 46 до 70%) у шістьох ПАТ монополістів-постачальників енергії [24, с. 56].

Стабільність публічних (державних) фінансів, до порушення якої має безпосередню причетність стейкхолдер «владо-бізнесу», може оцінюватись за багатьма показниками. Але визначальними, на наш погляд, є боргові показники, а саме: частка державного боргу у ВВП ($\frac{D_G}{Y}$) з критичною межею у 60% та співвідношення між зовнішнім державним боргом та офіційними валютними резервами країни ($\frac{D_{GF}}{Re s_F}$) з критичною межею у 50% .

Наприкінці 2016 р. співвідношення $\frac{D_G}{Y}$ вже перевищило критичну межу на 21 в.п., склавши 81%. А співвідношення $\frac{D_{GF}}{Re s_F}$ стає більш, ніж критичним, з огляду на необхідність упродовж 2017–2019 років спрямувати на погашення зовнішнього боргу держави від 8,9 до 12 млрд. дол. При цьому обсяг офіційних валютних резервів у другому кварталі 2017 р. становив лише 18 млрд. дол. [25]

На тлі згаданих диспропорцій публічного сектору наприкінці 2016 р. відбулась націоналізація об'єкту олігархічної власності – Приватбанку на умовах, коли держава отримала не активи, а пасиви (борги). Їх обсяг, за оцінками урядовців, склав 148 млрд. грн., або, приблизно, 5 млрд. дол. Із них 79% (майже 117 млрд. грн.) заплановано фінансувати за рахунок внутрішньої державної позики. [26] Це означає зростання вже критичного за обсягом державного боргу за рахунок саме цієї операції, принаймні, ще на 6%. Перелік схожих за змістом прикладів може бути продовжений.

Висновки

В українській економіці, якій властива незавершеність інституційних перетворень, відбулось становлення та своєрідна інституціалізація двох особливих стейкхолдерів макроекономічної політики: «владо-бізнесу» та «недержавних самоврядних громадських організацій у ролі доповнюючої альтернативи держави».

Стейкхолдер «владо-бізнесу» сприяє формуванню моделі макроекономічної політики з деформаціями публічного сектору, що, передусім, виявляється у викривленнях структури державних активів та у диспропорціях державних фінансів. Така модель загрожує існуванню національної економіки як цілісності.

Стейкхолдер «недержавних самоврядних громадських організацій у ролі доповнюючої альтернативи держави», знаходячись поза зоною впливу «владо-бізнесу», може виконувати роль компенсатора недоотриманих суспільством та громадами публічних сервісів.

Література

1. *Abel A., Bernanke B., Crodshor D.* Macroeconomics. 7th edition / Abel A., Bernanke B., Crodshor D. // Edidison Wesley. 2011. – 764 p.
2. *Blanchard O., Dell’Ariccia G., Mauro P.* Rethinking Macro Policy II: Getting Granular / Blanchard O., Dell’Ariccia G., Mauro P. // IMF Staff Discussion Note, April, 2013 – 25 p. – available at: [https://www.imf.org/ external/pubs/ft/sdn/.../sdn1303.pdf](https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/.../sdn1303.pdf)
3. *Milton Friedman:* Contributions to Economics and Public Policy. Edited by Cord R., Hammond D. // UK, Oxford University Press, 2016. – 859 p.
4. *Phelps E. and Taylor J.* Stabilizing power of monetary police under rational expectation / Phelps E. and Taylor J. // Journal of political Economy, 1977, 85. p. 163-190.
5. *Sargent T. and Walles N.* Rational expectation and the theory of economic policy / Sargent T. and Walles N. // Journal of Monetary Economics, 1976, 2, p.169-184.
6. *Sargent T.* Fiscal and monetary policy / Sargent T. // University of Toronto Press. 1986 – 339 p.
7. *Tinbergen J, Knoester A., Welink A.H.* Tinbergen lectures on economic policy. Edited by Knoester A. and Welink A. / Tinbergen J, Knoester A., Welink A.H // North-Holland, 1993 – 157 p.
8. *Birkland T.* An introduction to the policy process: theories, concepts and models of the public policy making. Third edition, 2015 – 340 p.
9. *Engler F., Tervala J.* Histeresis and fiscal policy. Discussion Papers / Engel F., Tervala J. // Discussion Papers. German Institute for Economic Research DIW Berlin, 2016 – available at: <http://www.diw.de/discussionpapers>
10. *Engler F., Klein M.* Austerity measures amplified crisis in Spain, Portugal and Italy DIW Economic Bulletin, 8, 2017, p. 89-93.
11. The Argumantative turn in policy analysis and planning. Editors Fisher F., Forester J. // Duke University Press, 1993. – 353 p.
12. *Fisher F.* Refraining public policy: discursive politics and deliberative practices / Fisher F. // Oxford University Press, 2003 – 280 p.
13. *Thissen W., Walker W.* Public policy analysis: new developments / Thissen W., Walker W. // NY Springer, 2013 – 670 p.
14. *Weimer D., Vining A.* Policy analysis: concepts and practice. 4-th Edition / Weimer D., Vining A // NY Routledge, 2011 – 468 p.
15. Публічне лобіювання: Навч. посіб. / Під заг. ред. канд. філос. наук Р. Кобця, канд. істор. наук С. Панциря. — Київ, Фонд «Європа ХХІ», 2008. — 160 с.
16. Public Sector. Definition. [Електронний ресурс] / Join Business Dictionary. – Режим доступу : <http://www.businessdictionary.com/definition/public-sector.html>
17. Public sector debt statistics: guide for compilers and users. – Washington, DC : International Monetary Fund, 2013. – 219 p.
18. Стагистичний класифікатор України. Класифікація інституційних секторів економіки України (KICE). Чинна від 01.01.2015 р. – Режим доступу : cct.com.ua/2014/03.12.2014_378.htm
19. Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Затверджено Наказом Міністерства економічного розвитку та торгівлі України 29.10.2013 N 1277– Режим доступу : search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME131588.html
20. OECD Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises. Режим доступу : www.oecd.org/daf/.../corporategovernanceofstate.../corporat.
21. Sovereign Wealth Funds : Generally Accepted Principles and Practices «Santiago Principles». – IWG, 2008 – 52 p. – Режим доступу : www.ecgi.org/.../iwg_santiago_principles_oct2008_en.pdf
22. Географія власності обласних енергопостачальних компаній України. Всеукраїнська енергетична асамблея. 21.07.2015 – Режим доступу : office@uaea.com.ua
23. *Затонацька Т.Г.* Світові тенденції формування напрямів державної інвестиційної політики: практика реалізації в Україні / Т.Г. Затонацька // Economic Annals XXI. – 2016. – № 1-2. P. 26-30 – Режим доступу : www.soskin.info/ea/
24. 100 найбільших державних підприємств України. Річний огляд за 2015 р. – Режим доступу : www.me.gov.ua/.../Detail?...MinekonomrozvitkuOpriljudniloNoviZvitiProRezultatiRo.
25. Державний борг України. Золотовалютні резерви України. Міністерство Фінансів України. Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/debtgov/>
26. Капіталізація державою ПАТ КБ «Приватбанк» не матиме значного впливу на макрофінансову стабільність. Прес-реліз НБУ від 22.12.2016. Офіційне Інтернет-представництво. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=41258577&cat_id=55838

Розділ II

Фінанси

УДК 336.025; 336.711.65

М.О. Вербинська
аспірант, кафедра управління
фінансово-економічною безпекою,
Університет економіки та права «КРОК»

Удосконалення системи державного регулювання транспарентності комерційних банків

Визначено основні напрями удосконалення державного регулювання фінансової стійкості банків відповідно до принципів транспарентності, підвищення прозорості банківської діяльності, визначено напрями удосконалення статистичної звітності комерційних банків, проаналізовано статистику виведення з ринку та ліквідації банків в Україні протягом 2014-2016 років.

***Ключові слова:** державне регулювання, транспарентність, банківська діяльність, прозорість звітності, статистична інформація.*

М.А. Вербинская
аспірант, кафедра управління
фінансово-економічною безпекою,
Університет економіки та права «КРОК»

Усовершенствование системы государственного регулирования транспарентности коммерческих банков

Определены основные направления усовершенствования государственного регулирования финансовой устойчивости банков в соответствии с принципами транспарентности, повышение прозрачности банковской деятельности, определены направления совершенствования статистической отчетности коммерческих банков, проанализирована статистика вывода с рынка и ликвидации банков в Украине в 2014-2016 годах.

***Ключевые слова:** государственное регулирование, транспарентность, банковская деятельность, прозрачность отчетности, статистическая информация.*

M. Verbynskaya
PhD student, Department of Management
of Financial and Economic Security,
KROK University

Improvement of System of State Regulation of Commercial Banks Transparency

The main directions of improvement of state regulation of banks financial stability in accordance with the principles of transparency and increasing transparency of banking activities are defined, the directions on improvement of statistical reports of commercial banks are indicated, the statistics of liquidation of banks in Ukraine in 2014-2016 is analyzed.

Key words: *state regulation, transparency, banking activities, transparency of reporting, statistical information.*

Постановка проблеми

Основним завданням банківського регулювання як системи заходів, за допомогою яких державний регулятор гарантує стабільне функціонування банків, є запобігання дестабілізуючим процесам банківського сектору. При дослідженні динаміки банкрутств комерційних банків протягом 2014-2016 років можна зробити висновки про неефективне виконання Національним банком України функцій банківського нагляду в період до 2014 року, оскільки майже половина наявних в Україні банків працювали з порушеннями порядку діяльності, що спровокувало банкрутство. Одним із напрямів запобігання порушень зі сторони банків є підвищення державним регулятором ступеня інформаційної свідомості для клієнтів банків, збільшення транспарентності банківської системи [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання необхідності підвищення прозорості банківської звітності, удосконалення процесу транспарентності банківської системи досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Болгар Т. М. [2], Івасів І.Б. [3], Кротюк В. [6], Куценко О. [6], Медведєва О.Е. [7], Оливер Р.В. [8], Тапскотт Д. [11], Тиколь Д. [11], Шульга Н.П. [12]. Дотепер регулюючі та наглядові органи працюють над посиленням контролю за банківською діяльністю відповідно до нормативів Базель-III, але процес ще незавершений і потребує постійного контролю та удосконалення.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

На основі аналізу стану банківської системи держави протягом 2014–2016 років, статистичної інформації Національного банку України, можна зробити висновки, що проблема удосконалення системи державного регулювання в банківській сфері цілком не вирішена. Питання підвищення транспарентності банків, доступності інформаційних даних для широкого кола користувачів та клієнтів залишається нерозв'язаною через складність процесу введення нових стандартів звітності, недосконалої інструментарію їх оцінки, відсутність законодавчих та нормативних актів у деяких напрямках.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження основних напрямів підвищення інформаційної прозорості комерційних банків відповідно до принципів транспарентності та євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження

Банківське регулювання — це система заходів, за допомогою яких центральний банк або інший наглядовий орган гарантує стабільне, безпечне функціонування банків, запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі.

Отже, під регулюванням банківської діяльності розуміють розроблення та видання уповноваженими органами конкретних правил та інструкцій, що базуються на чинному законодавстві й визначають структуру та способи здійснення банківської справи. Такі закони та інструкції формують певні рамки поведінки банків, що сприяють підтримці надійної й ефективної банківської системи. Таким чином, можна сказати, що основне регулювання банківської діяльності – це державне регулювання, оскільки функцію видання та затвердження законів, нормативних актів, інструкцій та інших нормативних документів виконує саме держава за допомогою законодавчих та виконавчих органів.

Регулювання здійснюється з метою забезпечення стабільної діяльності банків та своєчасного виконання ними зобов'язань перед вкладниками, а також запобігання неправильному розподілу ресурсів і втраті капіталу через ризики, притаманні банківській діяльності [1].

Законодавчо функцію державного регулятора банківської діяльності в Україні виконує Національний банк України [4; 5].

Євроінтеграційна спрямованість розвитку економіки України також передбачає вживання конкретних заходів щодо відповідної адаптації банківського сектору, зокрема, системи нагляду. Сьогодні у світі система нагляду переходить від політики посилення жорсткості нагляду до політики підвищення прозорості та контролю за управлінням ризиками [1; 6].

Щоб зрозуміти, за яким напрямом система державного регулювання потребує вдосконалення та підвищеної уваги, треба детально проаналізувати сучасний стан та ефективність роботи НБУ у сфері банківського нагляду та регулювання. Таке порівняння можна проводити з кількох позицій:

1) оцінка ефективності роботи НБУ під час криз, які впливають на банківську систему;

2) загальна оцінка якості виконання Національним банком функції органу банківського нагляду.

Загальний стан банківської системи, а отже, і якість роботи НБУ, можна оцінити, наприклад, за кількістю банкрутств банків або, аналізуючи рівень фінансової безпеки українських банківських установ з 2014 до початку 2017 року.

Протягом 2014–2016 років за статистикою НБУ введено тимчасову адміністрацію у 86 банках, а на 1 листопада 2016 року залишились на фінансовому ринку 100 банків [9]. За офіційними даними ФГВФО – Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (це державний орган, який здійснює процес ліквідації банків), у стані ліквідації знаходиться 79 банків, введено тимчасову адміністрацію в 5 банках [10]. Цей аналіз показує, що загалом безпека вітчизняних банків протягом досліджуваного періоду знаходилася на недостатньому рівні.

З вище вказаного можна зробити висновки про неефективне виконання Національним банком України функцій банківського нагляду в період до 2014 року, оскільки майже половина наявних в Україні банків працювали з порушеннями порядку діяльності, що спровокувало банкрутство.

Кількість діючих банків зменшилася, кількість банків, що перебувають у стані ліквідації, збільшилася. Наскільки ефективно проводиться процедура ліквідації банків, на тепер аналізувати важко, оскільки зі 100 банків протягом 2014–2017 років фактично ліквідовано тільки 5, до того ж у цих банках негативні результати

діяльності були виявлені задовго до кризи 2014 року. Крім того, протягом процедури ліквідації банків вкладені кошти отримують тільки фізичні особи через Фонд гарантування вкладів у розмірі до 200 000 гривень. Інші види грошових вкладів – суми більш ніж 200 000 гривень для фізичних осіб, грошові кошти юридичних осіб із розрахункових рахунків, вклади юридичних осіб тощо, відповідно до законодавчих норм клієнти банків отримують на стадії ліквідації, під час процедури продажу майна банків, у порядку 3-4 черги. Ці норми встановлює Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [10]. Однак, як показує аналіз діяльності НБУ і ФГВ, крім 5 ліквідованих, жоден із 79 банків, що знаходиться у стані ліквідації, з 2014-2015 року не дійшов до 3-4 стадії цього процесу, продаж активів банків іде дуже повільно, і тому кредитори практично не отримують від банків-банкрутів свої кошти.

Дослідивши статистику ліквідації банків, можна зробити висновки, що процедура ліквідації банків проводиться досить неефективно. Проаналізувавши інформацію Фонду гарантування вкладів, банків, що ліквідовуються, можна зробити висновки, що після закінчення етапу видачі компенсації вкладів у розмірі 200 000 гривень робота ліквідатора продовжується низькими темпами, ніяких процесів не здійснюється, будь-якої інформації для клієнтів банку ні на сайтах цих банків, ні на сайті Фонду гарантування вкладів взагалі немає, або вона не оновлюється протягом року.

Тому ступінь інформаційної обізнаності клієнтів банків, які постраждали в процесі їх ліквідації, дуже низький. І все це зовсім не сприяє збереженню довіри до банківської системи.

Необхідність збільшення прозорості банківської системи підкреслюється останнім часом і науковцями. Під прозорістю економічних суб'єктів прийнято розуміти їх інформаційну прозорість (від англійського transparent – прозорий) або відкритість, гласність, публічність. Ефективність фінансового посередництва, зниження ризиків безпосередньо залежить від рівня інформаційної відкритості усіх суб'єктів ринку. Завдяки специфіці своєї діяльності банки, як суб'єкти господарювання, найбільш інтегровані в економічну систему країни.

Прозорість банківської системи – це розкриття банками інформації, необхідної для того, щоб суб'єкти, зовнішні по відношенню до них, могли оцінити функціонування і результати діяльності як окремого банку, так і банківської системи загалом. Прозорість є ключовим елементом підтримання надійності банківської системи на основі створення дієвої системи зворотних зв'язків між банками та учасниками ринку й забезпечення ефективного контролю їхньої діяльності з боку наглядових органів [12].

У більш широкому трактуванні, прозорість (прозорість) означає наявність ефективних комунікацій та взаємодію між керівництвом банку, з одного боку, та акціонерами, кредиторами, засобами масової інформації, іншими ринковими агентами і навіть суспільством загалом [3].

Зарубіжні вчені теж дають визначення терміну, а саме Р. Олівер наголошує, що в сучасних умовах прозорість стає провідним елементом стратегії компанії у її зв'язках із зацікавленими особами. Д.Тепскотт та Д.Тікол взагалі заявляють, що західне суспільство вступило «в нову незвичайну еру» – «еру прозорості», де домінують так звані «голі корпорації» [8; 11].

На сьогодні законодавчо регулюється тільки розкриття банківської таємниці, яка включає в себе інформацію щодо діяльності, фінансового стану клієнта, та стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта, а саме: відомості про банківські рахунки клієнтів, операції, що були проведені на користь клієнтів,

фінансово-економічний стан клієнтів, інформація про фізичну особу, яка має намір укласти договір про споживчий кредит, отримана під час оцінки її кредитоспроможності, та інші, які мають пряме відношення до фінансового стану конкретної юридичної або фізичної особи (стаття 60 Закону України «Про банки та банківську діяльність») [4].

Банківська таємниця розкривається правоохоронним органам або за рішенням суду, або іншим уповноваженим особам, спеціально визначеним у Законі України «Про банки та банківську діяльність».

Як передбачається вимогами закону щодо регулювання розкриття банківської таємниці, ця конфіденційна інформація характеризує конкретну особу, а не процеси діяльності банку. Тому посилення прозорості банків шляхом розкриття ними інформації щодо функціонування і результатів діяльності не буде жодним чином порушувати вимоги до збереження банківської таємниці.

Крім того, відповідно до Постанови Правління НБУ N 245 від 27.06.2001 «Про створення єдиної інформаційної системи обліку позичальників (боржників)», з метою підвищення надійності комерційних банків, зміцнення довіри до банків та банківської системи, зменшення ризиків, що виникають при обслуговуванні клієнтів, створена єдина інформаційна система обліку позичальників (боржників) – ЄІС «Реєстр позичальників» [9]. Однак існування такого реєстру жодним чином не можна вважати складовою прозорості банків, оскільки інформація, що зберігається в ЄІС «Реєстр позичальників», є банківською таємницею. Національний банк та банки – учасники системи не мають права використовувати цю інформацію не за цільовим призначенням, розголошувати, надавати іншим юридичним чи фізичним особам, крім особи, про яку зібрана інформація.

Таким чином, в Україні не існує будь-яких законодавчо врегульованих інформаційних систем або реєстрів, які б дозволяли суб'єктам, зовнішнім по відношенню до них, оцінити функціонування і результати діяльності, як окремого банку, так і банківської системи загалом. При цьому можливість для потенційного клієнта оцінити діяльність банку, порівняти різні банки та вибрати найбільш надійний – це необхідна складова розвитку банківської системи та зменшення ризиків як для банків, так і для кредиторів та позичальників.

Інформаційна закритість банківських та інших фінансових установ традиційно пояснюється необхідністю конфіденційності та захисту прав клієнтів. Деякі фахівці при цьому апелюють до банківської таємниці. Але така закритість лише створює для найбільш великих і потужних банків можливість утворення «інформаційної ренти».

Ще однією рисою, притаманною банкам, є закритість в частині інформації для визначення істинної вартості їх активів і, отже, платоспроможності банку.

Розкриття інформації про свою діяльність як самими банками, так і через незалежні джерела (рейтингові агентства, преса, фінансові аналітики), позначається і на поведінці вкладників. Успішність банку як фінансового посередника залежить від рівня довіри, усунення морального і репутаційного ризиків. Дійсно, мало хто із вкладників буде згодний помістити гроші в банк, навіть під дуже високі відсотки, якщо його ліквідність і платоспроможність ставиться під сумнів. У такому разі прозорість – це механізм ринкового дисциплінування банків [2].

Деякі науковці наголошують, що прозорість суб'єктів банківської системи крім позитивного фактора має, і з точки зору банку, негативний результат [7].

Тому і ставлення до розкриття інформації у банків традиційно стримане. Наприклад, коли НБУ зобов'язав банки публікувати дані про структуру власників та кінцевих бенефіціарів, переважна більшість з них опублікувала таку інформацію

і поновлює її щорічно згідно з вимогами закону, але як можна прослідкувати на сайті НБУ, – частина банків змінила кінцевих власників із фізичних осіб на осіб-нерезидентів із дуже складною системою засновників-учасників. Крім того, дуже складно визначити структуру власності таких засновників-нерезидентів, тому ще це потребує певних юридичних знань міжнародної практики, щоб дослідити Торгові реєстри інших країн, які ведуть реєстрацію юридичних осіб, тому що ця практика відрізняється в різних країнах. Отже, навіть якщо така зміна структури засновників і має якесь фінансове значення для банків, говорити про збільшення прозорості структури банків недоцільно.

Як свідчать дослідження науковців, причини небажання банками розкривати інформацію такі: по-перше, побоювання потрапити в ситуацію, коли на підставі опублікованих даних непрофесійні користувачі приходять до некоректних висновків, що може негативно вплинути на ринкову позицію банку. По-друге, це специфіка інформаційної політики великих банків і особливо держбанків, позаяк вони не вважають за необхідне «виглядати краще» (ефект масштабу дозволяє їм нехтувати додатковою можливістю залучення клієнтів) [7]. По-третє, це причина, протилежна другій – банк, навпаки, хоче виглядати краще, ніж є насправді, тому не хоче розповсюджувати інформацію, з якої можна зробити висновки про його незадовільний фінансовий стан, або банку загрожує банкрутство, тому може відштовхнути потенційних клієнтів. Як показує практика, більшість банків, в яких протягом 2014-2016 років було введено тимчасову адміністрацію, буквально «до останньої хвилини» не повідомляли ні наявним, ні потенційним клієнтам про фінансові проблеми, продовжували залучати для обслуговування юридичні та фізичні особи, відкривати рахунки для них, приймати гроші, але при цьому керівництво цих банків знало, що клієнти втратять свої кошти в разі введення тимчасової адміністрації. Залишається тільки здогадуватися, з якою метою так діяли, – можливо, щоб скористатися перехідними положеннями звітності у період введення тимчасової адміністрації та незаконно використати кошти клієнтів.

Аналізуючи статистичну інформацію НБУ та комерційних банків, можна зробити висновки, що всі діючі інформаційні ресурси банків на сьогодні фактично створені тільки для професійних користувачів. Інформація, що міститься в звітах, вимагає спеціальної підготовки (освіти економічної, фінансової, бухгалтерської) для прочитання і проведення аналізу. Якщо кредитні організації, підприємства можуть провести аналіз опублікованих даних, і у них є фахівці відповідної підготовки, то здебільшого фізичні особи, і навіть підприємці, це зробити, вірогідно, не зможуть. Наприклад, техніка читання балансу є одним із найбільш складних методів аналізу. Оволодіння нею вимагає розуміння характеру банківських операцій, знання правил бухгалтерського та податкового обліку.

Для збільшення прозорості банківської системи необхідно інформувати і клієнтів банків – юридичних та фізичних осіб. Для цього потрібно створення інформаційних реєстрів, які б містили необхідну інформацію, але при цьому не порушували б законодавчі норми захисту банківської таємниці конкретної особи – клієнта банку. Щоб зробити банківську систему прозорою, а таким чином, і привабливою для клієнтів, Національному банку України слід розміщувати схему, що роз'яснює опубліковану інформацію, а також перероблену інформацію у вигляді, доступному для прочитання.

Для оцінки фінансового становища банку повинна бути доступна інформація про ресурси, наслідок діяльності, обсяги і форми залучення до обороту власного і позикового капіталу, джерела фінансування та напрями їх використання, інфор-

мація про співвідношення отриманих та повернутих депозитів, інформація про види та кількість виданих та повернутих кредитів.

Серед шляхів подолання «закритості» банківської системи можна запропонувати наступні :

По-перше, для коректної оцінки повинно бути прийнято рішення про обов'язкову, а не рекомендаційну участь усіх банків в ЄІС «Реєстр позичальників». Рекомендаційна участь, а отже, необов'язкова для виконання, порушує принцип рівності для всіх суб'єктів банківської системи. Відсутність інформації, достатньої для аналізу стану банку, повинна розцінюватися як негативний фактор при виборі його в будь-якій якості. До того ж, цей реєстр повинен працювати в режимі оновлення хоча б щомісячно, що відповідає принципам податкової та бухгалтерської звітності та не потребує додаткових витрат зі складання такої звітності.

По-друге, необхідно істотно розширити перелік інформації, що публікується банками на сайті Національного банку України. Це може бути зроблено без додаткових зусиль з боку банків, за рахунок стандартних форм звітності, що надаються в НБУ [9].

Необхідно пояснити ці пропозиції. На сьогодні згідно з нормативними документами банки надають в НБУ більше 70 видів форм звітності різної періодичності. У той же час звітність банків володіє значним аналітичним потенціалом, але інформація осідає в базах даних НБУ або і зовсім залишається в самому банку, і майже не використовується іншими учасниками фінансового ринку. Хоча просте розширення переліку форм звітності для публікації дало б початкову можливість аналізу ризиків, наявних у банків.

Відмова банків публікувати відомості, що містяться у звітах, через необхідність збереження банківської таємниці, як зазначалось раніше, безпідставна, оскільки всі вище вказані звіти подаються в агрегованому форматі, не містять специфічну або деталізовану інформацію. Звіти, що містять персональні дані, можуть бути знеособлені або представлені частково. До того ж, щоб мати певну картину щодо діяльності банків для забезпечення вимог транспарентності, зовсім не потрібно публікувати перелік клієнтів та дані щодо їхнього фінансового стану [7].

При цьому регулятор банківської системи в особі НБУ повинен нести відповідальність за вирішення проблем, пов'язаних із доступом до розміщеної інформації (своєчасність і регулярність розміщення, працездатність сайту та інше), відповідаючи принципам соціальної значущості контролю достовірності даних про банківську систему.

Висновки

Прозорість банківських звітів – одна з умов для дотримання ринкової дисципліни. [1] Коли банк розкриває інформацію на сайті НБУ, показуючи та сигналізуючи ринку, що йому нема що приховувати, тим самим підвищує свою привабливість для інвесторів. Більш високі вимоги до розкриття банками інформації дозволять завчасно обмежити надмірні ризики і зменшити ймовірність локальних банківських криз, здатних призвести до нестабільності фінансової системи загалом. Обсяг такої інформації повинен давати можливість оцінити реальну картину діяльності банку та його стан у майбутньому, як того вимагають принципи транспарентності та євроінтеграції [1].

Банки, крім комерційної складової, несуть у собі дуже важливий елемент соціального розвитку суспільства, даючи змогу громадянам реалізовувати свої підприємницькі плани. Зробивши банківські послуги та звітність про їх обсяг максимально доступними і зрозумілими для широких верств населення, банки, з одного боку, надають шанс суб'єктам ринку розвиватися, а з іншого – збільшу-

ють власну життєстійкість, долаючи процеси дезінтермедіації, зберігаючи себе як фінансових посередників, беручи на озброєння будь-які інструменти, здатні підвищити довіру до них з боку клієнтів і партнерів. Конкурентоспроможність, і відповідно, фінансова стійкість комерційних банків безпосередньо залежить від довіри потенційних клієнтів. Підставою для такої довіри повинна стати повна, достовірна, доступна інформація щодо їх діяльності.

Література

1. Базельський комітет по банківському нагляду : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bis.org/bcbs/>
2. Болгар Т.М. Проблеми процесу прозорості саморозкриття банківської інформації / Т.М. Болгар // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2011. – Вип. 33. – С. 15–21.
3. Івасів І.Б. МІСЦЕ І РОЛЬ ВІДКРИТОСТІ ТА ПРОЗОРОСТІ У БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ «Економічні науки». – Серія «Облік і фінанси». – 2011. – Випуск 8 (29). Ч. 1.
4. Закон України «Про банки і банківську діяльність». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
5. Закон України «Про національний банк України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
6. Кротюк В., Куценко О. Базель II: нова концептуальна редакція Базельської угоди про капітал. // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 3.
7. Медведева О. Е. Внедрение международных стандартов Базель III: плюсы и минусы // Молодой ученый. – 2014. – №1. – С. 398-401.
8. Oliver R.W. What Is Transparency? / Oliver R.W. — N. Y. : The McGraw-Hill, 2004.
9. Статистика Національного банку України // Офіційний сайт <http://www.bank.gov.ua> [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish>.
10. Статистика Фонду гарантування вкладів фізичних осіб // Офіційний сайт <http://www.fg.gov.ua> [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/statystyka>
11. Tapscott D. The Naked Corporation: How the Age of Transparency Will Revolutionize Business / D. Tapscott, D. Ticoll. – N.Y. : FreePress.
12. Шульга Н.П. Підвищення транспарентності та достовірності інформації банків як чинник відновлення до них довіри. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.knteu.kiev.ua

УДК 336.71

Н.В. Красман
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
НПУ імені М.П. Драгоманова
О.С. Терещенко
магістрантка 1-го року навчання
факультету соціально-економічних
наук та управління
НПУ імені М.П. Драгоманова

Банківська система України: стан, тенденції та перспективи розвитку

У статті розглянуто законодавчу основу функціонування банківської системи України, проаналізовано стан банківської системи на сучасному етапі та визначено основні тенденції її розвитку через динаміку показників діяльності банків України (з

врахуванням банків з іноземним капіталом). Запропоновано перспективні шляхи розвитку та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної банківської системи.

Ключові слова: банк, банківська система, центральний банк, комерційні банки, чистий прибуток, безготівкові розрахунки, платіжні системи.

Н.В. Красман

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
НПУ імені М.П. Драгоманова

А.С. Терещенко

магістрантка 1-го года обучения
факультета соціально-економічних
наук и управління
НПУ імені М.П. Драгоманова

Банковская система Украины: состояние, тенденции и перспективы развития

В статье рассмотрена законодательная основа функционирования банковской системы Украины, проанализировано состояние банковской системы на современном этапе и определены основные тенденции ее развития через динамику показателей деятельности банков Украины (с учетом банков с иностранным капиталом). Предложены перспективные пути развития и повышения конкурентоспособности отечественной банковской системы.

Ключевые слова: банк, банковская система, центральный банк, коммерческие банки, чистая прибыль, безналичные расчеты, платежные системы.

N.V. Krasman

PhD in Economics,
Associate Professor of the Department of Economic Theory
of National Pedagogical Drahomanov University

O.S. Tereshchenko

Master's Degree student of 1st year of study
Faculty of Social and Economic Sciences and Management
of National Pedagogical Drahomanov University

Banking system of Ukraine: the state, trends and prospects of development

The article covers legislative basis of Ukraine banking system operation, as well as an analysis of its current state and a trustworthy forecast of its development based on an array of dynamic indices that reflect the performance of numerous Ukrainian banks (including those with foreign assets). It also delineates certain ways of further development of the Ukrainian banking system, as well as several ways to increase its competitiveness.

Keywords: bank, banking system, central bank, commercial banks, net revenue, cashless payments, payment systems.

Постановка проблеми

Значна залежність від світових цін на сировинні товари, «перегрів» економіки країни, зростання зовнішнього боргу, висока інфляція, низька конкуренто-

спроможність товарів та послуг стали наслідками світової фінансової кризи та продемонстрували вразливість економіки України. В цих умовах постає необхідність формування нових підходів до соціально-економічних перетворень в умовах модернізації економіки України на базі потужної та ефективної банківської системи країни. Важливим аспектом таких перетворень є забезпечення стабільності та фінансової стійкості банківської системи в умовах подальшої інтеграції до європейського економічного простору шляхом підтримання оптимального рівня банківської ліквідності, стабільності національної грошової одиниці та зниження інфляційних процесів у країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема забезпечення стабільності та фінансової стійкості банківської системи України є предметом дослідження протягом багатьох років і особливо актуальна для пострадянських країн, науковим підґрунтям вирішення якої є вивчення та застосування світового досвіду розвинених країн. Значний внесок у дослідження проблем розвитку банківської системи у вітчизняній науковій літературі зробили такі вчені, як: К. В. Ануфрієва [17], Б. М. Данилишин [16], О. В. Дзюблюк [18], М. І. Зверяков [13], О. В. Золотарьова [14], Л. О. Примостка [19], І. Я. Ткачук [11], Ю. Є. Холодна [1], Н. Р. Швець [11] та багато інших.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У посткризовий період економіка України потребує ефективного управління її банківською системою. Отже, стає актуальним виявлення стану і проблем, які існують у вітчизняній банківській системі в сучасних умовах, та розроблення напрямів підвищення її ефективності. Однак, окремі питання стану, тенденцій та перспектив розвитку вітчизняної банківської системи вимагають подальшого аналізу та розроблення, особливо в умовах виходу зі світової фінансово – економічної кризи.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є дослідження вітчизняної банківської системи в сучасних умовах та наукове обґрунтування шляхів підвищення її ефективності в процесі модернізації економіки України. Для досягнення цієї мети проаналізуємо стан, основні проблеми та тенденції розвитку банківської системи України в умовах інтеграції у світове господарство і розробимо практичні рекомендації щодо оздоровлення банківської системи.

Вклад основного матеріалу дослідження

Ефективне функціонування економіки України, її розвиток разом із зростанням добробуту населення неможливі без вирішення завдань забезпечення ефективного функціонування банківської системи. Банківська система України є дворівневою. Перший рівень представлений центральним банком – Національним банком України (НБУ), головним завданням якого є розроблення основних засад грошово-кредитної політики і контроль за її проведенням, а основною функцією – забезпечення стабільності грошової одиниці України, при виконанні якої НБУ має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі; другий рівень – комерційні банки, завдання яких – обслуговування юридичних і фізичних осіб, надання їм різноманітних послуг. Отже, банківська система України заснована на взаємовідносинах між банками у двох площинах – по вертикалі та по горизонталі. По вертикалі – це відносини підпорядкування між Національним банком, як керівним органом усієї банківської системи, та іншими банками. По горизонталі – це відносини рівноправного партнерства та

конкуренції між банками другого рівня, а саме – державними, спеціалізованими, універсальними та філіями іноземних банків.

Банківська система – це сукупність різноманітних видів банків та інших кредитних установ, інституцій в їх взаємозв'язку, яка існує в тій чи іншій країні в певний історичний період і функціонує в межах єдиного фінансового механізму; складова частина кредитної системи [1, с.13]. Банки у своїй діяльності керуються Конституцією України, Законами України «Про Національний банк України» [2], «Про банки і банківську діяльність» [3], законодавством України про акціонерні товариства та інші види господарських товариств, іншими законодавчими актами України, нормативними актами Національного банку України і своїми статутами. Функціонування банківської системи України також регулюється «Основними засадами грошово-кредитної політики на 2018 рік та середньострокову перспективу»[4], які розроблено з урахуванням статей 1 та 6 Закону України «Про Національний банк України», Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»[5], завдань економічної програми, що підтримується в межах угоди з Міжнародним валютним фондом про Механізм розширеного фінансування (EFF), Прогнозу економічного та соціального розвитку України на 2018–2020 роки та макроекономічного прогнозу Національного банку, Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та ін.

У «Основних засадах грошово-кредитної політики на 2018 рік та середньострокову перспективу» визначено: тенденції на світових ринках та характер їх впливу на українську економіку; напрями виконання Національним банком його функцій; макроекономічні індикатори; можливі ризики та загальні підходи щодо їх нівелювання; кількісні та якісні параметри грошово-кредитної (монетарної) політики Національного банку на 2018 рік та середньострокову перспективу для досягнення цілей та виконання функцій Національного банку [4, с. 2].

Заходи Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року здійснюються за трьома ключовими напрямками: 1) забезпечення стабільності та динамічного розвитку фінансового сектору; 2) розбудова інституційної спроможності регуляторів фінансового сектору; 3) захист прав споживачів фінансових послуг та інвесторів [5]. Вирізняють такі етапи реалізації комплексної програми реформ: 1. Вирішення проблем минулого (очищення), яке передбачає виведення з ринку неплатоспроможних фінансових інституцій, рекапіталізацію, розкриття кінцевих власників, ідентифікацію операцій із пов'язаними особами. 2. Створення передумов для стійкого розвитку (перезавантаження) шляхом захисту прав споживачів, кредиторів та інвесторів, відновлення кредитування, відновлення довіри, розвитку інфраструктури, трансформації регуляторів. 3. Розвиток фінансового сектору через збільшення довгострокових ресурсів, зростання активів, збільшення кількості внутрішніх та зовнішніх інвесторів, розвиток ринків капіталу та проведення пенсійної реформи.

Фінансовій стійкості комерційних банків України на сучасному етапі найчастіше загрожують такі негативні фактори, як: цілеспрямований підрив їхньої ділової репутації; недосконала система набору кадрів для комерційних банків; надання клієнтам недостовірної інформації; використання фальшивих векселів, цінних паперів і гарантійних листів; неповернення виданих кредитів, правова неврегульованість цієї проблеми у сфері банківської діяльності; недосконала оцінка кредитних ризиків; відсутність систематизованих даних про несумлінних позичальників; витік конфіденційної інформації; недосконалість структур, що забезпечують внутрішню та зовнішню безпеку банківських установ.

Загалом, аналіз банківської системи України показав такі основні тенденції її розвитку:

1. Зменшення загальної кількості банків в Україні та значна кількість банків з іноземним капіталом. У 2008 році функціонувало 175 банків (з них: з іноземним капіталом – 47, у т.ч. зі 100% іноземним капіталом – 17). Кількість діючих банків за період 2008 – 2016 рр. скоротилася зі 175 одиниць на початок 2008 р. до 93 одиниць на початок 2017 р., що у відносному вираженні склало 53,14% . При цьому за кризовий 2008 р. кількість банків в Україні зросла на 9 одиниць: зі 175 одиниць на початок 2008 р. до 184 одиниць на початок 2009 р. Найбільш стійкими до внутрішньої кризи виявилися банки з іноземним капіталом: їх кількість скоротилася на 6 одиниць (на 12,7%), однак, варто зауважити, що їх частка у структурі банків у період 2008-2016 рр. навіть зросла: 26,86% у 2008 р. до 35,04% у 2016 р. Станом на 01.11.2017 року в Україні діяло лише 88 банків (з них: з іноземним капіталом – 38, у т.ч. зі 100% іноземним капіталом – 18), в той час, як на 01.11.2016 року функціонувало 100 банків (з них: з іноземним капіталом – 40, у т.ч. зі 100% іноземним капіталом – 17) [7].

Номінально кількість банків зі 100 % іноземним капіталом залишилася незмінною протягом 2008-2016 рр., проте важливо, що зміни все-таки відбувалися: впродовж 2010-2013 рр. їх кількість поступово зростала аж до 22 одиниць на початок 2012 р. та 2013 р., в той час як, починаючи з 2014 р., – скорочувалася. Загалом, частка іноземного капіталу зросла на 8,3 в.п. і досягла на початок 2016 р. свого максимуму – 43,3 %.

На сьогодні найбільш впевнено на ринку функціонують державні банки чи банки, які мають значну частку держави у статутному капіталі, адже вони отримують «дофінансування» з бюджету. Так, для представлення результатів діяльності банківської системи України правління Національного банку України визначило нові критерії розподілу банків на такі групи на 2017 рік:

- банки з державною часткою – банки, в яких держава прямо чи опосередковано володіє часткою понад 75% статутного капіталу банку (ПАТ «КБ ПРИВАТБАНК», АТ «Укресімбанк», АТ «ОЩАДБАНК», АБ «УКРГАЗБАНК», АТ (публ.) «Український банк реконструкції та розвитку», ПАТ «РОЗРАХУНКОВИЙ ЦЕНТР») – 6 банків;

- банки іноземних банківських груп – банки, контрольні пакети акцій яких належать іноземним банкам або іноземним фінансово-банківським групам (ПАТ «УКРСОЦБАНК», АТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «ВТБ БАНК», ПАТ «КРЕДОБАНК», ПАТ «ВіЕс Банк», ПАТ «МАРФІНБАНК», АТ «УкрСиббанк», ПАТ «Ідея Банк», ПАТКБ «ПРАВЕКС-БАНК», ПАТ «КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК» та ін.) – 25 банків;

- банки з приватним капіталом – банки, в яких серед кінцевих власників є один чи кілька приватних інвесторів, що прямо та/або опосередковано володіють не менше ніж 50% статутного капіталу банку (Акціонерний банк «Південний», ПАТ «МЕГАБАНК», Харків, ПАТ «БАНК КРЕДИТ ДНІПРО», ПАТ «ДІАМАНТ-БАНК» та ін.) – 63 банки [7].

Станом на листопад 2017 року складено рейтинг найбільших українських банків, який враховує здатність банку без затримки повернути депозити, якщо у нього з'являться фінансові проблеми або проблеми з погашення кредитів і зростанні заборгованості клієнтів, а також рівень підтримки акціонерів і держави. Важливу роль відіграє фактор власника з точки зору поповнення капіталу і ліквідних ресурсів, що є основою стійкості в стресових умовах. У 2017 році зросла питома вага та значущість для українського банківського сектору іноземного

капіталу. Так, ТОП-15 найбільш надійних банків в Україні у 2017 році, рейтинг яких складено на основі статистичних даних НБУ фінансовими аналітиками, очолюють відразу 3 іноземні банки: Райффайзен банк Аваль (Raiffeisen Bank, Австрія), Креді Аґріколь Банк (Credit Agricole, Франція), Укрсиббанк (BNP Paribas Group, Франція), Ощадбанк, в якому держава гарантує 100% вкладів, Укрексімбанк (державний банк), Кредобанк (PKO Bank Polska, Польща), Сітібанк Україна (Citigroup, США), ПроКредит Банк (ProCredit Bank, Німеччина), Укргазбанк (державний), Альфа-Банк (ABN Holdings, Люксембург), Укрсоцбанк (ABN Holdings, Люксембург), ОТП Банк (OTP Bank, Угорщина), Правекс-банк (Intesa Sanpaolo, Італія), ІНГ Банк Україна (ING Groep, Нідерланди), ПУМБ (СКМ Фінанс, Україна) [8].

Також у 2017 році виділено 10 найбільш надійних банків для фізичних осіб, серед яких: Ощадбанк (державний, гарантується 100% вкладів), Укрексімбанк (державний, гарантується 100% вкладів), Укргазбанк (державний), Райффайзен банк Аваль (Raiffeisen Bank, Австрія), Креді Аґріколь Банк (Credit Agricole, Франція), Укрсиббанк (BNP Paribas Group, Франція), Кредобанк (PKO Bank Polska, Польща), ПроКредит Банк (ProCredit Bank, Німеччина), ОТП Банк (OTP Bank, Угорщина), Укрсоцбанк (ABN Holdings, Люксембург, РФ) [8].

2. Законодавчі зміни у статутах комерційних банків та збільшення капіталу банків України. У 2016 році до Національного банку України надійшло 126 пакетів документів для погодження змін до статутів, з яких погоджено 102 пакети документів. Так, новий банк повинен мати статутний капітал не менше ніж 500 млн. грн., діючий банк – не менше ніж 120 млн. грн. Національним банком України передбачено графік поступового збільшення розміру статутного капіталу діючих банків до 500 млн. грн. до липня 2024 року. Так, банки, статутний капітал яких не відповідає вимогам частини першої статті 31 Закону України «Про банки і банківську діяльність», зобов'язані привести його розмір у відповідність до вимог даного закону, а саме: до розміру не меншого ніж: 120 мільйонів гривень – до 17 червня 2016 року; 300 мільйонів гривень – до 11 січня 2017 року; 400 мільйонів гривень – до 11 січня 2018 року; 450 мільйонів гривень – до 11 січня 2019 року; 500 мільйонів гривень – до 11 липня 2024 року» [9].

Згідно з даними річного звіту НБУ за 2016 рік кількість банків, які мали банківську ліцензію, зменшилась зі 163 станом на 01.01.2015 року до 100 банків на 01.01.2017 року. Розмір статутного капіталу класифікують за кількістю банків, які мали статутний капітал менше ніж 120 млн. грн., статутний капітал від 120 до 200 млн. грн., статутний капітал від 201 до 300 млн. грн., статутний капітал від 301 до 500 млн. грн. та статутний капітал від 501 і більше. Позитивним наслідком введення постанови правління Національного банку України № 58 від 4 лютого 2016 року «Про збільшення капіталу банків України» було зменшення в 30 разів кількості банків, які мали статутний капітал менше ніж 120 млн. грн. – із 30 банків станом на 01.01.2015 року до 1 станом на 01.01.2017 року. Також спостерігалася негативна тенденція до майже дворазового зменшення кількості банків, які мали статутний капітал від 301 до 500 млн. грн. – із 21 банку станом на 1.01.2015 року до 11 станом на 01.01.2017 року та зменшення кількості банків, які мали статутний капітал від 501 і більше млн. грн. – із 41 банку станом на 01.01.2015 року до 30 станом на 01.01.2017 року [10].

3. Зростання доходів та витрат платоспроможних банків України. Фінансові результати в посткризовий період у багатьох банках набули й продовжують набувати позитивних значень. Проте причинами такого зростання їх ефективності

стали не тільки покращення зовнішньоекономічних умов діяльності, але й, більшою мірою, покращення стану банківського менеджменту.

Аналіз фінансових результатів діяльності банків України за період 2011-2015 рр. показав, що доходи банків зросли зі 142 778 млн. грн. у 2011 році до 199 193 млн. грн. у 2015 році, тобто на 56 415 млн. грн., що у відносному вираженні склало 39,51%. Це відбулося завдяки зростанню процентних доходів на 21 793 млн. грн. (19,23%), комісійних доходів на 9 941 млн. грн. (53,81%), 17 497 млн. грн. (438,19%) та інших операційних доходів на 3 841 млн. грн. (67,08%). За всіма статтями доходів спостерігалось скорочення у 2015 р. (окрім незначного зростання комісійних доходів, результатів від торговельних операцій та інших доходів). Доходи платоспроможних банків України зросли з 14 557 млн. грн. станом на січень 2017 року до 146 203 млн. грн. станом на жовтень 2017 року, тобто за 10 місяців доходи зросли в 10 разів.

Витрати банків за період 2011-2015 рр. зросли на 115 307 млн. грн. (що у відносному вираженні складало 76,62 %). Таке збільшення загальних витрат відбулося за рахунок зростання процентних витрат 36 573 млн. грн. (61,46 %), комісійних витрат – на 2 774 млн. грн. (90,3 %), загальних адміністративних витрат – на 2 415 млн. грн. (7,04%), відрахування в резерви – на 78 033 млн. грн. (213,74%), а також скорочення інших операційних витрат на 2 870 млн. грн. (-18,09%), податку на прибуток на 1 618 млн. грн.

За 2011-2015 рр. тільки у 2012 р. та 2013 р. доходи перевищували витрати і в банківській системі спостерігалися прибутки у розмірі 4 899 млн. грн. та 1 436 млн. грн. відповідно. Протягом інших років спостерігалися збитки у розмірі: 7 708 млн. грн. у 2011р., 52 966 млн. грн. у 2014 р. та 66 600 млн. грн. у 2015 р. Таким чином за досліджуваний період розмір збитків по банківській системі зріс на 58 892 млн. грн. і досяг свого максимального значення у 2015 р. [11, с.5].

За підсумками січня-жовтня 2017 року платоспроможні банки отримали 2.154 млрд. грн. чистого прибутку, при цьому банківська система працювала збитково лише у червні та липні 2017 року. Так, у січні чистий прибуток становив 0.338 млрд. грн., у лютому – 3.733 млрд. грн., у березні – 5.086 млрд. грн., у квітні – 9.418 млрд. грн., у травні – 6.851 млрд. грн., у червні – (-1.653) млрд. грн., у липні – (-0.223) млрд. грн., у серпні – 3.429 млрд. грн., у вересні – 1.406 млрд. грн., у жовтні – 2.154 млрд. грн. У першому кварталі прибуткову діяльність продемонстрували всі групи банків – з іноземним та приватним капіталом, а також державні банки. Причому банки із державним капіталом отримали більше половини чистого прибутку всієї системи – 3.01 млрд. грн., проте до кінця року він може бути нівельований збільшенням відрахувань до резервів за активними операціями. Сукупний чистий прибуток банків з іноземним та приватним капіталом становив 1.88 млрд. грн. та 0.2 млрд. грн. відповідно.

Позитивно вплинуло на прибутковість сектору зменшення відрахувань банками до резервів з 21,9% у січні 2017 року до 19,8 % у жовтні 2017 року. Крім того, за перші три місяці цього року порівняно з січнем-березнем 2016 року банківська система продемонструвала зростання чистого процентного доходу на 13.3% до 11.57 млрд. грн. та чистого комісійного доходу – на 16.8% до 6.62 млрд. грн. 3 92 платоспроможних на 1 квітня 2017 року банків, 72 за підсумками першого кварталу були прибутковими та отримали чистий прибуток у розмірі 6.87 млрд. грн., 20 банків – збитковими зі сукупним чистим збитком у 1.78 млрд. грн. [11, с. 12]. Банківська система України працює прибутково вперше з докризового 2013 року, отже, банківська система оздоровлюється, і прибуткова діяльність сприятиме відновленню активного кредитування реального сектору економіки.

4. Зростання кількості послуг через систему переказу коштів. Протягом 2016 року на території України надавали послуги 39 систем переказу коштів, з яких 25 – створені резидентами та 14 – нерезидентами. Усього з використанням систем переказу коштів, створених як резидентами, так і нерезидентами, у 2016 році переказано в еквіваленті: в Україну – 2 488 млн. дол. США, що на 4,6% більше ніж у 2015 році (2378 млн. дол. США); за межі України – 352 млн. дол. США, що на 13,3% менше ніж у 2015 році (406 млн. дол. США); у межах України – 3 671 млн. дол. США, що на 5,0% більше ніж у 2015 році (3495 млн. дол. США). Так, за підсумками минулого року на вітчизняному ринку платіжних систем, створених резидентами, лідером за сумою переказів була внутрішньодержавна платіжна система «Поштовий Переказ» – 163,69 млн. переказів на суму 1 193,96 млн. дол. США в еквіваленті. Станом на 01.01.2017 в Україні надавали послуги такі вітчизняні системи переказу коштів: 6 систем, створених банками; 8 систем, створених небанківськими установами; 11 внутрішньобанківських систем переказу. Усього за 2016 рік за допомогою платіжних систем, створених резидентами, переказано в еквіваленті: у межах України – 3 668,83 млн. дол. США; в Україну – 2,37 млн. дол. США; за межі України – 1,38 млн. дол. США. Упродовж 2016 року в Україні здійснювали діяльність 14 систем переказу коштів, створених нерезидентами, а саме: 3 системи із США; 2 – з Азербайджану; по 1 – з Грузії, Великобританії, Канади; а також 6 систем із Російської Федерації.

5. Зростання обсягів безготівкових платежів та збільшення кількості активних платіжних карток. За підсумками 2016 року відзначається зростання частки безготівкових платежів до 35,5% (на початок 2016 року – 31%) та зниження рівня готівки в економіці до 13,8% (на початок 2016 року – 14,3%). Упродовж 2016 року спостерігалось збільшення кількості активних платіжних карток та обсягів безготівкових платежів. На початок 2017 року в Україні працювало 45 платіжних систем та 39 систем переказу коштів, ефективна діяльність яких безпосередньо впливає на стабільність фінансової системи країни. Система електронних платежів Національного банку надійно забезпечує проведення міжбанківських переказів у національній валюті.

За 2016 рік за допомогою платіжних систем, створених нерезидентами, переказано в еквіваленті: в Україну – 2 485,48 млн. дол. США; за межі України – 350,94 млн. дол. США; у межах України – 2,64 млн. дол. США. Серед платіжних систем, створених нерезидентами, у 2016 році перше місце посіла Western Union. За допомогою цієї системи здійснено 40% усіх транскордонних переказів в Україну та 32% – з України. Україна залишається країною-реципієнтом транскордонних переказів. Упродовж 2016 року сума коштів, отриманих в Україні з використанням міжнародних систем переказу коштів, у 7 разів перевищувала суму коштів, відправлених за її межі.

У 2016 році активно продовжували розвиватись безготівкові розрахунки з використанням платіжних карток. За 2016 рік загальна кількість операцій із використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, зросла майже на 28% та становила 2 513 млн. шт., а обсяги операцій зросли на 30,6% та становили близько 1 610 млрд. грн. Частка безготівкових платежів із використанням платіжних карток за 2016 рік збільшилася за обсягом операцій на 4,3% і становила 571,3 млрд. грн. (35,5% від загального обсягу операцій за платіжними картками). За кількістю операцій частка безготівкових розрахунків зросла на 5,1% і становила 1 775 млн. операцій (70,6% від загальної кількості операцій за платіжними картками). За 2016 рік збільшилася загальна кількість: активних платіжних карток – на 1,55 млн. шт. (5%) і становила 32,4 млн. шт.; безконтактних платіжних карток – на

0,54 млн. шт. (37,4%) і становила 1,99 млн. шт.; платіжних карток із функцією електронних грошей – у 6 разів і становила 54 тис. шт. Держателі платіжних карток, емітованих українськими банками, більшість операцій здійснювали у власній мережі банків емітентів (70,2%). У мережі інших банків резидентів – 27,8% операцій. За межами України у 2016 році здійснювалося лише 2% операцій [11, с.100].

Отже, позитивна динаміка збільшення безготівкових розрахунків із використанням платіжних карток як за сумою, так і за кількістю свідчить про те, що такий платіжний інструмент, як платіжна картка, набуває все більшого поширення серед громадян саме як інструмент для розрахунків, а неотримання готівкових коштів. Більшість операцій із використанням платіжних карток держателі цих карток здійснюють в Україні. Серед операцій переважають безготівкові, що свідчить про позитивну тенденцію до поступового зменшення тіньового обігу та сприяє прозорості оподаткування і зростанню ВВП.

6. Зростання обсягів платежів, здійснених через систему електронних платежів. У 2016 році системою електронних платежів оброблено 313 млн. початкових платежів на суму 19 521 млрд. грн. Спостерігається динамічне збільшення суми платежів, здійснених за допомогою цієї системи з 11 723 млрд. грн. у 2012 році до 19 521 млрд. грн. у 2016 році. У 2016 році порівняно з 2015 роком цей показник зріс на 10%. Більшість початкових платежів надіслано до системи електронних платежів банками України та їх філіями – 291 млн. початкових платежів (93% від їх загальної кількості). Середньоденний залишок коштів на рахунках учасників системи електронних платежів у 2016 році становив 57,2 млрд. грн., що на 9% більше ніж у 2015 році. Середньодобовий коефіцієнт обігу коштів за рахунками учасників системи становив 1,36, у тому числі за кореспондентськими рахунками банків – 1,33. Упродовж 2016 року в системі електронних платежів у середньому за день оброблялося 1,2 млн. початкових платежів на суму 78 млрд. грн. [11, с.104].

7. Зростання чисельності державних банків в Україні. Наприкінці першого кварталу 2016 року в Україні працювало 6 банків: Укрексімбанк (частка держави в капіталі 100%), Ощадбанк (частка держави в капіталі 100%), банки, рекапіталізовані за участю держави – Укргазбанк (частка держави в капіталі 95%), інші банки (за призначенням – функціональні): Розрахунковий центр (це публічне акціонерне товариство з обслуговування договорів на фінансових ринках – новий інфраструктурний елемент фінансового ринку України, створення якого передбачено нормами Закону України «Про депозитарну систему України», утворено на базі ПАТ «Всеукраїнський депозитарій цінних паперів» (частка держави в капіталі 86%), Український банк реконструкції та розвитку (частка держави в капіталі 100%). З останніх подій слід відзначити приєднання АКБ Київ до Укргазбанку та віднесення Родовід банку до неплатоспроможних [12, с. 54].

На 2017 рік правління Національного банку України визначило нові критерії розподілу банків із державною часткою, зокрема, це банки, в яких держава прямо чи опосередковано володіє часткою понад 75% статутного капіталу банку, в Україні це: ПАТ «КБ ПРИВАТБАНК», АТ «Укрексімбанк», АТ «ОЩАДБАНК», АБ «УКРГАЗБАНК», АТ (публ.) «Український банк реконструкції та розвитку», ПАТ «РОЗРАХУНКОВИЙ ЦЕНТР».

Не дивлячись на зростання кількості державних банків, на які припадає близько третини загальних активів, вони є джерелом суттєвих системних ризиків для фінансового сектору, зокрема, їх діяльність сфокусована на кредитуванні підприємств, що перебували у колі бізнесових інтересів деяких політичних діячів; фінансування з державного бюджету створює проблему морального ризику та не стимулює до поліпшення корпоративного управління та впровадження

якісного ризик-менеджменту, що призводить до зростання фіскальних витрат на докапіталізацію державних банків, значна частка кредитного портфеля банків із часткою держави формується на неринкових засадах (НАК «Нафтогаз України» отримав кредит за процентною ставкою, нижчою ринкової) та ін. В той же час, як засвідчує світовий досвід, у період розгортання кризових явищ збільшення участі держави у капіталі банків є поширеним антикризовим заходом. Прикладом цього є досвід Словенії, Польщі, Румунії, Болгарії та Сербії, які оперативним та тимчасово збільшили частку державних банків у загальному обсязі активів банківського сектору. В цілому в період економічного зростання відбувається поступовий вихід держави з капіталів банків та зменшення ролі таких банків у фінансовому секторі: у Польщі та Чехії у 2014 році частка державних банків в активах повернулася до докризового рівня, а Вірменія та Грузія повністю відмовилися від ідеї розвитку державних банків. Однак, у розвинених країнах є приклади успішного функціонування державних банків таких, як KfW у Німеччині та Bank Gospodarstwa Krajowego у Польщі. Такі банки переважно виконують роль банків розвитку і займають несуттєву частку у банківському секторі [12, с. 59]. Отже, у більшості країн частка держави у фінансовому секторі неухильно знижується, а це доводить, що державні банки майже ніколи не використовуються як інструмент реалізації державної економічної політики, їх позитивна роль зводиться до згладжування кредитних циклів в економіці в кризові періоди.

Професором Зверяковим М.І. для оцінки розвитку банківської системи було обґрунтовано доцільність аналізу динаміки її чистих активів. Тестування за методом Грейнджера з часовим лагом 1 місяць, 2 місяці, 3 місяці, 6 місяців та 1 рік показав, що результати емпіричних досліджень є чутливими до стадії економічного циклу – у періоди нестабільності економічна динаміка визначає розвиток банківської системи, натомість у фазі пошавлення та зростання активів банків – позитивно впливає на індекс промислового виробництва. Отже, гіпотеза слідування за попитом підтвердилася у періоди 2006–2016 рр. та у жовтні 2008 р. – січні 2017 р.; гіпотеза щодо переваги пропозиції була доведена для періоду січня 2006 р. – вересня 2008 р. Такі результати є наслідками значної кількості банківських, фінансових та економічних криз (мали місце в Україні з часів здобуття незалежності) та інституціональними факторами економічного зростання, тому, на сьогодні рівень зростання економіки в Україні залишається нестабільним і зумовлює негативну динаміку банківського сектору [13]. В той же час, половина активів системи належить державним банкам. Так, станом на 1.05.2017 року чисті активи розподілялися так: приватні – 12%, іноземні – 32%, державні – 56%, 9 з них 20% – Приватбанк); в той час як на 1.12.2013 року чисті активи розподілялися наступним чином: приватні – 39%, іноземні – 26%, приватбанк – 17%, державні – 18%. Станом на 01.05.2017 року активи державних банків складають 56% від активів всієї системи і в держбанках зосереджено 62% депозитів фізичних осіб. Водночас, частка кредитів бізнесу та населенню, наданих державними банками – лише 38%, а іноземні банки – лідери ринку за кредитним портфелем, 45% (частка в активах – 32%) [7]. Отже, не дивлячись на те, що Приватбанк став державним, частка чистих активів державних банків зросла майже вдвічі – з 18% до 36% (порівняно з 2013 роком), а з урахуванням Приватбанку – у 3,1 рази (з 18% у 2013 році до 56% у 2017 році).

Аналіз сучасного стану банківської системи України показує наявність таких основних проблем, як: зростання недовіри до банків; негативний вплив політичних процесів; суперечність механізму рефінансування українських банків; девальвація національної грошової одиниці; подорожчання кредитних ресурсів в

Україні; погіршення якості кредитного портфеля банків; низький рівень ризик-менеджменту банків. Вищезазначені проблеми сформували умови, за яких банківська система України функціонує у складних умовах спаду виробництва, високої інфляції та низької платоспроможності населення, які також стали наслідками політичної нестабільності, загостренням бойових дій та світової фінансової кризи.

Національний банк України розробив рекомендації банкам на 2017 рік, серед яких: продовження впровадження стратегії капіталізації банків; завершення діагностики та стрес-тестування решти банків, щоб гарантувати, що у банківському секторі залишаються лише надійні банки, які функціонують належним чином; планове скорочення надмірних обсягів кредитування пов'язаних із банками осіб; створення кредитного реєстру Національного банку, який дасть змогу завчасно виявляти та запобігати ризикам концентрацій позичальників у банківському секторі, а банкам урахувувати якість обслуговування кредитів одним і тим самим позичальником у різних банках; аналіз життєздатності бізнес-моделей, моделювання та прогнозування показників діяльності банків; аналіз систем корпоративного управління і внутрішнього контролю банків; оцінка ризиків капіталу і достатності капіталу для їх покриття; оцінка ризиків ліквідності і фондування; оцінка ризиків банківських груп та бенефіціарів банків тощо [15, с. 89].

Перспективами розвитку банківської системи України є: підвищення рівня капіталізації банків та забезпечення їх надійними джерелами ресурсів [16, с.42], стабілізація національної валюти, розширення різновидів та підвищення якості надання банківських послуг; скорочення обсягів кредитування до рівня, що не загрожує роботі банків та банківської системи, забезпечення діяльності вітчизняних банків відповідно до міжнародних стандартів управління на основі світового досвіду виходу банківської системи з фінансової кризи із залученням незалежних міжнародних експертів для надання консультацій щодо стабілізації вітчизняної банківської системи, створення умов конкурентного співіснування іноземних та українських банків шляхом гарантування кредитів на інвестиційні проекти та вдосконалення чинного законодавства, забезпечення захисту прав кредиторів та вкладників банків на високому рівні, зниження рівня доларизації, підвищення якості підготовки банківських працівників, посилення контролю за проблемними банками для подальшого посилення потенціалу банківської системи, задоволення попиту суб'єктів економіки на кредитні кошти в умовах економічного зростання, створення організаційно-економічної та інформаційної бази для виходу українських банків на світовий фінансовий ринок та ін.

Висновки

Дослідженнями встановлено, що в Україні діє дворівнева банківська система, централізоване регулювання діяльності кожного окремого банку і банківської діяльності в цілому, централізований механізм контролю і регулювання руху банківських резервів в умовах соціально-економічної нестабільності, зниження довіри населення до банківського сектору та військових дій.

На сьогодні банківська система в Україні перебуває у стані подальшого реформування і потребує зміцнення конкурентоспроможності вітчизняної банківської системи шляхом мінімізації впливу негативних факторів у короткостроковій перспективі, створення умов для прискореного розвитку банківської системи України, підвищення рівня капіталізації та збільшення сукупних активів банківської системи в цілому, посилення контролю за діяльністю банків, що сприятиме оптимізації ризиків банківської діяльності, реалізації політики інфляційного таргетування, ліквідації неплатоспроможних банків, удосконалення внутрішніх систем ризик-менеджменту (боротьба за якість активів, зокрема, кредитного

портфеля), накладення санкцій на банки, які є дочірніми відділеннями російських банків, підвищення ефективності діяльності НБУ у сфері контролю та регулювання банківської системи, збільшення кількості безготівкових платежів та розвитку платіжної інфраструктури, врегулювання відносини між банками та позичальниками тощо.

Література

1. *Холодна Ю.Є.* Банківська система : навчальний посібник / Ю.Є. Холодна, О.М. Рац. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 316 с.
2. Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-14 // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
3. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
4. Основні засади грошово-кредитної політики на 2018 рік та середньострокову перспективу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=55564681>
5. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
6. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442
7. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.bank.gov.ua>.
8. Рейтинг найнадійніших банків України 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://forinsurer.com/rating-banks>
9. Постанова Правління Національного банку України № 58 від 4 лютого 2016 року «Про збільшення капіталу банків України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=27072754>
10. Річний звіт НБУ за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=49064031>
11. *Швець Н.Р., Ткачук І.Я.* Оцінка тенденцій розвитку банківської системи України на сучасному етапі // Innovative solutions in modern science – № 1(10). – 2017. – р.1-9.
12. Звіт про фінансову стабільність за 2016 рік / Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.bank.gov.ua>.
13. *Звєржков М.І., Жердецька Л.В.* Банківський та реальний сектори економіки України: оцінка взаємозв'язків і детермінант розвитку // Економіка України. – 2017 – №10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.economukraine.com.ua/index.php?id=13748&show=news&&newsid=110247>
14. *Золотарьова О.В.* Сучасний стан та перспективи розвитку банківської системи України / О.В. Золотарьова, В.О. Галаганов // Проблеми економіки та політичної економії. – 2017. – № 1. – С. 83-98. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/perp_2017_1_5
15. Хід реформи банківської системи, політика НБУ із забезпечення фінансової стабільності / Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.bank.gov.ua>.
16. *Данилишин Б.М.* Новітні виміри сучасної практики соціально-економічних перетворень у державі / Б. Данилишин // Економіка України. – 2010. – № 8. – С. 40-50.
17. Банківська система України: вектори посткризових трансформацій [Текст] : колект. наук. монографія / [Ануфрієва К.В. та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук Н.М. Шелудько ; НАН України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». – Київ : Ін-т економіки та прогнозування, 2013. – 171 с.
18. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів [Текст] : монографія / [О. В. Дзюблюк та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. О.В. Дзюблюка ; Терноп. нац. екон. ун-т. – Т. : Астон, 2012. – 357 с.
19. Банківська система України: інституційні зміни та інновації [Текст] : колект. монографія / [Л.О. Примостка та ін.] ; за заг. ред. Л.О. Примостки ; Держ. ВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – Київ : КНЕУ, 2015. – 434 с.

O. Sova
*Ph.D. in Economics, Associate Professor
of National Economy and Finance Department,
«KROK» University*

The Transmission Mechanism of Monetary Policy

Deployment of crisis phenomena in the world economy revealed the problem issues in realization of monetary policy, which reduce its effectiveness as an instrument of macro-stabilization and economic development. The article investigates the implementation of a mechanism of monetary policy by the central bank and ensuring its positive impact on the GDP and level of inflation.

Keywords: *monetary policy, central bank, commercial banks, transmission mechanism, reserve requirements, interest rate, open-market operations, price stability, inflation, risks, macroprudential policy.*

О.Ю. Сова
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри національної економіки та фінансів,
Університет економіки та права «КРОК»*

Трансмiсiйний механiзм монетарної полiтики

Розгортання кризових явищ у свiтовiй економiцi виявило проблемнi питання в реалiзацiї монетарної полiтики, якi знижують її ефективнiсть як iнструмента макро-стабiлiзацiї i розвитку економiки. У статтi досліджено шляхи використання механiзму грошово-кредитної полiтики центрального банку i забезпечення його позитивного впливу на ВВП та рiвень iнфляцiї.

Ключові слова: *монетарна полiтика, центральний банк, комерцiйнi банки, транс-мiсiйний механiзм, норма обов'язкового резервування, процентна полiтика, операцiї на відкритому ринку, цiнова стабiльнiсть, iнфляцiя, ризики, макропруденцiйна полiтика.*

Е.Ю. Сова
*кандидат економических наук,
доцент кафедры национальной экономики и финансов,
Университет экономики и права «КРОК»*

Трансмиссионный механизм монетарной политики

Развертывание кризисных явлений в мировой экономике выявило проблемные вопросы в реализации монетарной политики, которые снижают ее эффективность как инструмента макростабилизации и развития экономики. В статье исследованы пути использования механизма денежно-кредитной политики центрального банка и обеспечения его положительного влияния на ВВП и уровень инфляции.

Ключевые слова: *монетарная политика, центральный банк, коммерческие банки, трансмиссионный механизм, норма обязательного резервирования, процентная политика, операции на открытом рынке, ценовая стабильность, инфляция, риски, макропруденциальная политика.*

Stating science problem

The key to ensuring economic growth in the country is the effective implementation of monetary policy, the importance of which in the system of state regulation of the economy in the modern conditions is significantly increasing.

Stability of the national monetary unit, controllability of inflation, lowering interest rates, proper functioning of the banking system and maintaining financial stability form the basis for economic growth, as it will facilitate the intensification of financial and economic activity in the real sector and restore confidence in the financial sector. Although regulatory measures of monetary policy are carried out directly in the monetary sphere, its effect is not limited to this sphere, but also manifests itself in the real economy due to the influence of monetary changes on production, investment, employment etc.. Consequently, there is an objective need for the formation and development of a holistic view of the risk taking channel of influence of monetary policy on the country's economic growth.

Research analysis of this problem

The main theoretical, methodological and practical aspects of the monetary policy are reflected in the works of domestic and foreign scientists, including: Edwin G. Dolan, Rosemary G. Campbell, Colin D. Campbell [3], Frederic S. Mishkin [7], Trichet J.-C. [14], Trydid O.M., Vyadrova I.M. [15], Hovorushko T.A. [16].

Plantier C. [8] explores the appropriate time horizon for monetary policy, proposes a measure of the monetary policy stance based on the difference between the actual and nominal interest rate. Kovalenko V.V. [5] considers the problem of efficiency of instruments of monetary policy of the central bank, describes features of monetary regulation of the national economy in the context of the transformation process. However, the issues of the continuity and quality of modern monetary instruments remain insufficiently studied and require further research. The next author in his economic research offers guidance regarding the choice of measures of inflation, money turnover and financial stability in Ukraine [10].

Unsolved part of the general problem

The issues related to clarification of the theoretical foundations of monetary policy in the context of influence a transmission mechanism on the dynamics of the country's economic system and the development of practical recommendations on promotion of monetary policy for the economy growth in the country require further research.

Purpose

The aim of the article is to determine the interaction between the transmission mechanism of monetary policy and macroprudential policy tools taking into account economic risks in different sectors of the financial system.

Main research material

Monetary policy is an important instrument of state regulation of the economy in order to ensure a stable development of the country. The main elements of monetary policy are monetary mass, monetary institutions and the central bank, which is the only issuing and regulating body.

Monetary policy has taken the main place in the mechanism of state regulation of the economy. The success of the implementation of monetary policy and its positive impact on the development of the national economy largely depend on the availability of an effective system of public administration, the coordination of actions of state regulators, both at the level of developing a common economic strategy, and at the level of tactical decision-making.

The primary function of monetary policy is to maintain price stability, while keeping in mind the objective of growth. Price stability is a necessary precondition to sustainable growth [16, p. 198]. The relative emphasis assigned to price stability and growth objectives in the conduct of monetary policy varies from time to time depending on the evolving macroeconomic environment.

Central banks have three main monetary policy tools [16, p. 205]:

- open market operations;
- the discount (interest) rate;
- the reserve requirement.

Open market operations take place when central banks buy or sell securities. These are bought from or sold to the country's private banks. The second instrument for conducting monetary policy is to raise or lower the discount rate. If the central bank raises the discount rate, then commercial banks will reduce their borrowing of reserves from the central bank, and instead call in loans to replace those reserves. The third tool of conducting monetary policy is for the central bank to raise or lower the reserve requirement, which is the percentage of each bank's deposits that it is legally required to hold either as cash in their reserves or on deposit with the central bank.

Banking is a transmission link of monetary policy. Through the system of public administration through the use of appropriate tools, which include monetary policy instruments of the central bank, the state regulates the national economy, ensuring its development and resistance to external risks or threats.

The use by the central bank the monetary policy instruments affects the volume and structure of the money supply, the rate of inflation. Central banks normally conduct monetary policy by setting a nominal interest rate, the central bank's instrument rate.

Let us investigate how monetary policy can lead to buildups of vulnerabilities through an endogenous increase in risk-taking, and the efficacy of monetary policy or macroprudential policies to mitigate in sectors of the financial system. The financial system, as a system that allows the exchange of funds between lenders, investors, and borrowers, is comprised of four sectors: asset markets, banking sector, shadow banking, nonfinancial sector.

Monetary policy can be a time-varying macroprudential tool, but cannot be targeted, since it will affect funding conditions for all intermediaries, regulated and unregulated, and all sectors. The monetary policy transmission channels in the four sectors of the financial system can be summarized as follows:

1) Asset markets: easier monetary policy improves financial conditions by lowering the risk-free term structure, but also compresses risk premiums. The term structure reflects expectations of market participants about future changes in interest rates and their assessment of monetary policy conditions.

2) Banking sector: easier monetary policy increases the loan supply, but also contributes to higher leverage of banks and broker-dealers and greater risk taking (more credit to riskier firms).

3) Shadow banking: easier monetary policy increases the dealer-intermediated leverage that facilitates maturity and credit risk transformation, and securitization, without an explicit government backstop, but contributes to higher leverage and lower risk premiums.

4) Nonfinancial sector: easier monetary policy eases borrowing constraints and boosts credit growth, but reduces underwriting quality and increases debt burdens of riskier borrowers.

Monetary policy affects real and nominal variables through a number of channels, together referred to as the transmission mechanism of monetary policy [12]. The

monetary policy transmission on financial conditions and financial stability in different sectors of the financial system are summarized in Table.

Table

**Monetary policy transmission on financial conditions
and financial stability in different sectors**

Sectors of the financial system	Financial conditions	Financial stability
Asset markets	Risk free term structure Higher asset prices Lower risk premiums	Compressed risk premiums: - Reach for yield because of nominal targets - Supported by leverage from an external finance premium, asymmetric information - Asset managers that prefer yield income or are evaluated based on relative performance Low volatility and low risk premiums: - Procyclical risk management practices - Mismeasurement of risk
Banking sector	Credit channel	Procyclical leverage of banks and dealers: - Procyclical risk management practices and inflated collateral values Risk-shifting channel reduces the quality of credit: - Low bank capital
Shadow banking	Securitization Liquidity creation Maturity transformation by nonbank intermediaries	Procyclical dealer intermediated leverage: - Procyclical risk management practices Excessive maturity transformation: - Short-term funding fragilities Regulatory arbitrage
Nonfinancial sector	Borrowing conditions Balance sheet channel Credit growth (credit/GDP)	Deterioration in underwriting standards Excess leverage: - Fire sale externalities - Negative demand externalities

Source: [13, p. 34].

The mechanism of monetary policy allows the central bank to influence various sectors of the economy, using specific instruments of monetary regulation. Therefore, the effective use of these will depend on how well the main macroeconomic tasks of the state will be realized.

Macroprudential tools that can be used to mitigate the vulnerabilities in above mentioned four sectors include capital, liquidity, and risk weight requirements, as well as supervisory guidance and exposure limits for regulated firms, margins and haircuts for securities, and loan-to-value (LTV) and debt-to-income (DTI) ratios for borrowers [13, p.3].

Monetary policy has an influence on aggregate demand in the economy and determines the nominal or money values of goods and services – that is the general price level (see Figure 1).

In the present circumstances, the policy must adapt as much as possible to conditions of financial globalization for the purpose of prevention crisis phenomena and the possibility of overcoming their consequences with the least losses for the banking system in particular for the general economic situation of the country as a whole.

Innovation and deregulation in finance sphere cause transformations of the business models and change the ways of their stimulation. Stabilizing the value of currency

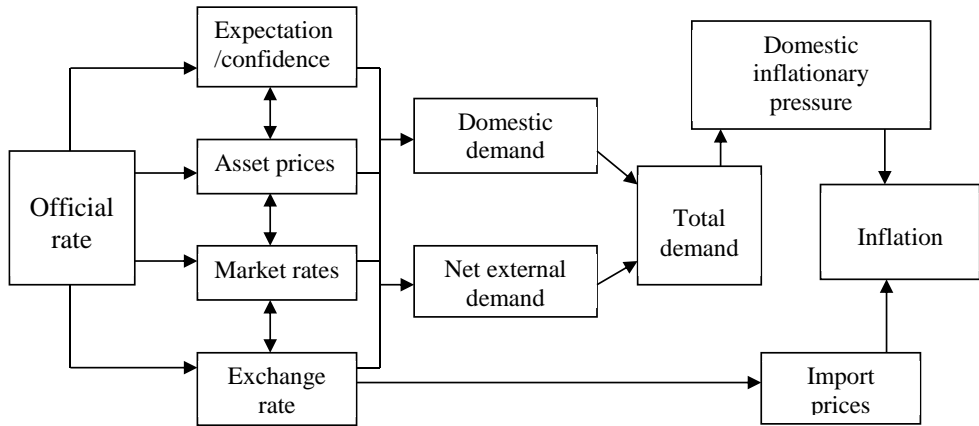

Figure 1. The transmission mechanism of monetary policy

Source: based on www.bankofengland.co.uk

in terms of a broad price index (rather than a single commodity price) must be accomplished via monetary policy and cannot be achieved merely by issuing a legal edict.

Indeed, in a market economy, it is logically impossible to define the value of the currency in terms of the general price level, because the prices of individual goods and services are set by businesses operating in specific markets rather than determined by a central planner [1].

As well as macroeconomic and competitive factors, these changes affect such aspects as corporate management, recourse to non-interest income, revenues, the volume, financing practices etc. [11, p. 93].

One of the main lessons from the global financial crisis of 2008 year is that price stability is not sufficient to guarantee financial stability. The course of monetary policy is to ensure price stability in the real economy, and doesn't include potential instability in financial markets. Financial stability should be the part of macro-prudential policy, with the objective of safeguarding the stability of the financial system.

The aim of macroprudential policy is to identify and limit of a systemic risk, i.e., the risk of widespread disruptions to the provision of financial services. Its focus is on the financial system as a whole, including the interactions between the financial and real sectors, as opposed to its individual components [2, p. 20].

Macro-prudential policy has been used to enhance the resilience of the banking system. Most of these measures were adopted in response to the global financial crisis. New Zealand, for instance, moved quite quickly and imposed gradually increasing liquidity requirements to contain bank funding risks. Sweden did the same in 2013, as its banks rely heavily on wholesale funding. Countercyclical capital buffers took effect in Sweden late in 2015 and in Hong Kong SAR in phases beginning 2016. Furthermore, systemically important institutions must have to hold additional capital buffers in Switzerland, Sweden, Hong Kong SAR and the Netherlands.

For central banks seeking to ease financial conditions still further, the most obvious policy lever is more than three centuries old: changing the price of money by adjusting the interest rate [15, p. 196].

Financial stability can be viewed as transcending disruptive financial crises. Central banks operate different policy instruments during financial crises and at other times, but their tasks are similarly related to financial stability; this could be summarized as in Figure 2.

To pursue its objectives, the central bank might have two types of policy tools

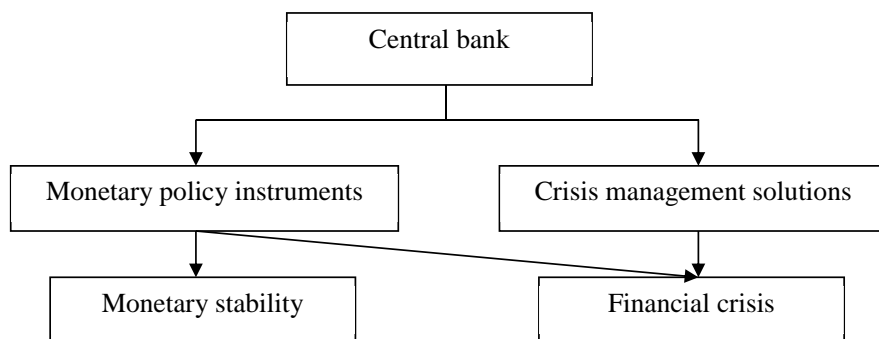

Figure 2. The role of central bank in maintaining financial stability

Source: [6, p. 35].

at its disposal. One set of instruments may be labelled monetary policy and includes the central bank's short-term interest rates on loans to banks, but possibly also other conditions for such lending. Another set of instruments may be the recently introduced macroprudential policies. One example of a macroprudential policy tool is a counter-cyclical capital adequacy requirement for banks; other examples are liquidity requirements for the banks, as well as restrictions on household debt in relation to pledged assets (LTV ratios) or in relation to income (DTI ratios). In such a setting, economic theory offers some guidance as to connecting monetary policy and financial stability, as opposed to a complete division of those responsibilities among separate authorities.

In one scenario, monetary policy and macroprudential policy are coordinated. Thus, both types of policy tools (policy interest rate and macroprudential policies) are used together to pursue all three objectives (stabilising inflation and economic activity and maintaining financial stability). In another scenario, by contrast, the responsibilities for different objectives are assigned to separate authorities. In the financial system, central banks steer interest rates through the interbank market [9, p. 9-10].

Before the crisis (2008 year), most central banks in advanced economies aimed primarily at achieving and maintaining price stability (defined in various ways in individual jurisdictions) and to achieve this goal they used a single instrument, i.e., short-term interest rates. During and after the crisis, their focus on output and employment increased, partly as a result of very low or even negative inflation [2, p. 18].

In the conduct of monetary policy, there exists a risk-return tradeoff between financial conditions and financial stability, which complements the traditional inflation-real activity tradeoff of monetary policy. The tradeoff exists even if monetary policy does not target financial stability independently of inflation and real activity goals, as the buildup of financial vulnerabilities from persistent accommodative monetary policy when the economy is close to potential increases risks to future financial stability [13]. In traditional monetary policy settings, the inflation-real activity tradeoff determines the stance of financial conditions, without giving consideration to financial vulnerabilities.

The role for financial-stability policy arises because the private choices of unregulated banks with respect to money creation are not in general socially optimal [4, p. 3]. When banks issue cheaper short-term debt, they capture its social benefits, namely the monetary services it generates for households. However, they do not always fully internalize its costs. In an adverse «financial crisis» state of the world, the only way for banks to honor their short-term debts is by selling assets at prices far below their fair market value. Thus left to their own devices, unregulated banks may engage in excessive money creation, and may leave the financial system overly vulnerable to costly crises.

There are a variety of ways for a regulator to address this externality. One possibi-

lity is the use of conventional monetary-policy tools, i.e. open-market operations. When the central bank injects reserves into the system, it effectively increases the number of permits for private money creation. And the nominal interest rate, which captures the cost of holding reserves, functions as the permit price. Thus open-market operations that adjust aggregate reserves in response to changes in short-term nominal rates can be used to achieve the cap-and-trade solution [4, p. 5].

Conclusions

The conduct of monetary policy should be systematic and transparent, thereby facilitating the effectiveness of the monetary transmission mechanism as well as the central bank's accountability to elected officials and the general public.

The monetary policy is not fully neutral from a financial stability perspective. This is of interest to both monetary and supervisory authorities. It is important that monetary authorities learn how to factor in the effect of their policies on risk-taking, and that prudential authorities be especially vigilant during periods of unusually low interest rates, particularly if they are accompanied by other signs of risk-taking, such as rapid credit and asset price increases.

The objective of financial stability, including a well-functioning payment system, can conveniently be considered as a restriction on monetary policy that does not bind in normal times, but does bind in times of financial crises.

References

1. Bordo M. Central Bank Digital Currency and the Future of Monetary Policy // Michael Bordo, Andrew Levin // National Bureau of Economic Research Working Paper. – 2017. – № 23711 (August). Available at: www.nber.org/papers/w23711
2. Dabrowski M. Interaction between monetary policy and bank regulation: lessons for the ECB / Dabrowski M. // CASE Networks Studies & Analyses. – 2016. – № 480. – P. 7-30.
3. Dolan Edwin G. Money, Banking, and Monetary Policy / Edwin G. Dolan, Colin D. Campbell, Rosemary G. Campbell. – Dryden Press, 1988. – 592 p.
4. Jeremy C. Stein Monetary policy as financial stability regulation / Jeremy C. Stein // Quarterly journal of economics. – 2012. – № 127 (January). – 52 p.
5. Kovalenko V.V. Hroshovo-kredytna polityka ta yiyi vplyv na podolannya strukturnykh dysbalansiv ekonomiky Ukrainy / V.V. Kovalenko // Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky. – 2016. – № 12. – P. 445-449.
6. Miao Han Central Bank Regulation and the Financial Crisis. A Comparative Analysis / Miao Han. – England: Palgrave Macmillan Distribution Ltd, 2016. – 319 p.
7. Mishkin Frederic S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets / Frederic S. Mishkin. – Toronto, Ontario: Pearson Canada Inc., 2011. – 764 p.
8. Plantier C. The appropriate time horizon for monetary policy / Plantier C. // The policy targets agreement: Reserve Bank briefing note and related papers. – 2002. – September. – P. 1-14.
9. Roberto M. Billi. Monetary policy and financial stability – a simple story / Roberto M. Billi, Anders Vredin // Sveriges Riksbank economic review. – 2014. – № 2. – P. 7-22.
10. Rumyk I.I. Vdoskonalennya systemy hroshovoho obihu v Ukraini / Rumyk I.I. // Vcheni zapysky Instytutu ekonomiky ta prava «KROK»: zb. nauk. pr. – K., 2010. – Vyp. 22. – P. 66-74.
11. Sova O. The realities of Ukraine's banking sphere: current risks and development prospects / Sova O. // Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky. – 2016. – № 4. – P. 92-95.
12. Svensson L.E.O. Monetary Policy and Real Stabilization / Svensson L.E.O. – Available at: www.nber.org/papers/w9486.pdf
13. Tobias Adrian. Monetary Policy, Financial Conditions, and Financial Stability / Tobias Adrian, Nellie Liang // IMES Discussion Paper. – 2014. – Series 2014-E-13. – 39 p.
14. Trichet Jean-Claude. Risk and monetary police / Trichet Jean-Claude // Stanford Institute for Economic Policy Research Economic Summit, Stanford, 12 march. – BIS Review 29/2010.
15. Trydid O.M. Bankiv's'ka systema / Trydid O.M., Vyadrova I.M., Samorodov B.V. – K.: Kondor, 2016. – 536 p.
16. Tsetral'nyy bank i hroshovo-kredytna polityka. Pidruchnyk / [za red. Hovorushko T.A.]. – K.: Kondor, 2017. – 224 p.

Розділ III

Міжнародна економіка

УДК 330.3:004

К.В. Ковтонюк
кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародної економіки
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана

Цифрова трансформація світової економіки

У статті досліджується сутність економічної категорії «цифрова економіка» та визначається її взаємозв'язок із традиційною економікою. Оцінено вплив цифрової економіки на рівень економічного зростання.

Ключові слова: цифрова економіка, екосистема, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), цифрові дивіденди, економічне зростання.

Е.В. Ковтонюк
кандидат экономических наук,
доцент кафедры международной экономики
Киевский национальный экономический
университет имени Вадима Гетьмана

Цифровая трансформация мировой экономики

В статье исследуется сущность экономической категории «цифровая экономика» и определяется ее взаимосвязь с традиционной экономикой. Оценено влияние цифровой экономики на уровень экономического роста.

Ключевые слова: цифровая экономика, экосистема, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), цифровые дивиденды, экономический рост.

K.V. Koutoniuk
PhD in Economics,
Associate Professor of International
Economics Department,
Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman

Digital transformation of the world economy

Digital economy as an economic category was considered in the article. The relationship between the digital and traditional economy was also determined. In the article the impact of digital economy on economic growth was estimated.

Key words: digital economy, ecosystem, information and communication technologies (ICT), digital dividends, economic growth.

Постановка проблеми

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) виступають ключовими факторами, що впливають на формування глобального економічного середовища, яке стрімко змінюється. З того часу, як компанія ІВМ оголосила про створення пристрою для збереження персональних даних у 1956 році, провідних бізнесменів та керівників компаній не залишало непереборне бажання до оцифрування. Так, протягом останніх 60 років, ІКТ перетворилися з інструменту часткової до загальної сфери впливу на процес оброблення та відтворення інформації. Поштовхом до прискореного розвитку останнього стала поява Інтернету в 1990-х роках, що і трансформувало потенціал ІКТ. Таким чином, оцифрування перетворилось на один із основних джерел економічного зростання світової економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Цифрова економіка все частіше стає об'єктом дослідження учених із різних країн [1-4] та все ширше входить в офіційні документи країн і організацій [5-9]. Незважаючи на зростання кількості трактувань даної економічної категорії, відсутня однаковість поглядів щодо її сутності, проте беззаперечно визначається позитивний економічний ефект ІКТ на рівень економічного зростання.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

В умовах пошуку суб'єктами світового господарства нових джерел економічного зростання особливого значення набуває дослідження впливу ІКТ на економічну систему через видозміну динамічно взаємодіючих процесів: виробництва, розподілу обміну та споживання. Витіснення традиційних продуктів (матеріальних промислових благ) інформаційно-місткими продуктами, втрата ручною працею і факторами фізичних затрат свого значення, поширення цих явищ на всі сфери виробництва дозволяють констатувати такі структурні зміни економічного життя, які не підлягають поясненню на основі усталених наукових парадигм, і тому отримали назву «цифрової економіки» [10]. Остання висуває вимоги щодо поповнення категоріального апарату та теоретичних конструкцій економічної науки з метою визначення основних характеристик нового економічного устрою.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз сутностей цифрової економіки як економічного поняття, визначення його специфічних характеристик та встановлення системного взаємозв'язку з традиційною економікою, а також перевірки гіпотези про позитивний вплив ІКТ на економічний розвиток.

Вклад основного матеріалу дослідження

Поняття «цифрової економіки» з'явилося відносно нещодавно. У 1995 році американський інформатик грецького походження Ніколас Негропonte (Массачусетський технологічний інститут) ввів в обіг поняття «цифрова економіка» [1]. Відтоді з'явилося багато тлумачень цього терміну, проте зміст його залишається недостатньо визначеним.

Концепція цифрової економіки постійно розвивається внаслідок багатогранності та динамічності своєї природи і за рахунок трансформаційної сили цифрових технологій. Так, департамент комунікацій та цифрової економіки Австралії визначає цифрову економіку як систему економічних, соціальних та культурних відносин, заснованих на використанні цифрових інформаційно-комунікаційних технологій- таких як Інтернет, мобільні та сенсорні мережі [5, с. 2].

Цифрова економіка в Оксфордському словнику визначається як «економіка, яка функціонує насамперед за допомогою цифрових технологій, особливо електронних транзакцій, що виконуються з використанням Інтернету» [11]. Подібної точки зору дотримуються деякі вітчизняні науковці, зокрема, С.Коляденко, А.Веретюк та ін. Вони вказують на зміну умов «виробництва-продажів-постачання» електронних товарів та сервісів високотехнологічними бізнес-структурами [3, с. 106-107], а також врахування потенційних можливостей цифрової економіки [4, с. 51]. Слід зазначити, що подібні ідеї сутності нової економічної системи були викладені ще в 1994 році Доном Трепскоттом (Don Tapscott) у книзі «Цифрова економіка: потенціал та небезпеки в епоху міжнародних інформаційних мереж», яка стала світовим бестселером. Автор визначає трансформаційний вплив Інтернету на спосіб ведення бізнесу [2]. Таким чином, цифрова економіка часто сприймається через ведення господарської діяльності в умовах ринкової економіки, що базується на використанні Інтернету та Індустрії 4.0 (World Wide Web 4.0) [12-13], пояснює появу й інших назв нового економічного устрою – інформаційна економіка, економіка даних, інтернет-економіка, нова економіка або веб-економіка.

Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) визначає, що цифрова економіка пов'язана з «торгівлею технологічними товарами і послугами за допомогою електронної комерції, що здійснюється через мережу Інтернет» [15, 5]. Слід звернути увагу, що до цифрової економіки пропонується відносити не весь ринок електронної комерції, а лише ту його частину, що пов'язана з торгівлею саме цифровими товарами. Дійсно, якщо через інтернет-магазин придбаний нецифровий товар, то навряд чи слід до цифрової економіки відносити всю суму покупки, а не ту частину, яку отримав інтернет-магазин за посередницьку онлайн-ову послугу. Зі свого боку, уряд Великої Британії деталізує сфери реалізації цифрової економіки, відносячи до них виробництво цифрового обладнання, видавничу діяльність, комп'ютерне програмування та виробництво медіа [6]. Таким чином визначається, що цифрова економіка є частиною традиційної національної економічної системи, яка заснована на нових методах генерування, оброблення, зберігання, передачі даних, а також на цифрових комп'ютерних технологіях. Проте, позитивний економічний ефект останньої ніким не піддається сумніву. Так, в Європейському Союзі цифрову економіку розглядають як «єдиний найважливіший фактор інновацій, конкурентоспроможності та зростання у світі» [7]. Подібної точки зору дотримуються учасники спільного дослідження, проведеного групою економічного аналізу журналу «Economist» та компанією ІВМ. На їх думку, цифрова економіка «може забезпечити високу якість інфраструктури ІКТ та використовувати можливості ІКТ для максимізації корисності споживачів, бізнесу та урядів» [8]. У рамках даної економічної моделі, кардинальної трансформації зазнають наявні ринкові бізнес-моделі, модель формування додаткової вартості істотно змінюється, значення посередників усіх рівнів у економіці різко скорочується. Крім того, збільшується значення індивідуального підходу до формування продукту [15]. Еволюційний характер взаємодії економічних агентів, моделей їхньої інноваційної активності та їхніх взаємовідносин із середовищем функціонування дозволяє визначити цифрову економіку як екосистему [16]. Подібну структуру цифрової екосистеми запропонували у спільному дослідженні, що було проведене об'єднаними торговими палатами Таїланду та Європейською бізнес і торговою асоціацією в Таїланді. На їх думку, цифрова економіка представлена у вигляді трирівневої екосистеми: нижній - апаратно-мережевий рівень, над ним - рівень програмної інфраструктури та

супутніх елементів, а верхній - рівень додатків, специфічних для різних вертикальних секторів економіки [9]. Отже, екосистема є сукупністю організаційних, структурних і функціональних компонентів (інституцій) та їх взаємовідносин, задіяних у процесі створення та застосування наукових знань та технологій, що визначають правові, економічні, організаційні та соціальні умови інноваційного процесу та забезпечують розвиток інноваційної діяльності як на рівні підприємства, так і на рівні регіону та країни в цілому за принципами самоорганізації [17, с. 26].

Останні дослідження вказують на існування дифузії цифрової економіки як структурного елементу національної економіки, який виходить за межі електронної комерції та електронного бізнесу. Сьогодні нова економіка охоплює ведення бізнесу, ведення комунікацій та надання послуг у всіх секторах, включно з транспортом, фінансовими послугами, виробництвом, освітою, охороною здоров'я, сільським господарством, роздрібною торгівлею, засобами масової інформації, розвагами та бізнесом, використовуючи цифрові технології. Таким чином, цифрова економіка відіграє важливу роль у прискоренні глобального економічного розвитку, підвищенні продуктивності наявних галузей, створенні нових ринків та промисловості, а також досягненні інклюзивного, стійкого зростання. Водночас цифрова економіка стає потужним каталізатором і водієм інклюзії, об'єднуючи спільноти одна з одною у своєрідне «глобальне село», де відбувається обмін інформацією, ідеями та продуктами, що дозволяє країнам піднятися по ланцюжку доданої вартості [18].

Узагальнюючи наявні визначення, можна зробити висновок, що цифрова економіка – віртуальне економічне середовище, що за допомогою ІКТ здійснює трансформацію традиційних економічних взаємовідносин, які складаються в системі виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Проте, частка сектору ІКТ в зростанні ВВП країни залишається незначною (рис. 1). Однак, значення ІКТ в економічному зростанні країн, що розвиваються, постійно збільшується, перевищуючи показники розвинених країн. Протягом 2005-2009 років розрив внеску ІКТ сектору у зростання ВВП країн, що розвиваються та розвинених країн, становив 0,9% і дещо скоротився в посткризовий період до 0,4%. При швидкому поширенні цифрових технологій у країнах, що розвиваються, цей розрив може зрости в майбутньому. Крім того, непрямий внесок ІКТ в економічне зростання через поліпшення загальної факторної продуктивності також може бути великим, хоча суттєві докази все ще відсутні.

Вплив сектору ІКТ та його підгалузей на додану вартість із початку глобальної економічної кризи залишається практично незмінним для країн – цифрових

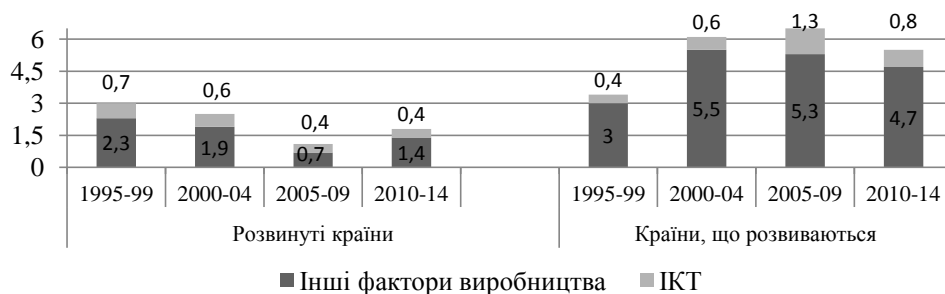

Рис. 1. Внесок ІКТ у зростання ВВП, %

Джерело: [19, с. 13]

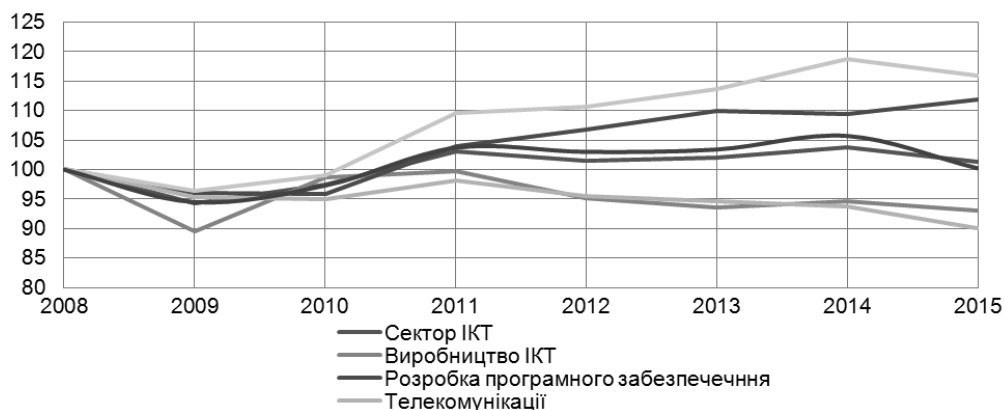

Рис. 2. Зростання доданої вартості сектору ІКТ та його підгалузей для країн ОЕСР, в поточних цінах, виражених в дол. США (2008=100)

Джерело: [20, с. 116]

лідерів, що входять до ОЕСР (рис. 2). Враховувати необхідно вплив ряду факторів, що виступають структурними елементами сектору ІКТ.

У період з 2008 по 2015 рр. додана вартість телекомунікаційних послуг (-10%), виробництва комп'ютерів та електроніки (-7%) зменшилась під впливом низки факторів, у тому числі розширення використання продукції в країнах торгових партнерах ОЕСР та врахування доданої вартості з різних сфер економіки.

Слід зазначити, що попит на товари і послуги, що створюються з використанням ІКТ, постійно зростає. Проте, одночасно їх вартість скорочується в результаті посилення конкуренції на глобальному та національному ринках. З іншого боку, незважаючи на загострення конкуренції, додана вартість продовжує зростати у сфері ІТ послуг на 16% та у програмному забезпеченні – на 12%.

Таким чином, альтернативи формування цифрової економіки у світової спільноти відсутні, а розмір цифрових дивідендів визначатиме рівень економічного розвитку країни в майбутньому. Процес становлення та розвитку нової економічної системи буде здійснюватись під впливом ІКТ, основним ресурсом розвитку якого є висококваліфікована робоча сила. На сьогодні зайнятість в ІКТ секторі, з одного боку, характеризується стійким незмінним трендом, з іншого – випереджальними темпами розвитку порівняно із загальною зайнятістю в усіх секторах економіки (рис. 3).

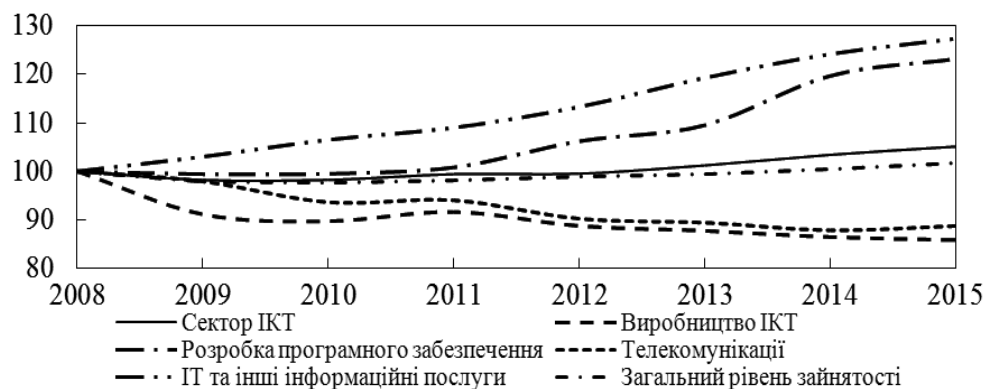

Рис. 3. Зростання зайнятості в секторі ІКТ та його підгалузях у країнах-членах ОЕСР, кількість зайнятих осіб (2008=100)

Джерело: [20, с. 118]

На основі даних, наведених на рис. 3, можна зробити висновок, що дві підгалузі не виявили жодних ознак відновлення після кризи з точки зору зайнятості – ІКТ та телекомунікація, які продовжують знижуватись.

Так, у 2015 році кількість зайнятих у ІКТ становила 3% від загальної зайнятості в окремих країнах ОЕСР. Найбільша частка зайнятих – 4% і більше, припала на Естонію, Південну Корею та Люксембург. Найменша кількість зайнятих була в Греції, Литві, Мексиці та Португалії (менше 2% загальної зайнятості). На послуги у сфері ІКТ (розробка програмного забезпечення, телекомунікаційною галуззю, ІТ та іншими інформаційними службами) припадало в середньому майже 80% загальної зайнятості ІКТ [20].

Оцінка впливу цифрової економіки на економічне зростання через застосування ІКТ може здійснюватись і на основі інших показників (міжнародних ІКТ-індексів), проте більшість із них розглядає ступінь розвитку цифрової економіки в цілому або якоїсь її складової як цілком зрозумілий економічний взаємозв'язок.

Висновки

Цифрова економіка – віртуальне економічне середовище, що за допомогою ІКТ здійснює трансформацію традиційних економічних взаємовідносин, що складаються у системі виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Незважаючи на те, що в умовах рецесії світової економіки, відбулося зменшення частки ІКТ у темпах приросту ВВП (даний макроекономічний показник є мірилом економічного розвитку країни), доданої вартості, створеної за допомогою ІКТ, та частки персоналу, задіяного в секторах ІКТ, проте скорочення даного сектору є значно меншим порівняно з традиційними секторами економіками. А це створює широкі перспективи отримання максимальної віддачі від цифрових перетворень (цифрові дивіденди).

Література

1. *Negroponte N. Being Digital* / N. Negroponte. – NY: Knopf, 1995. – 256 p.
2. *Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*. – New York; Montreal: McGraw Hill, 1995. – 432 p.
3. *Коляденко С.В.* Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі / С.В. Коляденко // Економіка. Фінанси. Менеджмент. – 2016. – № 6. – С. 106–107.
4. *Веретюк С.М.* Визначення пріоритетних напрямків розвитку цифрової економіки в Україні / С.М. Веретюк, В.В. Пілінський // Наукові записки Українського науково-дослідного інституту зв'язку. – 2016. – № 2. – С. 51-58.
5. *Australia's Digital Economy: Future Directions* [Electronic resource]. – Department of Broadband, Communications and the Digital Economy, 2009. – Access way: <http://www.digecon.info/docs/0098.pdf>
6. *Digital Sector Economic Estimates* [Electronic resource]. – Statistical Release. – UK Department for Culture, Media and Sport. – 2016. – Access way: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/503666/Digital_Sector_Economic_Estimates_-_January_2016_Revised.pdf
7. *Digital transformation* [Electronic resource]. – European Commission. – Access way: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/digital-transformation_en
8. *Digital economy rankings 2010. Beyond e-readiness* [Electronic resource]. – A report from the Economist Intelligence Unit written in co-operation with The IBM Institute for Business Value. – Access way: http://www-935.ibm.com/services/us/gbs/bus/pdf/eiu_digital-economy-rankings-2010_final_web.pdf
9. *Digital Economy Schematic & Definition* [Electronic resource]. – Joint Foreign Chambers of Commerce in Thailand, European Association for Business and Commerce. – Access way: <https://d2oc0ihd6a5bt.cloudfront.net/wp-content/uploads/sites/1871/2012/10/JFCCCT-EABC-Digital-Economy-Schematic-Def-v-5.11.pdf>

10. *Гаращенко А.Н.* Ланцюг формування цінності інформаційного продукту [Електронний ресурс] / А.Н. Гаращенко // Ефективна економіка. – 2014. – № 9. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3353>

11. The Digital Economy [Electronic resource]. – Oxford dictionary. – Access way: https://en.oxforddictionaries.com/definition/digital_economy

12. Reference terms digital economy [Electronic resource]. – Access way: www.sciencedaily.com/terms/digital_economy.htm

13. The Digital Economy [Electronic resource]. – BCS, The Chartered Institute. – Access way: http://policy.bcs.org/position_statements/digital-economy

14. The Digital Economy [Electronic resource]. – Organisation for Economic Cooperation and Development. – DAF/COMP(2012)22. – Access way: <http://www.oecd.org/daf/competition/The-Digital-Economy-2012.pdf>

15. *Урманцева А.* Цифровая экономика как специалисты понимают данный термин [Электронный ресурс] / А. Урманцева // РИА Новости. – 2017. – Режим доступа: <https://ria.ru/science/20170616/1496663946.html>

16. *Mercan B.* Components of Innovation Ecosystems: A Cross-Country Study / B. Mercan, D. Goktas // International Research Journal of Finance and Economics. – 2011. – № 76. – P. 103-112.

17. *Федулова Л.І.* Інноваційні екосистеми: сутність та методологічні засади формування / Л.І. Федулова, О.С. Марченко // Економічна теорія та право. – 2015. – №2 (21). – С. 21-33.

18. Digital transformation [Electronic resource]. – European Commission. – Access way: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/digital-transformation_en

19. World Development Report 2016: *Digital Dividends* [Electronic resource]. – Washington. – DC: World Bank. – Access way: <http://documents.worldbank.org/curated/en/896971468194972881/pdf/102725-PUB-Replacement-PUBLIC.pdf>

20. OECD Digital Economy Outlook 2017 [Electronic resource]. – OECD Publishing, Paris. – Access way: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264276284-en>

УДК 338.242.4.025.2:330.101.541:339.9

С.В. Кульбачний

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри макроекономіки
та державного управління,*

*ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана», м. Київ*

Макроекономічне регулювання національної економіки в умовах глобалізаційних викликів

Для національних економік країн, що перебувають у стані трансформації, існує перспектива консервації ролі об'єкта зовнішнього управління. Автором обґрунтовується необхідність перегляду принципів та удосконалення інструментарію макроекономічної політики в умовах глобалізованого економічного середовища.

Ключові слова: *глобалізація, макроекономічне регулювання економіки, економічний націоналізм.*

С.В. Кульбачный
*кандидат экономических наук,
доцент кафедры макроэкономики
и государственного управления
ГВУЗ «Киевский национальный экономический
университет имени Вадима Гетьмана», г. Киев*

Макроэкономическое регулирование национальной экономики в условиях глобализационных вызовов

Для национальных экономик стран, находящихся в состоянии трансформации, существует перспектива консервации роли объекта внешнего управления. Автор обосновывает необходимость пересмотра принципов и методов макроэкономической политики в условиях глобализированной экономической среды.

Ключевые слова: глобализация, макроэкономическое регулирование экономики, экономический национализм.

S.V. Kulbachnyi
*PhD in Economics, Associate Professor
of the Macroeconomics and Public Administration
Department of the Kyiv National Economic
University named after Vadym Hetman, Kyiv*

National economy macroeconomic regulation in the context of globalization challenges

For the national economies of countries, which are in a state of transformation, there is the prospect of preserving the role of the external management entity. The author justifies the need to revise the principles and methods of macroeconomic policy in the context of a globalized economic environment.

Keywords: globalization, macroeconomic regulation of the economy, economic nationalism.

Постановка проблеми

В умовах глобалізації змінюються механізми регулювання економічних процесів. Сформувалася система глобального управління ресурсами планети, відбувається оптимізація виробничих процесів не в національних, а у світових масштабах. Пов'язані з цим суперечливі явища знижують ефективність і можуть стати причиною руйнації традиційних інструментів управління національною економікою. У зв'язку з цим виникає проблема визначення нової ролі економічної політики держави.

Припускається, що замість національних держав ключову роль будуть відігравати певні анклавні утворення, які отримуватимуть дохід переважно у формі гео економічної ренти. Країни постають перед вибором: чинити опір агресивній експансіоністській політиці транснаціональних корпорацій, чи розчинитися у новому економічному порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам глобальної економіки присвячена велика кількість досліджень вітчизняних та іноземних авторів. Найбільш відомими західними дослідниками проблем глобалізації є Дж. Стігліц [1], Ж. Атталі [2]. Серед вітчизняних вчених-дослідників варто відзначити О. Г. Білоруса [3], Ю. М. Пахомова [4], Д. Г. Лук'яненко [5], С. О. Радзієвську [6] та ін. Однак, у більшості досліджень не приділено необхідної уваги питанням застосування й удосконалення інструментарію макроекономічного регулювання в умовах глобалізації.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на інтерес вчених-економістів до питань глобалізації та пов'язаних із нею процесів, відсутні ґрунтовні дослідження, присвячені питанням здійснення макроекономічної політики та змін у системі державного регулювання економікою в умовах формування глобального економічного простору. Тож необхідними стають подальші розвідки щодо перспектив та механізмів вдосконалення методів макроекономічного регулювання в нових умовах.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження шляхів реагування на виклики глобалізації теорії і практики макроекономічної політики, пропозиції можливих напрямів удосконалення макроекономічного інструментарію.

Виклад основного матеріалу дослідження

Механізми регулювання економічних процесів на національному рівні, природно, не можуть не змінюватися відповідно до тенденцій глобального розвитку. Окрім інтенсифікації світової торгівлі, глобалізація створила широкі можливості розвитку виробництва, надавши конкурентні переваги у вигляді дешевої робочої сили та кращих умов застосування капіталу. Більш доступною стає сировина бідних країн та передові технології розвинених. Посилюється незалежність від економічної політики окремих країн, формується тенденція до передавання державних функцій регулювання на наддержавний рівень. Відбувається зняття обмежень-бар'єрів для входження на їхні фінансові ринки.

Сформувався кістяк глобальної економіки, характерною рисою якої є вилучення геоекономічних рентних платежів, а «влада прямо переходить до представників великого бізнесу, який не підконтрольний громадянському суспільству» [7; 43]. На початку XXI століття у світі вже нараховувалось 77000 ТНК (39000 з них – у країнах ЄС), з яких 200 – найбільш потужні (рис.1)¹.

Чіткого усвідомлення набуло розуміння негативних наслідків глобалізації у фінансовій сфері, де створено широкий простір для маневру валютним спекулянтам міжнародного рівня [3]. Це дозволяє вводити у стан боргової залежності країни, що розвиваються. Кінцева мета подібних атак – привласнення ресурсів цих країн та встановлення контролю над їхніми активами. Поглиблюється відставання країн, що розвиваються: співвідношення між доходами найбагатших 20% населення планети до 20% найбідніших за останні півстоліття подвоїлося і сягнуло 60:1 [9]. У зв'язку з цим постає питання про роль і можливості державного регулювання економіки на національному рівні: яким воно буде, і чи збережуться окремі його інструменти? Проаналізуємо можливі зміни у застосуванні цього інструментарію з точки зору впливу на рух ресурсів і активів.

Оскільки в умовах глобалізації ключову роль починають відігравати над-

¹ Ми залишаємо дані за період 1994-2004 років у зв'язку з тим, що вони є найбільш показовими з точки зору цілей нашого дослідження.

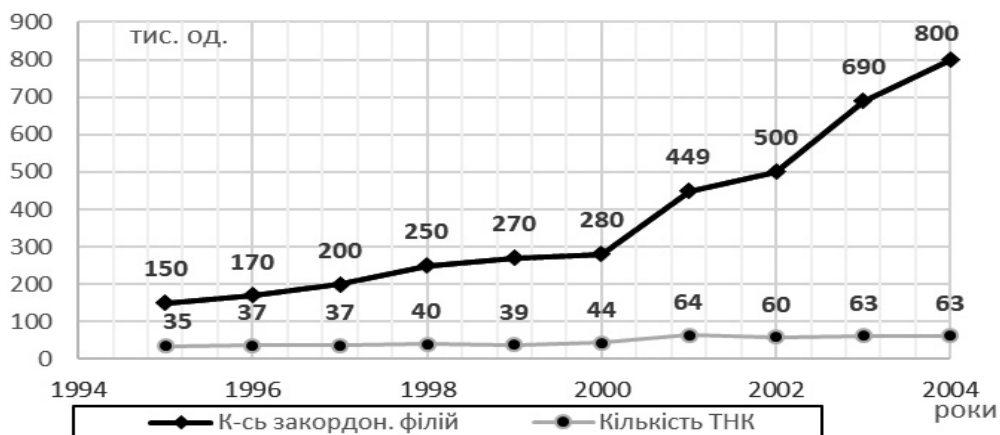

Рис. 1. Динаміка кількості ТНК

Джерело: [8]*

державні утворення, обсяги виробництва і напрями руху продукту будуть визначатися рішеннями кланового керівництва у тісній координації з цілями ТНК. Із суверенного управління держав поступово вилучаються найбільші сектори економіки. При цьому залишаються напризволяще соціальна та екологічна сфери відповідальності держави. Посилюються депресивність і деградація на територіях, де поступово починає здійснюватися політика мінімальних життєвих стандартів. Центри управління залишаються і вдосконалюються в розвинених країнах, оскільки саме тут зосереджена найкраща інфраструктура і концентрується інтелектуальний потенціал планети. А для країн з економікою, що трансформується, постає перспектива поступової консервації ролі як об'єкта зовнішнього управління [1].

Для громадянського суспільства альтернативою повинно стати посилення тиску на уряди своїх країн з метою проведення ними пронаціональної політики, виходу з-під дії кабальних міжнародних угод (на кшталт політики США щодо трансатлантичної зони вільної торгівлі). Критерієм відкритості та залучення до світогосподарських зв'язків має бути лише врівноважений платіжний баланс, щоб «збалансована торгівля стимулювала ефективні цикли внутрішнього економічного зростання» [10; 19].

На прикладі нашої країни ми спостерігаємо у виконанні вітчизняного Центрального банку реалізацію сценарію зовнішнього управління з метою досягнення експансіоністських цілей ТНК. По-перше, порівняльний рівень процентних ставок свідчить про проведення політики «дорогих грошей» у досить жорсткій формі (рис. 2). Це разом з монополізацією ринку кредитних коштів робить переважну частину бізнес-проектів нерентабельними [12], нищить реальний сектор економіки. Логічним і послідовним у цьому контексті виглядає перехід до монетарного режиму інфляційного таргетування [13]. У сфері курсоутворення спостерігається тенденція до подальшого знецінення вітчизняної грошової одиниці, що відповідає інтересам експортного лобі, але одночасно знецінює вітчизняні активи і робочу силу.

Завдання осучаснення змісту макроекономічної політики неминуче постає перед вибором: або поступова подальша інтеграція до світогосподарських структур і розчинення у структурах світового менеджменту, або поступовий вихід під впливом зрілого громадянського суспільства на позиції обґрунтованого економічного націоналізму [5].

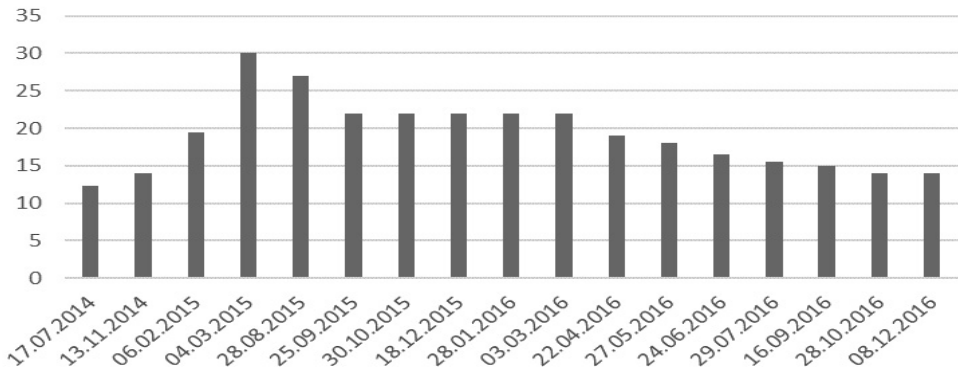

Рис. 2. Динаміка облікової ставки НБУ, % [11]

Серед інструментів макроекономічного регулювання в національних інтересах особлива роль належить стимулюванню експорту. Обсяги експорту – головний критерій політики підтримки власного виробника. Правило примусу до експорту, яке застосовувалось у кількох країнах Південно-Східної Азії (Японія, Корея, Тайвань) полягає в наступному. Державну допомогу отримують лише ті компанії, що успішно експортували продукцію на зовнішні ринки. Також застосовуються важелі відозви ліцензій, виведення державного капіталу з фірми, примусове злиття компаній, організація допомоги компаніям за межами країни з боку держави.

Стратегічним напрямом змін у фінансовій сфері для отримання економічної незалежності мають бути зниження ступеня боргової безпеки та захист грошово-кредитного ринку країни від зовнішніх атак.

Фінансові органи і дипломатія мають у розпорядженні широкий арсенал засобів для пом'якшення боргового тягара. Тому новачі можуть стосуватися лише запобіжників примноження боргів. Шляхом законодавчого закріплення необхідно встановити кількісний зв'язок між новими запозиченнями і показниками економічного зростання або ж показниками наповнюваності бюджету. Зниження боргової залежності є ключовою умовою збереження суверенної економіки. Одночасно це є профілактичним засобом щодо атак міжнародних спекулянтів. Не виключаємо, що додатковим засобом захисту грошового ринку може бути тимчасова заборона нерезидентам купувати вітчизняні фінансові інструменти.

Стабільність національної валюти є запорукою стабільного функціонування реального сектору економіки, а зниження величини процентних ставок – умова його повноцінного функціонування. Розв'язанню цього завдання заважають об'єктивні і суб'єктивні чинники. Серед останніх – незацікавленість у розвитку малого і середнього бізнесу з боку влади.

До об'єктивних чинників, у першу чергу, належать інфляційні очікування та ризики неповернення кредитів. Інфляційні очікування, як відомо, пов'язані з браком довіри до вітчизняної грошової системи і грошової одиниці. Ризики неповернення кредитів пов'язані з вибірковістю застосування норм законодавства щодо недобросовісних позичальників.

Національний економічний суверенітет передбачає встановлення реальної автономності Центрального банку. Безумовно, наведення елементарного порядку в управлінні грошовою сферою здолало б більшість перешкод у функціонуванні фінансового сектора. Прозорість, передбачуваність та послідовність у діях Центрального банку – це запобіжник розвитку інфляційних очікувань та умова

збільшення рівня капіталізації вітчизняної економіки, прискорення інвестиційного процесу.

Усі згадані нами інструменти макроекономічного регулювання в інтересах національного економічного суверенітету – стимулювання експорту, обмеження боргової залежності, зміцнення національної валюти при обмеженні інфляції, автономія Національного банку та спрямованість його дій на створення кредитних умов розвитку реального сектору – мають застосовуватись у комплексі.

Висновки

Глобалізаційні процеси посилюють вплив наднаціональних структур. Це знижує ефективність державного регулювання національних економік суверенними урядами країн, а в перспективі може стати причиною руйнації багатьох інститутів держави. Виникає загроза втрати економічного суверенітету, контролю над ресурсами та активами країни.

За таких умов виникає необхідність перегляду принципів та удосконалення інструментарію макроекономічної політики. Для українських урядів постало завдання формування несуперечливої системи заходів фінансового, монетарного, експортного тощо регулювання для досягнення бажаних темпів зростання на тлі відновлення економічного суверенітету держави.

Література

1. *Стиглиць Дж.* Глобализация и ее бремя: Пер. с англ. М.: Изд. дом «КМ Академия», 2003. 252 с.
2. *Аттали Ж.* Краткая история будущего: Пер. с англ. С-Пб.: Изд. Питер, 2014. 288 с.
3. *Білорус О. Г.* Фінансова глобалізація: парадигмальні зрушення й ризики / О. Г. Білорус, О. В. Гаврилук // Фінанси України. – 2013. – № 7. – С. 7-17. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2013_7_3.
4. *Пахомов Ю.Н.* Национальные аспекты реструктуризации глобального пространства. // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): наук. журн. – К.: НАУ, 2012. – №1. – С. 6-10.
5. Глобальная экономика XXI века: человеческое измерение [монография] / Д. Г. Лукьяненко, А. М. Поручик, А. М. Колот [и др.]; за общ. ред. д-ра экон.наук, проф. Д. Г. Лукьяненко и д-ра экон.наук, проф. А. М. Поручика. – К.: КНЭУ, 2008. – 420 с.
6. *Радзівська С.* Глобальна криза, фінансіалізація і технологічний розвиток / С. Радзівська // Міжнародна економічна політика. – 2016. – № 1. – С. 126-157. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Мер_2016_1_8.
7. Глобальна економіка: навчальний посібник / Т.В. Шталь, Ю.Б. Доброскок, О.О. Тищенко, Н.В. Проскурніна, Ю.О. Світлична – Харків: Видавництво «Форт», 2016. – 358 с.
8. UNSTAD, World Investment Report 2006; World Investment Report 2004, Overview.
9. *Чепінога В. Г.* Основи економічної теорії: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 456
10. *Фокс Дж.* Торговельна політика США – час почати спочатку // Економіка України. – 2017. – №5-6. – С.15–27.
11. Чим запам'ятається Валерія Гонтарева на посаді голови НБУ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ua.112.ua/statji/chym-zapamiataietsia-valeriia-hontarjeva-na-posadi-holovu-nbu-375153.html>.
12. Чому українцям нині не варто брати кредити у банках. Дослідження в рамках проєкту USAID «Трансформація фінансового сектору». [Електронний ресурс]. Світлана ОЛІЙНИК, газета «Експрес». Режим доступу: <http://expres.ua/news/2017/09/23/263476-chomu-ukrayincyam-nyni-ne-varto-braty-kredyty-bankah>.
13. *Сергій Кульбачний.* Пріоритети антикризового управління з огляду на глобальні виклики. Антикризове управління національною економікою: монографія / [І. Малий, І. Радіонова, Л. Ємельяненко та ін.] / за заг. ред. І. Малого. – К.: КНЕУ, 2017. – 368 с.
14. *Фукуяма Ф.* Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма; Пер. с англ. МБ. Левина. – М.: ООО 'Издательство АСТ: ЗАО НПП 'Ермак', 2004. – 588,
15. Фінансова глобалізація і євроінтеграція / за ред. О.Г. Білоруса, Т.І. Єфименко; ДННУ «Акад. фін. управління». – К., 2015. – 496 с.

Економіка підприємства

УДК 657.212:339.17

Закревська О.Ю.

*аспірант кафедри обліку і оподаткування
Київський національний
торгово-економічний університет*

Внутрішній аудит поточної дебіторської заборгованості підприємств торгівлі

У статті досліджено сутність, мету, функції та принципи внутрішнього аудиту поточної дебіторської заборгованості. Наведено організаційно-інформаційну модель та програму внутрішнього аудиту поточної дебіторської заборгованості. Розглянуто способи організації служби внутрішнього аудиту на підприємстві торгівлі.

Ключові слова: внутрішній аудит, служба внутрішнього аудиту, бухгалтерський облік, контроль, поточна дебіторська заборгованість.

Закревская Е.Ю.

*аспірант кафедри учета и налогообложения
Киевский национальный
торгово-экономический университет*

Внутренний аудит текущей дебиторской задолженности торговых предприятий

В статье исследовано сущность, цель, функции и принципы внутреннего аудита краткосрочной дебиторской задолженности. Рассмотрено факторы, влияющие на решение о внедрении службы внутреннего аудита в торговом предприятии и способы ее организации.

Ключевые слова: внутренний аудит, служба внутреннего аудита, бухгалтерский учет, контроль, краткосрочная дебиторская задолженность.

O.Yu. Zakrevska

*Postgraduate Student,
Department of Accounting and Taxation
Kyiv National University of Trade and Economics*

Internal audit of trade enterprises current receivables

The article examines the essence, purpose, functions and principles of internal audit of current receivables. The organizational and informational model and program of internal

audit of current receivables are presented. The ways of organization of the internal audit service at the trade enterprise are considered.

Keywords: *internal audit, internal audit service, accounting, control, current accounts receivables.*

Постановка проблеми

Розвиток ринкових відносин та міжнародних зв'язків вимагає запровадження змін у системі контролю шляхом упровадження й забезпечення здійснення внутрішнього аудиту підприємств. Потреба в його створенні спричинена, по-перше, посиленням контролю з боку власника за використанням наявних ресурсів та здійсненням господарських процесів в умовах підвищення конкуренції, боротьби за інвестиційні та кредитні ресурси, мінливості чинного законодавства. По-друге, зростаючі інформаційні потреби зумовлюють необхідність організації якісного інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень, що ґрунтується на достовірній і системній оцінці внутрішньогосподарських процесів. Все це може бути здійснено за рахунок внутрішнього аудиту, який є ключовим елементом системи контролю, що може забезпечити достовірність фінансової інформації, виключити зловживання та протистояти фактам шахрайства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значний внесок у розвиток теорії внутрішнього аудиту зробили українські вчені й практики, зокрема: Андреев В.Д. [1], Богданова Ж.А., Майданевич П.Н., Волошина Е.И. [2], Бровко О.Т. [3], Бутинець Ф.Ф. [4], Гуцаленко Л.В., Ярова А.О. [5], Костюченко В.М. [8], Каменська Т.О. [9,10].

Бровко О.Т. [3] досліджувала організаційні аспекти та інформаційне забезпечення внутрішнього аудиту товарних запасів. Гуцаленко Л.В., Ярова А.О. [5] розглядали сутність та функції внутрішнього аудиту на підприємствах України. Костюченко В.М. [8] розглядала питання організації внутрішнього аудиту в холдингових структурах, а Каменська Т.О. [9] організацію та проведення внутрішнього аудиту бізнес-процесів на підприємстві. Також Т. Каменська [10] досліджувала питання необхідності створення служби внутрішнього аудиту на підприємстві. Проте окремі питання внутрішнього аудиту потребують подальшого уточнення, дослідження, систематизації.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Суттєві зміни у господарській, соціальній та економічній діяльності підприємств в Україні призводять до необхідності зміни системи контролю. Для нормального функціонування економіки країни на підприємствах при прийнятті управлінських рішень необхідно мати своєчасну та достовірну інформацію про фінансовий стан підприємства в цілому і про стан дебіторської заборгованості зокрема. Тому питання внутрішнього аудиту поточної дебіторської заборгованості є актуальним.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження питання внутрішнього аудиту поточної дебіторської заборгованості підприємства торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Зростання розмірів дебіторської заборгованості є одним із найбільш негативних явищ в економіці України. Велика сума поточної дебіторської заборгованості, яка існує між українськими підприємствами, призводить до кризи неплатежів, гальмування розвитку діяльності підприємств торгівлі.

Аналізуючи обсяги дебіторської заборгованості українських підприємств за даними Державної служби статистики, варто зазначити, що спостерігається чітка тенденція щодо збільшення дебіторської заборгованості за останні роки.

Таблиця 1

**Поточна дебіторська заборгованість у складі оборотних активів
за 2008-2016 рр. (млн грн)**

Рік	Вид діяльності	Оборотні активи - усього	Поточна дебіторська заборгованість	Частка поточної дебіторської заборгованості в оборотних активах, %
2016	Усього в Україні	5772816,5	3945631,4	68,3
	У галузі оптової та роздрібно-торгівлі	1546403,3	997460,4	64,5
2015	Усього в Україні	4108602,7	2517203,5	61,3
	У галузі оптової та роздрібно-торгівлі	1186489,7	702986,9	59,2
2014	Усього в Україні	3271954,0	1962772,1	60,0
	У галузі оптової та роздрібно-торгівлі	968579,8	575447,3	59,4
2013	Усього в Україні	3069041,5	1778103,7	57,9
	У галузі оптової та роздрібно-торгівлі	930514,9	560446,8	60,2
2012	Усього в Україні	2921135,8	1701397,3	58,2
	У галузі оптової та роздрібно-торгівлі	914972,8	548189,6	59,9
2011	Усього в Україні	2584162,5	1499971,5	58,0
	У галузі оптової та роздрібно-торгівлі	858473,1	511343,1	59,6
2010	Усього в Україні	2229892,3	1374810,4	61,7
	У галузі оптової та роздрібно-торгівлі	736664,8	490736,6	66,6

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України

Поточна дебіторська заборгованість є частиною оборотних активів підприємства. Вітчизняні підприємства у своїх активах мають поточну дебіторську заборгованість, частка якої коливається в межах 56-68%, а в галузі торгівлі- в межах 57-67% від всього обсягу оборотних активів, що є досить високим показником.

Крім того загальна сума дебіторської заборгованості вказує на те, яку суму грошових коштів підприємства недоотримали в цілому.

Підприємство може мати різні види дебіторської заборгованості: за одержаними векселями, за розрахунками з покупцями і замовниками, за виданими авансами, з підзвітними особами, за претензіями, за відшкодуванням завданих збитків, із внутрішніх розрахунків та ін. Найбільшу питому вагу в складі поточної дебіторської заборгованості підприємств оптової торгівлі займає заборгованість покупців за товари, роботи чи послуги, тобто за розрахунками з покупцями і замовниками.

Збільшення обсягів поточної дебіторської заборгованості у складі оборотних активів підприємств оптової торгівлі (табл.1.) пояснюється невиконанням фінансових зобов'язань контрагентів і спричиняє порушення у фінансовому циклі підприємства і, як наслідок, погіршення його платоспроможності, рівень якого залежить від багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів. Збільшення суми поточної дебіторської заборгованості кожного фінансового року свідчить про те, що підприємства недоотримали оборотні активи, як правило грошові кошти. Як результат, зменшується ліквідність оборотних активів, що може зумовити уповільнення розрахунків підприємства з його постачальниками та кредиторами. Саме через неплатоспроможність покупців підприємства недоотримують кошти, які можна використати для закупівлі нової партії товару, розрахунку з іншими контрагентами, проведенням маркетингових досліджень або на інші цілі. Такі чинники у майбутньому можуть за певних обставин збільшити кредиторську заборгованість підприємства.

Тому на підприємствах торгівлі для зниження розмірів поточної дебіторської заборгованості, зменшення ризику виникнення сумнівної та безнадійної дебіторської заборгованості та для підвищення ефективності управління і контролю поточною дебіторською заборгованістю пропонується проводити внутрішній аудит поточної дебіторської заборгованості.

Існують різні підходи до визначення сутності внутрішнього аудиту. Внутрішній аудит, як зазначає В.Д. Андреев, є незалежною компетентною оцінкою фінансово-господарської та управлінської діяльності, що здійснюється в самій організації, заснована на системному науково-обґрунтованому процесі об'єктивного збору, аналізу і оцінки свідчень про економічні заходи та події з метою встановлення критеріїв ефективності роботи, прогнозу майбутнього розвитку, розроблення рекомендацій та порад [1, с. 30].

Внутрішній аудит – функція, яка дає незалежні, об'єктивні гарантії та консультації, спрямовані на вдосконалення господарської діяльності підприємства, тобто контроль і аналіз фінансової звітності, стверджують Ж.А Богданова, П.Н. Майданевич, О.І. Волошина [2].

Необхідно зазначити, що Т.О. Бровко розглядає внутрішній аудит як знаряддя управління, що постачає адміністративне й технічне керівництво підприємства результатами виконаного аналізу з питань налагодження ефективної виробничої та ринкової діяльності[3].

Внутрішній аудит є невід'ємною частиною загальної системи управління, на думку Ф.Ф. Бутиця [4], створюється на середніх і великих підприємствах, виконує контрольні функції залежно від мети і завдань, покладених на внутрішніх аудиторів підприємства.

За визначенням Інституту внутрішніх аудиторів, «внутрішній аудит – це незалежна, об'єктивна діяльність із надання гарантій та консультаційних послуг, що має приносити користь організації та покращувати її діяльність. Внутрішній аудит допомагає організації досягати поставлених цілей, використовуючи системний і послідовний підхід до оцінки та підвищення ефективності процесів управління ризиками, системи контролю і корпоративного управління» [6].

Об'єкти внутрішнього аудиту можуть бути різні залежно від особливостей економічного суб'єкта і вимог його власника. До основних об'єктів внутрішнього аудиту належать такі:

- організація і методика ведення бухгалтерського обліку (облікова, податкова, амортизаційна та інші види політики, план документообігу тощо);
- дотримання якісних характеристик фінансової звітності;

- організація податкового обліку, складання податкової звітності, своєчасність сплати податків;
- система управління підприємством та його структура;
- система та стан внутрішнього контролю (контрольна політика);
- організація фізичного захисту активів підприємства;
- фінансовий стан і платоспроможність підприємства, рівень забезпеченості ресурсами та їх використання;
- стан дотримання вимог законів, нормативних актів, розпоряджень адміністрації, технології та норм, що регламентують діяльність підприємства;
- інші процеси господарської діяльності підприємства (використання робочого часу, продуктивності праці).

Слід відзначити, що український внутрішній аудит значно відрізняється від внутрішнього аудиту зарубіжних колег. Це пов'язано з тим, що незалежність внутрішнього аудиту в Україні умовна, відсутні єдині вимоги до професійного та освітнього рівня внутрішніх аудиторів, не до кінця розроблена і законодавча база, багато питань не мають наукового обґрунтування.

Мета і завдання внутрішнього аудиту на підприємствах визначаються залежно від стану системи внутрішнього контролю, рівнів управління і персоналу фірми, а також системи управління ризиками. При цьому головною метою внутрішнього аудиту є пошук шляхів підвищення ефективності діяльності суб'єкта господарювання та його структурних підрозділів.

Для досягнення поставленої мети внутрішні аудитори мають дотримуватись певних принципів (табл. 2).

Таблиця 2

Класифікація принципів внутрішнього аудиту

ПРИНЦИПИ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ		
<p>ЕТИЧНІ: чесність, об'єктивність, конфіденційність, професійна компетентність, відокремленості</p>	<p>ОРГАНІЗАЦІЙНІ: однаковість, системність, документальне оформлення, попередження, регулярність, незалежність, відкритість</p>	<p>МЕТОДОЛОГІЧНІ: документація, планування, аудиторські свідчення, система обліку і внутрішній контроль, аудиторський висновок, суттєвість, адекватність використання аудиторських процедур, відповідальність, поінформованість клієнта</p>

Джерело: узагальнено автором

Кодексом етики [7] Інституту внутрішніх аудиторів визначено етичні принципи внутрішнього аудиту:

- чесність – є основою, на якій ґрунтується довіра до судження аудитора, завдання мають виконуватись аудитором чесно, сумлінно, відповідально та в рамках закону;
- об'єктивність – зважена оцінка всіх релевантних обставин та незалежність у своїх судженнях від впливу власних інтересів чи інтересів інших осіб;
- конфіденційність – визнання права власності на інформацію, яку внутрішні аудитори отримують у ході виконання завдань, її цінність та нерозкриття без відповідних на те повноважень;

- професійна компетентність – виконання лише тих завдань, для яких внутрішні аудитори мають необхідні знання, навички та досвід покращення ефективності та якості власних послуг.

Внутрішній аудит виконує такі основні функції:

- контрольну (визначення адекватності політики підприємства встановленим параметрам та оцінці ефективності обліку);
- координаційну (планування роботи внутрішнього аудитора з погляду на потреби акціонерів, інвесторів, правління підприємства та раціонального використання можливостей підрозділу);
- аналітичну (експертна оцінка й аналіз ефективності важливих аспектів господарської діяльності);
- інформаційну (інформування керівництва підприємства про результати перевірок, виявлені факти порушень вимог законодавства або внутрішніх правил);
- консультативну (надання поточних консультацій працівникам підрозділів);
- захисну (передбачає вжиття заходів, спрямованих на збереження активів підприємства від потенційних крадіжок, фактів шахрайства, неефективного управління бізнесом) [5].

Потреба у внутрішньому аудиті як одній із форм внутрішнього контролю зумовлена бажанням власника чи керівника бути обізнаним щодо реального стану господарських об'єктів і подій на підприємстві. Внутрішній аудит має особливе значення, зокрема, на великих підприємствах з розгалуженою організаційною структурою, великою кількістю територіально віддалених філій, відділів, дочірніх і залежних підприємств, де керівництву досить складно оперативно отримати достовірну інформацію й оцінити дії керівників структурних підрозділів.

На сьогодні існують певні проблеми організаційного характеру щодо проведення внутрішнього аудиту поточної дебіторської заборгованості на підприємствах торгівлі, тому ідентифіковано мету, предмет, завдання, склад об'єктів та суб'єктів, принципів та способів організації внутрішнього аудиту. Розроблено організаційно-інформаційну модель (рис. 1), яка містить усі зазначені елементи та сприятиме підвищенню точності, оперативності контролю щодо поточної дебіторської заборгованості підприємств торгівлі.

Внутрішній аудит на підприємстві може бути організований декількома способами:

1. створення власної служби внутрішнього аудиту на підприємстві;
2. використання послуги аутсорсингу (тобто залучення зовнішніх фахівців для проведення внутрішнього аудиту в цілому на умовах договору);
3. використання послуги косорсингу (тобто залучення зовнішніх фахівців для консультацій або виконання особливо складних процедур внутрішнього аудиту на умовах договору).

Кожен із названих способів має свої переваги та недоліки. Основним недоліком першого способу є його досить висока вартість, проте в країнах із розвиненою ринковою економікою високі показники ефективності управління та контролю досягаються завдяки створенню на підприємстві спеціальної служби внутрішнього аудиту, працівники якої повинні досконало знати специфіку власного підприємства, його організаційно-управлінську структуру, володіти технікою і методикою проведення перевірок, добре знати законодавчі та нормативні акти, вміти опрацювати отримані матеріали, визначати шляхи попередження

Рис. 1. Організаційно-інформаційна модель внутрішнього аудиту поточної дебіторської заборгованості

Джерело: складено автором

та ліквідації недоліків і втрат, визначати резерви підвищення ефективності всіх видів діяльності підприємства тощо.

При проведенні внутрішнього аудиту поточної дебіторської заборгованості аудитор складає робочу програму аудиту, яку пропонується доповнити такими питаннями:

1. Перевірка відображення авансових платежів у системі рахунків.
2. Перевірка виписки рахунків та залежність цієї процедури від відправлення та збереження товарів.
3. Перевірка документів на відвантаження, рахунків-фактур із належною перевіркою їх послідовності.
4. Перевірка недійсних і невикористаних рахунків.
5. Перевірка використання затверджених преїскурантів для виписки рахунків.
6. Перевірка термінів оплати дебіторської заборгованості.
7. Перевірка відповідності кількості відвантажених товарів з кількістю, зазначеною в рахунках-фактурах.
8. Перевірка відповідності аналітичного обліку із синтетичними рахунками.

У результаті перевірки внутрішні аудитори можуть надати рекомендації щодо виявлених порушень, які мають бути виправлені на розсуд власників компанії.

У процесі здійснення внутрішнього аудиту відбувається не тільки детальний контроль за збереженням ресурсів підприємства, але й контроль за якістю управління. Система внутрішнього контролю за станом обліку має тенденцію з часом змінюватися, тому виникає потреба у внутрішньому аудиті. Внутрішній аудит стає одним із основних інструментів підвищення ефективності управління підприємством і може бути запроваджений на підприємствах різних організаційно-правових форм в усіх галузях економіки.

Інвестиції у внутрішній аудит сприяють ефективності роботи підприємства, зниженню собівартості й збільшенню прибутків.

Висновки

Взаємодія зі службою внутрішнього аудиту підвищує ефективність прийняття рішень управлінським персоналом. Саме внутрішній аудит є тим об'єктивним джерелом інформації, що допомагає користувачеві такої інформації неупереджено оцінювати якість виконання прийнятих управлінських рішень.

Внутрішній аудит як форма контролю не лише використовує інформацію, але і сам є об'єктивним джерелом інформації для керівництва підприємства та його структурних підрозділів.

Незважаючи на те, що внутрішній аудит є елементом системи внутрішнього контролю підприємства, він оцінює ефективність системи контролю в цілому, тобто виникає зворотній зв'язок, який робить систему внутрішнього контролю стійкою і дозволяє налаштувати її відповідно до змін, що відбуваються.

Належно організована робота внутрішнього аудиту спонукатиме працівників підприємства дотримуватися чинного законодавства та нормативних актів, а також розробленої підприємством політики, планів, внутрішніх правил та процедур, вчасно виявляти та знижувати ризик непередбачених витрат чи втрати репутації підприємством.

Література

1. Андреев В.Д. Внутренний аудит / В.Д. Андреев // Финансы и статистика. – 2003. – 462 с.
2. Богданова Ж.А. Аудит / Ж.А. Богданова, П.Н. Майданевич, Е.И. Волошина // Симферополь: Феникс. – 2008. – 700 с.
3. Бровко О.Т. Організаційні аспекти та інформаційне забезпечення внутрішнього аудиту товарних запасів / О.Т. Бровко // Економічні науки. – 2010. – № 3 (53). – С. 48-50.
4. Бутинець Ф.Ф. Контроль і ревізія / Ф.Ф. Бутинець // Житомир: Рута. – 2006. – 560 с.
5. Гуцаленко Л.В., Ярова А.О. Сутність та функції внутрішнього аудиту на підприємствах України / Л.В. Гуцаленко, А.О. Ярова // Інноваційна економіка. – 2011. – №2. – С. 105-107.
6. Визначенн Інституту Внутрішніх Аудиторів України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.iaa.org.ua/?page_id=212
7. Кодекс етики / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.iaa.org.ua/?page_id=208
8. Костюченко В.М. Внутрішній аудит у системі управління холдингом / В.М. Костюченко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2007. – № 2. – С. 19-25.
9. Каменська Т.О. Внутрішній аудит бізнес процесів підприємства / Т.О. Каменська // «Економічні науки». – Серія «Облік і фінанси». – 2010. – Випуск 7 (25). Ч. 2. – С. 21-30.
10. Каменська Т. Необхідність створення служби внутрішнього аудиту на підприємстві / Т.О. Каменська // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://cons.parus.ua/_d.asp?r=05QXSdc13e7d2cb260a0c010d825b44ccc7cb

УДК 338.4:330.3:658

М.І. Копитко
*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри управління
фінансово-економічною безпекою,
Університет економіки та права «КРОК»,*
С.М. Прихідько
*слухач магістратури,
Львівський державний університет
внутрішніх справ*

Проблеми та перспективи діяльності приватних детективних підприємств в Україні

У статті проведено аналіз особливостей здійснення приватної детективної діяльності за кордоном. Досліджено проблеми та перспективи функціонування приватних детективів в Україні. Проаналізовано особливості прийнятого закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність», визначено його суперечності.

Ключові слова: *приватна детективна діяльність, детектив, детективні послуги, міжнародний досвід, законодавче регламентування здійснення приватної детективної діяльності.*

М.И. Копытко
доктор экономических наук, доцент,
профессор кафедры управления
финансово-экономической безопасностью,
Университет экономики и права «КРОК»

С.М. Прыхидько
слушатель магистратуры,
Львовский государственный университет
внутренних дел

Проблемы и перспективы деятельности частных детективных предприятий в Украине

В статье проанализировано особенности осуществления частной детективной деятельности за рубежом. Исследованы проблемы и перспективы функционирования частных детективов в Украине. Проанализированы особенности принятого закона Украины «О частной детективной (розыскной) деятельности», определены его противоречия.

Ключевые слова: частная детективная деятельность, детектив, детективные услуги, международный опыт, законодательное регламентирование осуществления частной детективной деятельности.

М.І. Копытко
Doctor of Economics, Associate Professor,
Professor of the Department
of Financial and Economic Security,
“KROK” University

S.M. Pryhidko
Master's Degree Student
Lviv State University of Internal Affairs

Problems and prospects of private detective activity in Ukraine

The article analyzes the peculiarities of private detective activity conducting abroad. The problems and prospects of functioning of private detectives in Ukraine are investigated. The peculiarities of the adopted law of Ukraine “On Private Detective (Investigative) Activity” are analyzed, its contradictions are determined.

Key words: private detective activity, detective, detective services, international experience, legislative regulation of the private detective activity conduction.

Постановка проблеми

В Європі та багатьох країнах світу приватні детективи працюють легально. На теренах Європи професія приватних детективів визнана директивою Європейського Співтовариства 1967 року, яка гарантує свободу підприємництва в усіх країнах-членах Європейського союзу. Професія приватного детектива (слідчого) є чітко регламентованою в Іспанії, Австрії, Франції і Бельгії [1].

Наприклад, у Бельгії детективи повинні мати професійне посвідчення особи і пред'являти його на вимогу влади, клієнтів або третіх сторін.

Для отримання дозволу для здійснення детективної діяльності в Іспанії (видається Міністерством внутрішніх справ) необхідно пройти спеціальний курс навчання і досягнути відповідного рівня знань та умінь. Але перш за все, необхідно відповідати наступним вимогам:

1. Бути повнолітнім, без фізичних та психічних вад.
2. Володіти знаннями для здійснення детективної діяльності.
3. Скласти іспит на профпридатність.
4. Отримати офіційний диплом приватного детектива [1].

Аналогічні вимоги до претендентів у приватні детективи виставлені також в Австрії.

Латвія розробила чіткі рекомендації для отримання професії детектива. Так, директор детективного агентства має бути громадянином Латвії, не бути раніше засудженим, алко- чи наркозалежним. Крім того, обов'язковою вимогою є отримання вищої освіти за даною спеціальністю.

На противагу Латвії у Герцогстві Люксембург професія приватного детектива нічим не регламентована. Для здійснення діяльності у сфері приватних детективних послуг необхідно отримати дозвіл від Міністерства юстиції так само, як і для здійснення інших видів комерційної діяльності.

Данія скасувала закон про детективну діяльність, це сприяло «проникненню» в професію будь-кого, що значно погіршило рівень надання детективних послуг. Як зазначено у [1], асоціація професійних приватних детективів Данії вимагає відновлення закону щодо процедури отримання дозволу для здійснення детективної діяльності після складання офіційного екзамену.

На противагу Європі, в окремих африканських країнах детективна діяльність є поза законом, зокрема, у Малі, а у Марокко відсутнє законодавство, яке регламентує сферу детективної діяльності.

У Буркіна Фасо детективна діяльність дозволена і знаходиться під протекцією міністра Національної безпеки та адміністрації території.

США мають значний досвід в організації приватної детективної діяльності, адже 1850 року у Чикаго було відкрите перше американське приватне розшукове агентство, а у 30-х роках ХХ ст. їх налічувалося вже понад тисячу. Визначною особистістю, яка долучилася до створення першого американського приватного розшукового агентства, був Алан Нат Пінкертон. Ідентифікаторами агентства були емблема (широко відкрите око) і девіз («Ми ніколи не спимо») [198]. Агентство «Національне розшукове агентство Пінкертона» ефективно працює по всьому світу і до сьогодні [2, с. 116].

Кожен штат у США має своє законодавство у сфері приватної детективної діяльності. В Алабамі, Алясці, Колорадо, Айдахо, Міссісіпі, Міссурі, Південній Дакоті відсутні вимоги для отримання дозволів для ведення приватної детективної діяльності, інші штати висувають вимоги щодо підтвердження кредитоспроможності, необхідного досвіду роботи в даній сфері не менше 3 років або 6000 годин роботи у сфері проведення розслідувань, наявності спеціальної освіти і відповідного диплома. Контролюється дана діяльність департаментом юстиції та Федеральним бюро розслідувань [1].

Канада чітко регламентує професію приватних детективів і зобов'язує кожного отримати професійну ID-картку. Ця країна створила мережу навчальних закладів для підготовки фахівців у сфері приватної детективної діяльності.

У зв'язку зі значним міжнародним досвідом виникає необхідність розроблення вітчизняної системи, яка дозволить функціонувати приватним детективним агентствам легально, а не «в тіні», декларуючи такі види діяльності, як інформа-

ційні, охоронні послуги тощо. Для ведення розслідувань досить часто використовують журналістські посвідчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У дослідженнях вітчизняних науковців переважає тема міжнародного досвіду у здійсненні приватної детективної діяльності [2-10], адже працювати над удосконаленням законодавчо не дозволеної діяльності недоцільно. У зв'язку з останніми подіями 2017 р., які супроводжувалися пожвавленням законодавчих ініціатив у сфері приватної детективної діяльності, активізувалися наукові пошуки, зокрема, найбільш ґрунтовно вони відображені у працях [11-16].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Наукове дослідження сфери приватної детективної діяльності на теренах України потребує подальшого вивчення та розроблення рекомендацій на основі міжнародного досвіду, з метою подальшого формування вітчизняної системи діяльності приватних детективів за умови прийняття відповідного законодавства.

Формулювання цілей статті

Дослідити проблеми та перспективи узаконення приватної детективної діяльності в Україні на основі проекту Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» та визначити його суперечності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Приватна детективна діяльність легально дозволена лише у країнах із високим рівнем розвитку демократії. У недемократичних країнах приватна детективна діяльність або заборонена, або максимально обмежена. Це пояснюється тим, що диктаторам легше керувати правоохоронними органами, які є абсолютно підконтрольними, аніж приватними структурами, які можуть здійснювати чимало функцій правоохоронних органів.

Впродовж усіх років незалежності України існування приватних детективів було неузаконене, але вони існували та надавали послуги. Їхню діяльність ускладнювали моменти реєстрації, можливості відкрито працювати, доступу до інформації, проблеми у сфері соціальної захищеності, адже приватні детективи не могли легально зареєструвати свою діяльність і отримувати належні їм соціальні гарантії. Як наслідок, бюджет України недоотримував значну суму доходів, а ринок приватних детективних послуг перебував «у тіні».

Якщо аналізувати ринок приватних детективних послуг у США, то бюджет таких приватних структур загалом перевищує понад 50% бюджету всіх правоохоронних органів, а кількість працівників сягає понад 1 млн. осіб [12]. За неофіційними даними, у всіх областях України працює декілька тисяч приватних детективів та детективних агентств, а їхні послуги користуються великим попитом серед бізнесу, політиків, адвокатів [11]. За іншими даними станом на 2012 р. в Україні було зареєстровано близько 30 тис. приватних структур, що спеціалізувалися на наданні послуг у сфері безпеки, зокрема, детективних послуг [2]. Комплекс детективних послуг, які надаються на сьогодні в Україні, наведено на рис. 1.

Першим кроком щодо узаконення діяльності приватних детективів було створення 29 травня 2012 р. Всеукраїнської Асоціації приватних детективів, яка офіційно зареєстрована Державною реєстраційною службою.

Асоціація створена приватними детективами та керівниками детективних агентств України, які легально працюють у сфері приватної розшукової діяльності та недержавної безпеки. У складі засновників – колишні співробітники МВС, спецслужб, розвідки та сил спеціального призначення. Асоціація є громад-

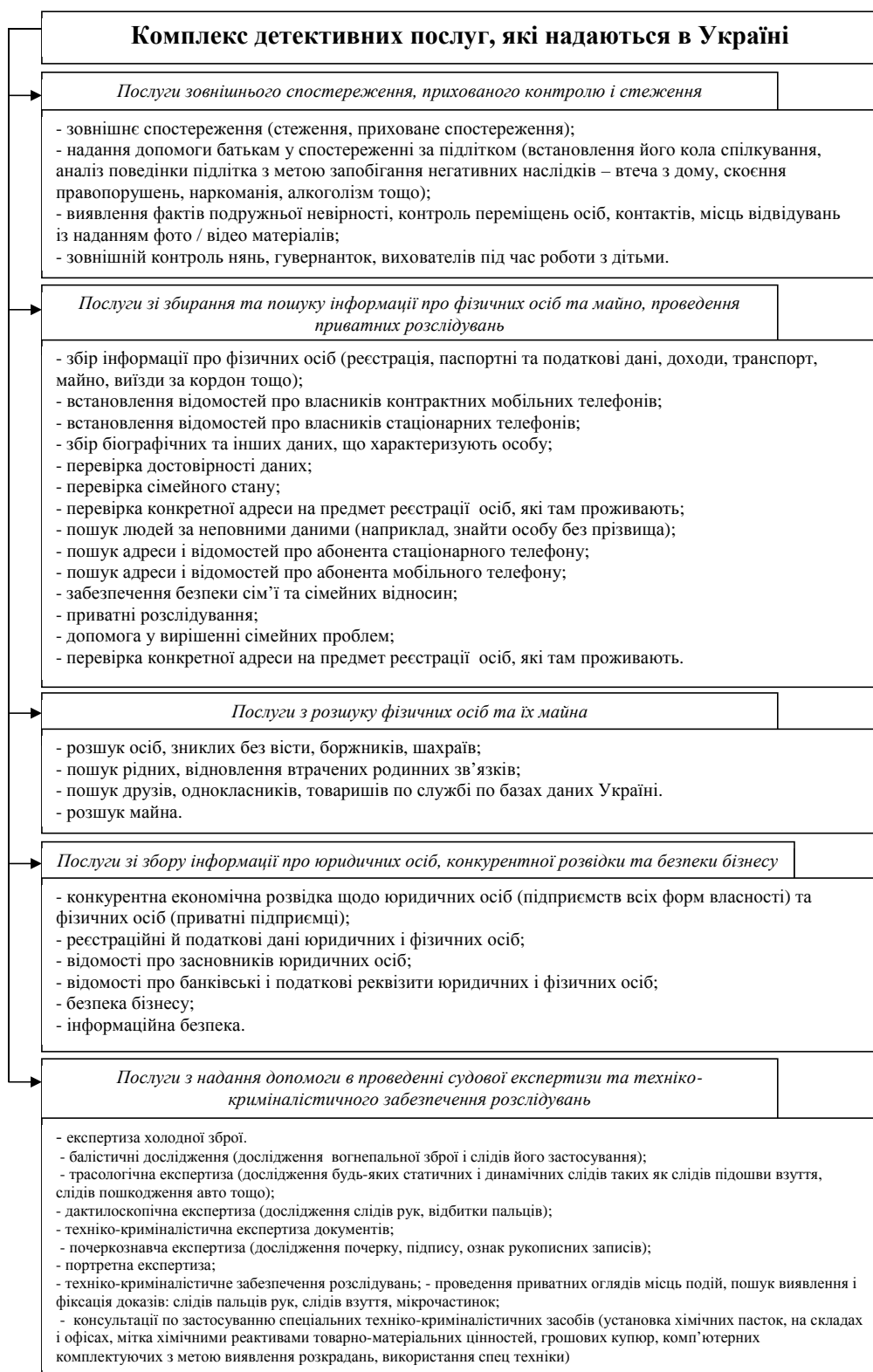

Рис. 1. Комплекс детективних послуг, які надаються в Україні

Джерело: авторська розробка на основі [16]

ською організацією та має статус некомерційної і неприбуткової структури. Члени Асоціації відкрито здійснюють детективну діяльність в Україні як самостійні суб'єкти підприємницької діяльності, керуючись при цьому видом діяльності за КВЕД Україна 2010 – «Проведення розслідувань», який містить у своєму складі «діяльність із розслідування та діяльність детективів», а також «будь-яку діяльність приватних детективів незалежно від типу клієнта або цілей розслідування» (код 80.30) [2, с. 132].

Як зазначає І. Беззуб, починаючи з 2000 р., були невдалі спроби прийняття закону (існувало декілька редакцій від різних ініціативних груп) про приватну детективну діяльність. З кінця 2015 р. проблема законодавчого врегулювання сфери приватної детективної діяльності набула нового змісту і стала широко обговорюватися. 28 грудня 2015 р. народними депутатами М. Паламарчуком, А. Кожем'якіним, О. Продан, А. Тетеруком та іншими було зареєстровано новий проект закону «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» (№ 3726). 19 квітня 2016 р. з другої спроби цей законопроект було прийнято у першому читанні. 13 квітня 2017 р. було прийнято Закон України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність», який визначає загальні правові засади організації приватної детективної діяльності в Україні як одного зі шляхів забезпечення конституційних гарантій людини та громадянина на захист своїх законних прав та інтересів [11].

Такий розвиток подій дозволяв запрацювати сфері приватної детективної діяльності за шість місяців з дня опублікування закону, але хід подій змінився – Президент наклав вето. Зауваження полягали в наступному:

1. «Президент України заперечує доцільність наданого Законом суб'єктам приватної детективної (розшукової) діяльності права на збирання, фіксування та дослідження *відомостей*, необхідних для розгляду справ, зокрема, у кримінальному судочинстві, «на договірній основі зі сторонами судового процесу», а також права на пошук і *збір даних*, які можуть бути підставою для звернення замовника приватних детективних послуг до правоохоронних органів або до суду з метою захисту його законних прав та інтересів (пункти 1, 7 частини третьої статті 12 Закону)» [18].

2. «Президент України також вважає, що надання суб'єктам приватної детективної (розшукової) діяльності права здійснювати зовнішнє спостереження на відкритій місцевості, у громадських місцях та на транспорті (пункт 7 частини першої статті 13 Закону) не кореспондується із передбаченою Законом, що надійшов на підпис, заборонаю таким суб'єктам здійснювати оперативно-розшукові заходи, віднесені законом виключно до компетенції оперативних підрозділів (частина четверта статті 4 Закону), а також суперечить статті 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», якою визначено чіткий перелік суб'єктів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність» [18].

3. «Президент України звертає увагу, що запропонована у Законі класифікація інформації з обмеженим доступом (комерційна, промислова, професійна таємниця – пункт 11 частини третьої статті 12 Закону) не узгоджується з нормами законів України «Про інформацію» (стаття 21) та «Про доступ до публічної інформації», за якими до інформації з обмеженим доступом належить конфіденційна, таємна та службова інформація» [18].

4. «Зауваження Президента України про те, що одержання свідоцтва про право на здійснення приватної детективної (розшукової) діяльності, яке видається на платній основі (стаття 8 Закону), потребує узгодження із частиною третьою статті 11 Закону України «Про адміністративні послуги» щодо визначення розміру плати за видачу такого свідоцтва та порядку її справляння» [18].

Проаналізуємо детальніше положення проекту закону «Про приватну детективну (розшукову) діяльність».

Перелік принципів, на основі яких повинна базуватися приватна детективна діяльність в Україні, продемонстровано на рис. 2.

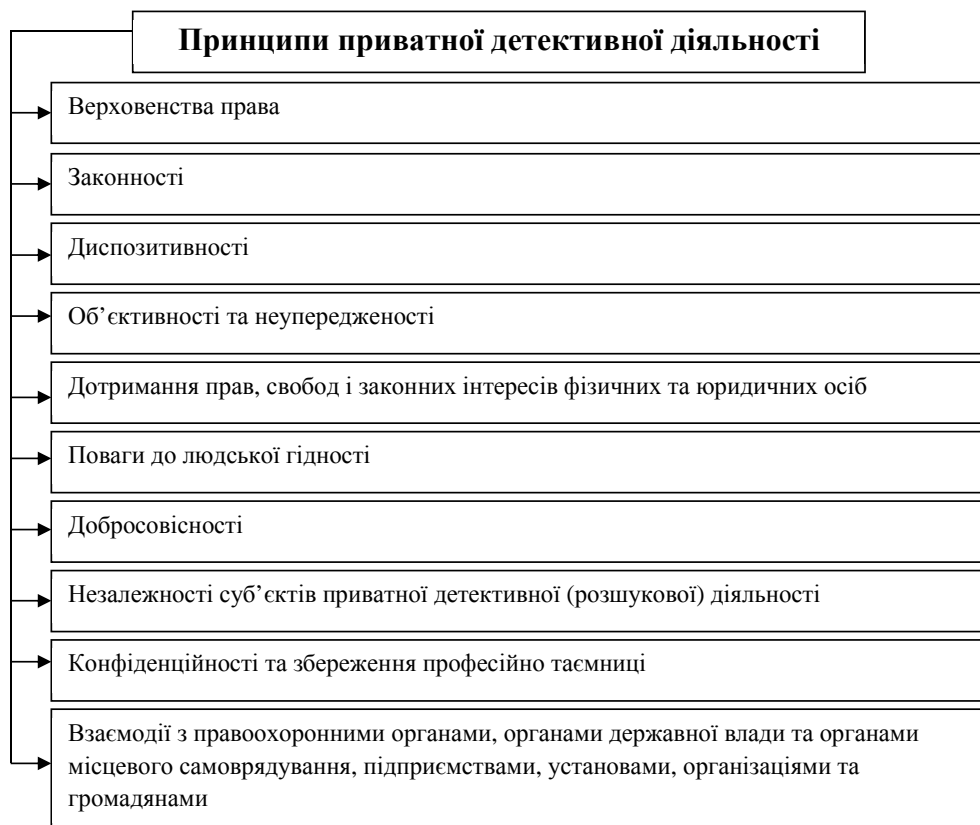

Рис. 2. Принципи приватної детективної діяльності

Джерело: авторська розробка на основі [17]

Приватну детективну діяльність в Україні матимуть право здійснювати суб'єкти, перелік яких наведено на рис. 3.

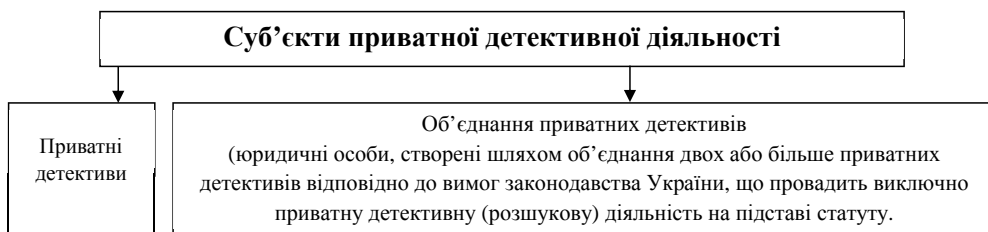

Рис. 3. Суб'єкти приватної детективної діяльності

Джерело: авторська розробка на основі [17]

Для здійснення приватної детективної діяльності необхідно відповідати ряду вимог (рис. 4).

Перелік видів детективних послуг, що можуть надаватися суб'єктами приватної детективної (розшукової) діяльності, наведений на рис. 5.

Відповідно до проекту закону «Про приватну детективну (розшукову) діяль-

Рис. 4. Вимоги до претендентів для здійснення приватної детективної діяльності
Джерело: авторська розробка на основі [17]

ність» суб'єкти приватної детективної діяльності повинні бути наділені правами та обов'язками (рис. 6).

Досить важливим питанням у процесі отримання свідоцтва для здійснення приватної детективної (розшукової) діяльності є проходження відповідного навчання, система надання якого відсутня в Україні. Тобто існує нагальне питання, у разі прийняття відповідного закону, негайної організації у вітчизняних закладах вищої освіти відповідних навчальних курсів (програм) для підготовки приватних детективів.

Висновки

Зважаючи на здобутки світової спільноти у сфері здійснення приватної детективної діяльності та за умови не регламентованості даної сфери на вітчизняному просторі, констатуємо, що прийняття закону «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» є необхідною умовою для формування основ для «правил поведінки» на ринку детективних послуг. Проект проаналізованого закону має багато недоліків, але, у будь-якому випадку, це вже перший крок для формування законодавчого поля наявних «чорного» та «сірого» ринків детективних послуг, завдяки обов'язковому ліцензуванню і формуванню єдиного реєстру

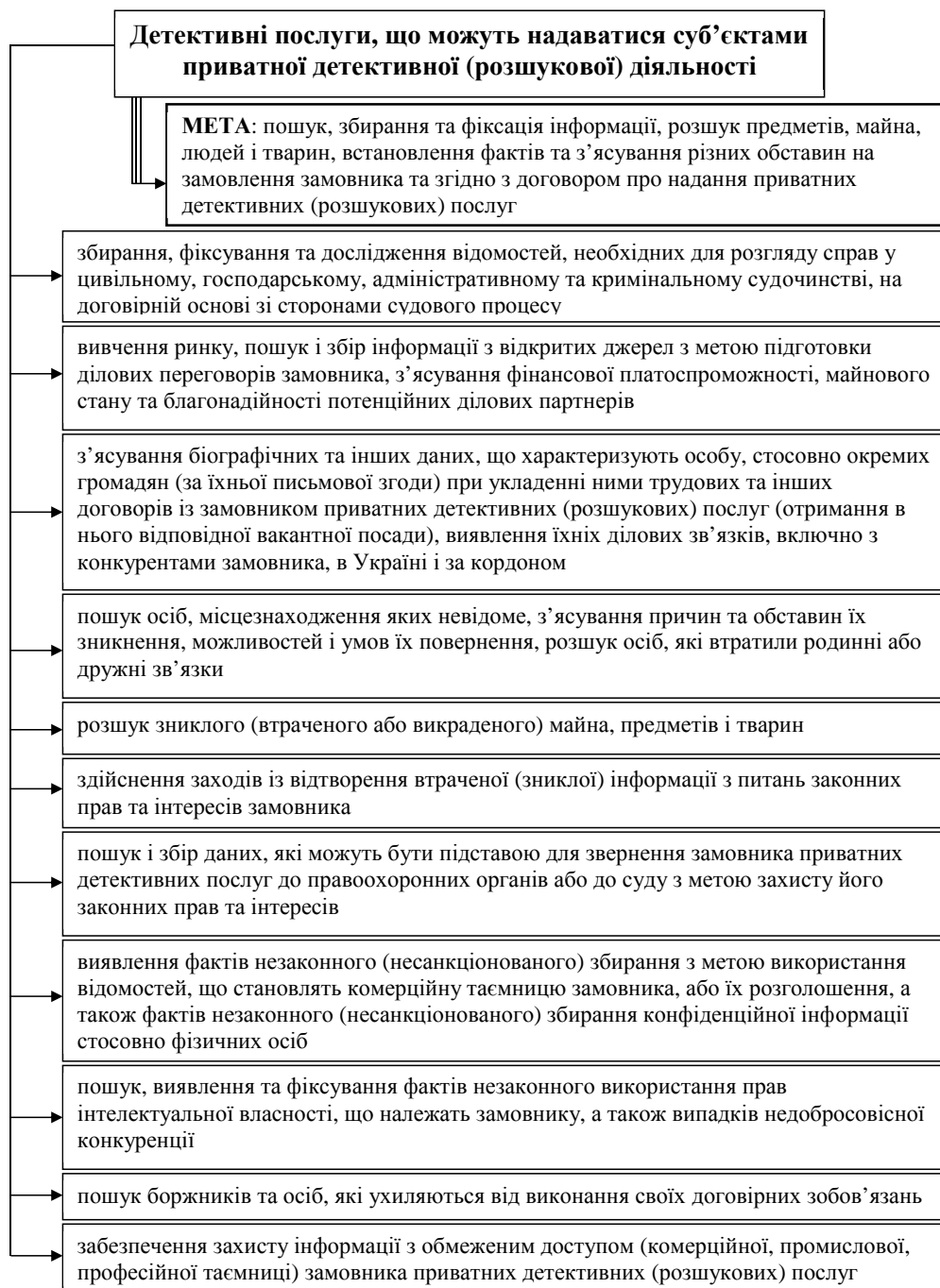

Рис. 5. Детективні послуги, що можуть надаватися суб'єктами приватної детективної (розшукової) діяльності

Джерело: авторська розробка на основі [17]

зменшиться кількість шахраїв, які надають «детективні послуги», буде забезпечена реалізація та захист прав і законних інтересів особам, які потребують надання таких послуг. Доцільно відмітити позитивний факт, який свідчить про використання передового світового досвіду у сфері приватної детективної ді-

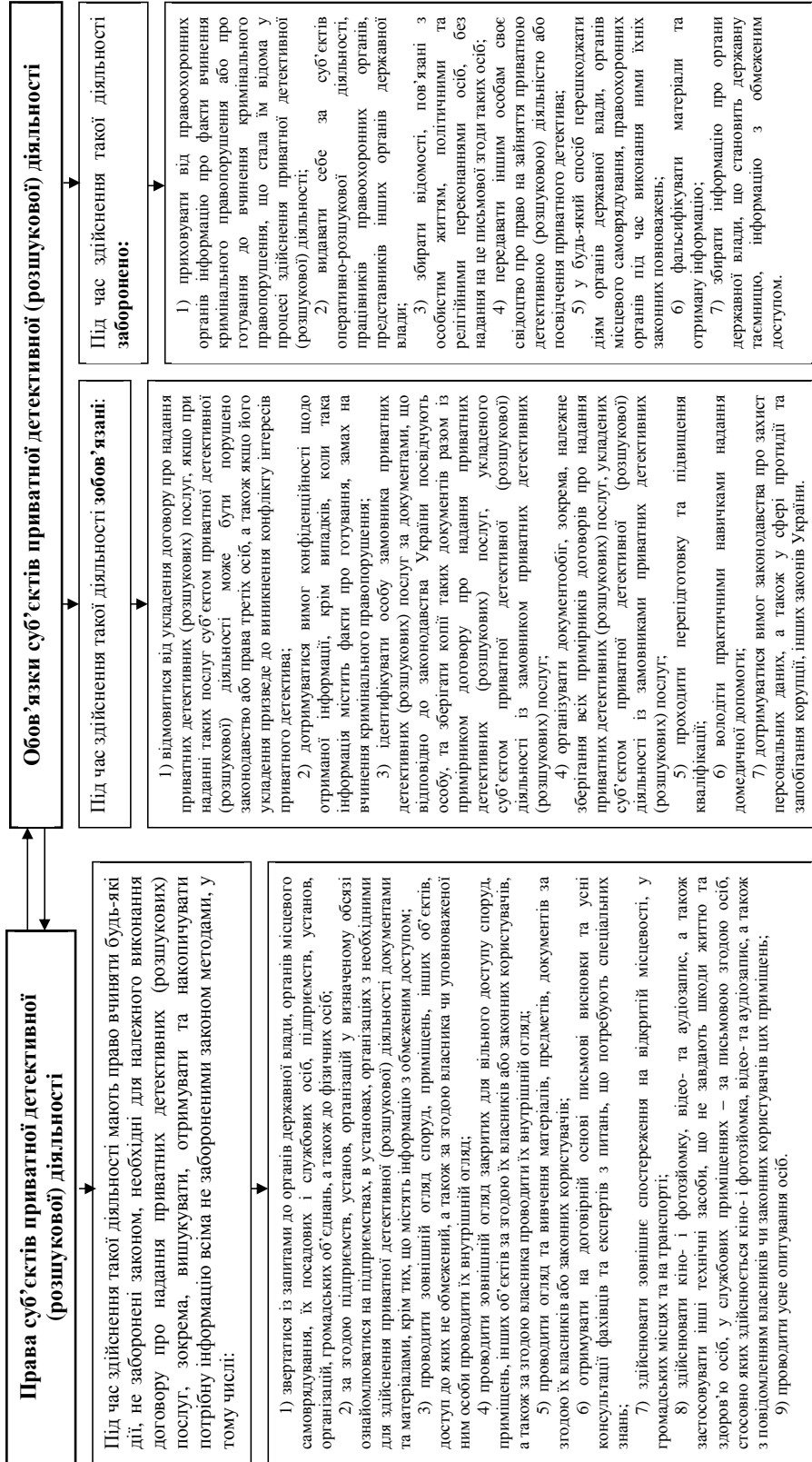

Рис. 6. Права та обов'язки суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності

Джерело: авторська розробка на основі [17]

ьяльності – це підпорядкування Міністерству юстиції України, а не Міністерству внутрішніх справ, що дозволить уникнути тиску та попередить факти зловживання службовими повноваженнями. Незважаючи на позитивні сторони, необхідно детальніше зупинитися на проблемах запропонованого проекту закону, до яких можна віднести:

1) відсутність чіткої конкретизації відомостей, які дозволено приватним детективам збирати, фіксувати та досліджувати, що створює можливість збору доказів для розгляду кримінальних справ, суперечить Кримінальному процесуальному кодексу України, адже це є винятковою компетенцією правоохоронних органів;

2) суперечливим моментом є здійснення зовнішнього спостереження на відкритій місцевості, у громадських місцях та на транспорті, адже це оперативно-розшукові заходи, які також є компетенцією винятково правоохоронних органів;

3) викликає ряд запитань видача свідоцтва для здійснення приватної детективної діяльності на платній основі, адже, наприклад, свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю видається на безоплатній основі;

4) відсутність встановлених меж професійної діяльності приватних детективів, що може створити можливості для порушення статті 3 Конституції України, яка визначає вищими соціальними цінностями людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку;

5) складність визначення аспектів співпраці з правоохоронними органами.

Таким чином, досліджено переваги та недоліки законодавчого регламентування сфери приватної детективної (розшукової) діяльності в Україні, що дозволить в подальшому вносити якісні зміни до законодавства та організаційного забезпечення даної діяльності.

Література

1. Частные детективы и следователи в странах мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.detective-intersysk.ru/492d-001.html>.

2. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств: монографія / С.М. Лаптев, В.Г. Алькема, В.С. Сідак, М.І. Копитко; за ред. Копитко М.І. – К.: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2017. – 508 с.

3. *Зубок М.І.* Безпека банківської діяльності: [навч. метод. посібн. для самост. вивч. дисц.]. – К.: КНЕУ, 2003 – 156 с.

4. *Зеркалов Д.В.* Безпека комерційної діяльності. У двох книгах. Книга друга: Захист: [довідник]. / Д.В. Зеркалов. – К.: Основа, 2006. – 800 с.

5. *Копитко М.І.* State and non-state guaranties for economic security of enterprises in the United Kingdom / М.І. Копитко, Н.І. Керницький // Матеріали регіон. наук.-практ. конф. «Актуальні питання сучасної економічної науки та міжнародних відносин» (25-26.11.2011) Дніпропетровськ: ПП Біла К.О., 2011. – У 3 т. – Т.1: Сучасні тенденції економічного розвитку країн світу та регіонів. – С. 94-96.

6. *Копитко М.І.* Специфіка організації комплексу гарантування економічної безпеки на підприємствах Франції / М.І. Копитко, І.С. Керницький // Тези VIII Міжнародної науково-практичної конференції Розвиток економічних і політико-правових систем України та інших країн Європи на початку XXI століття (27-28 жовтня 2011 р.). – Львів: Львівський університет бізнесу і права, 2011. – С. 22-24 .

7. *Крысин А.В.* Безопасность предпринимательской деятельности. – М.: Финансы и статистика. – 1996. – 33 с.

8. Особливості формування економічної безпеки України в умовах криза / О.С. Колесов, Я.В. Гонтарук, І.В. Сотніченко // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки, 2012. – № 1 (56). – Т.3. – С. 160-165.

9. *Ткачук Т.* Міжнародний досвід організації економічної безпеки підприємств / Т. Ткачук // Бизнес и безопасность, 2009. – № 4. – С.12-15.

10. *Черков В.О., Попов П.О.* Приватна детективна діяльність в розвинутих країнах світу

/ В.О. Черков, П.О. Попов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: Луганський держ. ун-т внутр. справ. Вісник., 2010. – Вип. № 2/2010. – С. 248-258.

11. *Беззуб І.* Приватна детективна діяльність в Україні: українські реалії та зарубіжний досвід / І. Беззуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2930:privatna-detektivna-diyalnist-ukrajinski-realiji-ta-zarubizhnij-dosvid&catid=8&Itemid=350.

12. *Радчук А.* Профессия «Шерлок Холмс»: что изменится после легализации частных детективов / Алексей Радчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.slovoidilo.ua/2017/04/21/mnenie/obshhestvo/professiya-sherlok-xolms-cto-izmenitsya-posle-legalizacii-chastnykh-detektivov>.

13. *Авсеюшкин Я.* Искать по-серому. Как работают частные детективы в Украине / Ян Авсеюшкин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://focus.ua/country/381479/>

14. Чи допоможуть Україні приватні детективи? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://asic.com.ua/chi-doromozhut-ukrayini-privatni-detektivi/>

15. Офіційний сайт Всеукраїнської Асоціації приватних детективів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aupd.org/ru/services>

16. Детективні послуги на території України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.detective-ua.com/detektivni-poslugi-na-teritorii%D1%97-ukra%D1%97ni/>

17. Про приватну детективну (розшукову) діяльність: Проект Закону № 3726 від 14.02.2017 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1.

18. Висновок на Пропозиції Президента України до Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» від 03.06.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57580.

УДК: 330.341.1 (338.24.01)

І.Л. Петрова
д.е.н., проф., завідувач кафедри
маркетингу та поведінкової економіки
Університет економіки та права «КРОК»
Вінтсі Джо
аспірант
Університет економіки та права «КРОК»

Інноваційна активність підприємства як фактор його конкурентоспроможності та економічної безпеки

У статті досліджено актуальні питання конкурентоспроможності та забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств за сучасних умов. Обґрунтовано, що підвищення конкурентоспроможності підприємства як складова економічної безпеки залежить насамперед від його інноваційної активності. Проаналізовано стан інноваційної активності, запропоновано шляхи її посилення для забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентні переваги, інноваційна активність, економічна безпека.

И.Л. Петрова
д.э.н., проф., заведующий кафедры
маркетинга и поведенческой экономики
Университет экономики и права «КРОК»,
Винтси Джо
аспирант
Университет экономики и права «КРОК»

Инновационная активность предприятия как фактор его конкурентоспособности и обеспечения экономической безопасности

В статье исследованы актуальные вопросы конкурентоспособности и обеспечения экономической безопасности отечественных предприятий в современных условиях. Обосновано, что повышение конкурентоспособности предприятия как составляющая экономической безопасности, прежде всего зависит от его инновационной активности. Проанализировано состояние инновационной активности и предложены пути ее усиления для обеспечения конкурентоспособности и экономической безопасности предприятия.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентные преимущества, инновационная активность, экономическая безопасность.

I. Petrova
Doctor of Economic sciences,
Professor, Head of Marketing and
Behavioral Economics Chair
«KROK» University
Vintsi Joe
PhD student
«KROK» University

Innovation Activity of an Enterprise as a Factor of its Competitiveness and Ensuring of Economic Security

The article explores the topical issues of competitiveness and ensuring of economic security of domestic enterprises in modern conditions. It is grounded that increase of the enterprise competitiveness as a component of economic security mostly depends on its innovation activity. The state of the innovation activity is analyzed and the ways of increasing of its competitiveness and economic security of the enterprise are proposed.

Keywords: competitiveness, competitive advantages, innovation activity, economic security.

Постановка проблеми

Інтеграція України в європейський та світовий економічний простір значно змінює умови економічної діяльності вітчизняних підприємств, досягнення їх конкурентоспроможності та забезпечення економічної безпеки. Конкурентоспроможність та економічна захищеність підприємств передусім визначаються

їх інноваційною активністю, можливістю залучення вітчизняних та іноземних інвестицій. Разом з тим, рівень інноваційної активності підприємств протягом тривалого періоду залишається низьким, що зумовлює суттєве відставання країни за показниками конкурентоспроможності. У 2016-2017 рр. за Індексом глобальної конкурентоспроможності, за даними WEF, Україна посіла 85-е місце серед 138 країн світу, втративши за рік 6 позицій [1]. Це зумовлено, з одного боку, низьким попитом на інновації, а з іншого, відсутністю ефективного стимулювання їх пропозиції. Нерозвинене конкурентне середовище, високий рівень монополізації ключових видів економічної діяльності, недостатня фінансова та організаційна підтримка створення і впровадження інновацій стримують інноваційну активність підприємств. Унаслідок знижується конкурентоспроможність підприємств на вітчизняному і світовому ринку та загострюється проблема їх економічної захищеності. З іншого боку, економічна незахищеність підприємств унеможливує їх зусилля за напрямком інноваційної активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження особливостей конкурентоспроможності підприємств та їх економічної безпеки здійснено багатьма вітчизняними та зарубіжними теоретиками і практиками, що підкреслює актуальність цих проблем для економіки та менеджменту підприємств у сучасних умовах.

Питанням конкурентоспроможності та конкурентних переваг підприємства приділяли увагу такі вітчизняні науковці: С. Алексеев [2], О. Гудзинський [5], С. Клименко [6], Мороз Л.І. [9], Г. Филюк [13], О. Г. Янковий [7] та інші. Проблемні питання забезпечення економічної безпеки підприємств у зв'язку з їх інноваційною активністю знайшли відображення у працях В. Алькеми [3], Т. Васильцева, В. Волошина [4], В. Гейця [8], О. Новікової [10], І. Петрової [12] та інших. Разом із цим, новітні тенденції здійснення інноваційної активності підприємств потребують поглибленого аналізу в аспекті їх впливу на конкурентоспроможність як складову загального рівня економічної безпеки підприємства.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Наукові дослідження конкурентоспроможності та економічної безпеки підприємства переважно зосереджені на поточному і короткостроковому часових горизонтах. Цьому сприяють і запити сучасної практики господарювання, на жаль, позбавлені перспективного бачення. Недостатньо розробленими залишаються можливості розвитку підприємств, досягнення бажаних рівнів конкурентоспроможності та забезпечення економічної безпеки в довготривалому періоді. Це, у свою чергу, передбачає посилення інноваційної активності підприємств, яку необхідно дослідити як фактор забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки підприємства на перспективу.

Формулювання цілей статті

Відповідно, основною ціллю статті є дослідження впливу інноваційної активності підприємств на можливості посилення їх конкурентоспроможності та забезпечення економічної безпеки.

Вклад основного матеріалу дослідження

Конкурентоспроможність підприємства визначається як спроможність підприємства існувати і розвиватися, перевершуючи за ефективністю функціонування наявних і майбутніх конкурентів, ґрунтуючись на залученні невикористаних можливостей [7, с. 86]. Результатом ефективного функціонування підприємства є випуск та реалізація конкурентоспроможної продукції, яка має конкурентні пере-

ваги порівняно з товарами-аналогами конкурентів на визначеному ринку у певний проміжок часу, що забезпечуватиме збільшення прибутку.

Конкурентоспроможність є критеріальною ознакою економічної безпеки підприємства, це стан ефективного використання ресурсів та наявних можливостей підприємства, за якого нівелюються загрози (внутрішні, зовнішні), забезпечується довгострокове функціонування підприємства та гармонізація його інтересів із інтересами усіх зацікавлених сторін, досягнення його стратегічних цілей та забезпечення сталого розвитку.

Досвід останніх років показує, що значна кількість вітчизняних підприємств є неконкурентоспроможними. Це зумовлено технологічною відсталістю підприємств промисловості, використанням застарілих технологій та обладнання, значними енерго-, матеріало- і трудомісткістю виробничого процесу, що підвищує собівартість вітчизняної продукції порівняно з імпортними аналогами, дефіцитом ресурсів, і, відповідно, низьким рівнем інноваційної активності суб'єктів господарювання порівняно з конкурентами з економічно розвинених країн світу, незначними можливостями виробництва високотехнологічних товарів і надання сучасних якісних послуг тощо [13, с. 5].

Рівень інноваційної активності суб'єктів господарювання на сучасному етапі економічного розвитку є провідним фактором підвищення конкурентоспроможності та забезпечення економічної безпеки. На відміну від інших чинників, інноваційна активність створює передумови одержання конкурентних переваг не тільки на наявних ринках, але й створювати нові ринки, прокладаючи шляхи в майбутнє.

Розроблення і впровадження інновацій у практику змінюють характер, часові горизонти і стратегії конкурентної боротьби. Це знайшло відображення у популярній нині теорії «багряного і блакитного океанів», яку розробили американські вчені Чан Кім [W. Chan Kim] та Рене Моборн [Renee Mauborgne]. Згідно з нею, сучасними стратегіями ведення бізнесу є [15]:

1) Стратегія «багряного океану», зміст якої полягає у перерозподілі нинішніх ринків між конкурентами, знищенні конкурентів заради власного процвітання. Головними стратегічними діями в «багряній стратегії» є наступні: конкурентна війна в наявному ринковому просторі та перемога над конкурентами; використання наявного попиту та цілковите заволодіння ним; вибір стратегічної дилеми «низька ціна чи унікальні переваги (диференціація)?», що визначатиме конкурентну стратегію підприємства. Дана стратегія підійде підприємствам з високим та нормальним рівнем економічної безпеки, адже для її реалізації необхідна потужна ресурсна стійкість.

2) Стратегія «блакитного океану», зміст якої полягає у відкритті нових ринків, які ще ніким не завойовані. Головними стратегічними діями в «блакитній стратегії» є наступні: відкриття нових ринків; позбавлення від конкуренції; створення і захоплення нового (якого раніше не було) попиту; пропонування високоякісної, високотехнологічної та високо диференційованої продукції за маржинально низькими цінами, що потребує раціонального узгодження усіх підсистем функціонування підприємства для випуску такого оптимального продукту за якістю, ціною та витратами, який би володів високою цінністю для споживача. Стратегія «блакитного океану» є новим антиконкурентним підходом у суспільному виробництві, адже, зважаючи на недоліки конкуренції як ринкового інституту, господарський механізм без конкуренції дозволяє зберігати тривалу і високу економічну ефективність. Дану стратегію можна використовувати для забезпечення економічної безпеки підприємства, попри досягнутий її рівень, адже в основі

стратегії лежить принцип новаторства. Виходити у «блакитний океан», відповідно, можуть лише підприємства, що створюють інновації.

Відповідно до даних Світового економічного форуму (WEF), за показником «інновації» як складника Індексу глобальної конкурентоспроможності 2016-2017, Україна посідає 52-е місце, істотно поступаючись розвиненим країнам-лідерам (рис.).

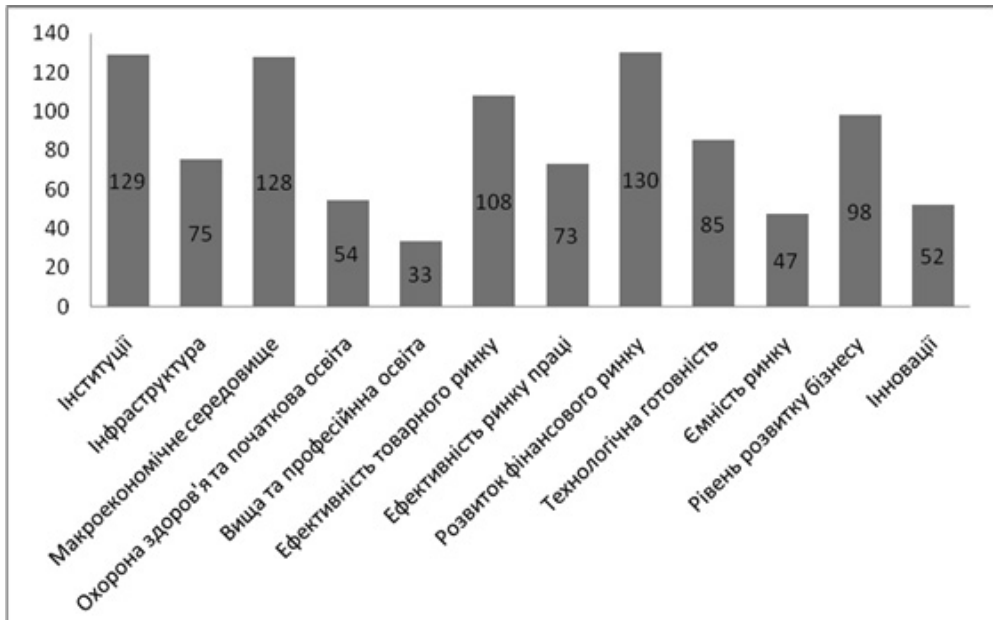

Рис. Положення України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2016-2017

Джерело: сформовано на основі [1].

Протягом останніх десятиліть інноваційна активність українських підприємств знижувалася. Основними негативними чинниками впливу були високий ступінь монополізації економіки, відсутність конкурентного середовища, слабка підтримка інноваційного сектору з боку держави, низький попит на інновації, недостатність стимулів для розроблення, а ще більше, для впровадження інновацій у виробництво. Як результат питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у їх загальній кількості залишається низькою, при цьому понад 80% з них не займаються інноваційною діяльністю взагалі. Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової впала з 9,4 % у 2000 р. до 1,4% – у 2015 р.

Варто відзначити, що лівову частку інноваційних технологій займають заповнені, які є більш привабливими для українського бізнесу, оскільки мають якісніше організаційно-правове забезпечення і доступніші за ціною. Складається враження, що основні суб'єкти господарської діяльності, включно з державою, просто не зацікавлені в інноваційному розвитку.

Монополізація головних сфер виробничої діяльності, можливість отримувати надвисокі прибутки, у тому числі адміністративну та олігархічну ренту, паразитуючи на дешевих і доступних ресурсах, без будь-яких вкладень у нові технології, гальмує інноваційний процес в Україні.

Парадоксальність ситуації полягає в тому, що навіть на ринках з конкурентною ринковою структурою відсутні повноцінні конкурентні відносини. Емпі-

Таблиця

Впровадження інновацій на промислових підприємствах

Роки	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації %	Впроваджено нових технологічних процесів	у т.ч. мало-відходні, ресурсозберігаючі	Впроваджено виробництво інноваційних видів продукції ¹ , найменувань	З них нові види техніки	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової %
2000	14,8	1403	430	15323	631	9,4
2001	14,3	1421	469	19484	610	6,8
2002	14,6	1142	430	22847	520	7
2003	11,5	1482	606	7416	710	5,6
2004	10	1727	645	3978	769	5,8
2005	8,2	1808	690	3152	657	6,5
2006	10	1145	424	2408	786	6,7
2007	11,5	1419	634	2526	881	6,7
2008	10,8	1647	680	2446	758	5,9
2009	10,7	1893	753	2685	641	4,8
2010	11,5	2043	479	2408	663	3,8
2011	12,8	2510	517	3238	897	3,8
2012	13,6	2188	554	3403	942	3,3
2013	13,6	1576	502	3138	809	3,3
2014	12,1	1743	447	3661	1314	2,5
2015	15,2	1217	458	3136	966	1,4
2016	16,6	3489	748	4139	1305	...

Джерело: складено автором за даними [11].

ричні дослідження і господарська практика переконують, що у висококонкурентній, на перший погляд, сфері, де функціонують сотні тисяч самостійних підприємств, складаються ситуації, несумісні з умовами конкурентного ринку. Так, наприклад, за підрахунками Українського уряду, розмір торговельної націнки на продовольчі товари у роздрібній торгівлі, яка відноситься до висококонкурентних галузей, нерідко сягає 50%, а на промислові – 300-500% (для порівняння: у країнах з розвиненими ринковими відносинами цей показник не перевищує 8–10%) [13, с. 6].

Очевидно, що відсутність умов для розвитку здорової, ефективної конкуренції істотно знижує стимули підприємств до створення технологічних, організаційних чи навіть управлінських переваг перед конкурентами. Як відомо, саме ринкова конкуренція є механізмом відбракування всіх нежиттєвих форм виробництва, застарілих форм і методів господарювання. У країнах, де діють закони цивілізованого ринку, навіть підприємства-монополісти постійно відчувають тиск з боку потенційних конкурентів. Ще видатний економіст ХХ ст. Й. Шумпетер наголошував, що конкуренція діє не тільки тоді, коли вона існує, але й тоді, коли вона є потенційною загрозою, ... вона дисциплінує ще до свого настання, змушуючи суб'єкта ринку почуватися у конкурентній ситуації навіть тоді, коли він у галузі один [14].

Сигналами нагальності підвищення конкурентоспроможності підприємства є:

- втрата завойованих позицій на ринку;
- зниження рівня конкурентоспроможності продукції підприємства;
- зниження попиту на продукт, що виробляється підприємством;
- поява нових продуктів і технологій у галузі, якій оперує підприємство;
- зростання інтенсивності конкурентної боротьби, що ускладнює проникнення підприємства на нові ринки;
- зниження адаптаційних можливостей підприємства до змін ситуації на ринку, відставання від вимог ринку;
- зниження прибутковості функціонування підприємства високий ризик банкрутства, наростання загроз економічній безпеці.

Підвищення конкурентоспроможності підприємства необхідно розглядати як довгостроковий послідовний процес пошуку й реалізації управлінських рішень у всіх сферах його діяльності, здійснюваний відповідно до обраної стратегії довгострокового розвитку, з урахуванням змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі.

Основною сферою підвищення конкурентоспроможності, на наш погляд, є управління інноваціями, які зі свого боку, впливають на ефективність процесів виробництва та збуту; процес виробництва для досягнення оптимальної ресурсо-, енергомісткості, мінімальних витрат та високої технологічності та екологізації; використання інформації задля досліджень поведінки споживачів та налагодження безперебійних інформаційних потоків як від підприємства до споживача, так і в межах організаційної структури самого підприємства; управління людськими ресурсами з метою забезпечення компетентності та продуктивності у виконанні поставлених завдань; управління змінами, що визначається постійною необхідністю змін стратегій та цілей підприємства на ринку.

Вибір і реалізація конкурентної стратегії розвитку підприємства має базуватися на ґрунтовному аналізі його конкурентної позиції та потенційних можливостей: конкурентоспроможності технологій, продукції, комунікацій підприємства та конкурентоздатності персоналу. До відомої формули конкурентоспроможності [9, с.154], ми додали показник конкурентоспроможності технологій. Таким чином, пропонуємо розраховувати конкурентоспроможність підприємства за формулою:

$$КСП = K_{\text{втех}} \cdot КСТех + K_{\text{впр}} \cdot КСПр + K_{\text{вком}} \cdot КСКом + K_{\text{впер}} \cdot КЗПерс,$$

де: КСП – конкурентоспроможність підприємства;

КСТех – конкурентоспроможність технологій,

КСПр – конкурентоспроможність продукції;

КСКом – конкурентоспроможність комунікацій підприємства;

КЗПерс – конкурентоздатність персоналу;

$K_{\text{втех}}$, $K_{\text{впр}}$, $K_{\text{вком}}$, $K_{\text{впер}}$ – коефіцієнти вагомості відповідно конкурентоспроможності застосовуваної технології, продукції, комунікаційної політики та конкурентоздатності персоналу підприємства, які визначаються експертним шляхом і залежать від специфіки діяльності підприємства.

В умовах значної фінансової нестабільності та нерівномірного перебігу інноваційного процесу в економіці ефективне управління підприємством передбачає розроблення дієвих механізмів забезпечення достатнього рівня його економічної безпеки. У результаті прогалин в управлінні економікою та незбалансованості основних макроекономічних показників особливо відчутними для суб'єктів господарювання є нестача фінансових ресурсів і постійний

пошук джерел фінансування, форм і методів раціонального використання обмежених за обсягом ресурсів. За цих обставин досягнення та підтримка бажаного рівня економічної безпеки в заданих межах дає змогу підприємству не тільки зберегти свою частку ринку або забезпечити зростання вартості, але й отримати перевагу над конкурентами, оновлюючи технології та продукцію. Головною метою економічної безпеки підприємства є забезпечення його стійкого і максимально ефективного функціонування та високого потенціалу розвитку.

Економічна безпека і конкурентоспроможність – взаємопов'язані поняття. Конкурентоспроможність одночасно є метою і показником ступеня розвитку підприємства, а економічна безпека виступає найважливішою умовою його існування.

Багатогранність взаємозв'язку конкурентоспроможності та економічної безпеки підприємства виявляється в наступному:

- економічна безпека є необхідною умовою забезпечення конкурентоспроможності;
- конкурентоспроможність є фактором забезпечення економічної безпеки;
- зниження конкурентоспроможності створює загрози економічної безпеки.

Для підвищення конкурентоспроможності та забезпечення економічної безпеки підприємства необхідно:

- постійне удосконалення продукції (послуг) підприємства на основі використання нових технологій, створення нових видів продукції, підвищення її якості, пропонування маркетингових послуг, оптимальної ціни продукції в умовах ринку;
- забезпечення високої ефективності менеджменту та компетентності персоналу підприємства, особливо у сфері інновацій, маркетингу, логістики;
- прискорення інноваційного розвитку підприємства шляхом модернізації системи виробництва та використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Упровадження маркетингових інновацій забезпечує ефективність політики у сфері дослідження ринку, виходу на його перспективні сегменти, а також захист підприємства від ризиків та загроз у сфері позиціонування підприємства і його продукції на ринку та підтримку необхідного попиту з боку споживачів.

Перспективними напрямками інноваційної діяльності з метою підвищення конкурентоспроможності та забезпечення економічної безпеки підприємства є розвиток енергозберігаючих технологій; використання інформаційно-комунікаційних технологій; імпортозаміщення виробництва; інвестиції у забезпечення екологічної безпеки виробництва.

Висновки

В умовах економічної нестабільності, обмеженого доступу до виробничих та фінансових ресурсів, підвищення конкурентоспроможності як складової економічної безпеки вітчизняних підприємств потребує активізації їх інноваційної діяльності. Інноваційна активність підприємств протягом тривалого періоду залишається недостатньою, що веде до зниження їх конкурентоспроможності та виникнення загроз їх економічної безпеки. Забезпечення економічної безпеки підприємства залежить від застосування передових технологій, створення та впровадження технологічних, організаційних і соціальних інновацій, ефективного управління резервами і фінансами, проведення ефективної маркетингової політики, впровадження прогресивних організаційно-управлінських та інфор-

маційних систем, підвищення компетентності співробітників. Особлива роль інноваційної активності полягає у забезпеченні довгострокових трендів розвитку підприємства. Ключовими пріоритетними цілями підвищення конкурентоспроможності та економічної безпеки підприємства повинні стати постійне удосконалення продукції (послуг) підприємства, забезпечення високої ефективності менеджменту підприємства та компетентності його персоналу, сприяння інноваційному розвитку підприємства.

Література

1. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2016-2017. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analityka>
2. *Алексеев С.Б.* Теоретические аспекты конкурентоспособности предприятий / С. Б. Алексеев // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наук. праць. Вип. 191: В 4 т. Т. II.– Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. – С.614–619.
3. *Алькема В.Г.* Логістична інфраструктура як чинник економічної безпеки підприємств / В.Г. Алькема // Вчені записки / Університет економіки та права «КРОК». – 2010. – №21. – С.81-89.
4. *Васильців Т. Г.* Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / Васильців Т. Г., Волошин В. І., Бойкевич О. Р., Каркавчук В. В., [за ред. Т.Г. Васильціва]. – Львів, 2012. –386 с.
5. *Гудзинський О.Д.* Управління формуванням конкурентоспроможного потенціалу підприємств (теоретико-методологічний аспект): монографія / О. Д. Гудзинський, С.М. Судомир, Т. О. Гуренко; Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України. – К.: ІПК ДСЗУ, 2010. – 212 с.
6. *Клименко С. М.* Управління конкурентоспроможністю підприємства: навч. посіб. / С. М. Клименко. – К.: КНЕУ, 2006. – 527 с.
7. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: монографія / за заг. ред. О. Г. Янкового. – Одеса : Атлант, 2013. – 470 с.
8. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк та ін. ; за ред.В. М. Гейця. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
9. *Мороз Л. І.* Шлях підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств в умовах глобалізації / Л. І. Мороз, О. Р. Адельшінова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. – 2008. – № 611. – С. 147–155.
10. *Новікова О. Ф.* Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення: [монографія] / О. Ф. Новікова, Р. В. Покотиленко; НАН України. Ін-т економіки промисловості. – Донецьк, 2010. – 408 с.
11. Обстеження інноваційної діяльності підприємств за період 2014-2016 років (за міжнародною методологією). – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/metaopus/2017/2_07_02_02_2017.htm.
12. *Петрова І. Л.* Становлення ринку інновацій в контексті економічної безпеки України / І.Л. Петрова // Ефективна економіка: електрон. наукове фахове видання Дніпропетровського державного аграрного ун-ту. – 2013. – №8. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2221>
13. *Филюк Г.* Проблеми та шляхи підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств в умовах глобалізації / Г. Филюк // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. –К.: КНУ. – 2013. – №10(151). – С.5-8.
14. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития / Й. Шумпетер – М.: Прогресс, 1983. – 401 с.
15. *Ким, В. Чан.* Стратегия голубого океана. Как найти или создать рынок, свободный от других игроков / В. Чан Ким, Рене Моборн; пер. с англ. И. Ющенко. – 4-е изд. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2014. – 304 с.

УДК 657.1

О.М. Ромашко
кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Київський національний
торговельно-економічний університет

Н.П. Дудка
студент магістратури,
Університет економіки та права «КРОК»

Звіт про рух грошових коштів як компонент фінансової звітності

У даній статті досліджено нормативно-правову базу складання Звіту про рух грошових коштів, значення показників звіту при прийнятті управлінських рішень. Розглянуто методи складання звіту та переваги і недоліки кожного методу.

Ключові слова: грошові кошти, рух коштів, прямий і непрямий методи, види діяльності, звітність підприємства.

О.М. Ромашко
кандидат экономических наук,
доцент кафедры учета и налогообложения,
Киевский национальный
торгово-экономический университет

Н.П. Дудка
студент магистратуры,
Университет экономики и права «КРОК»

Отчет о движении денежных средств как компонент финансовой отчетности

В данной статье исследовано нормативно-правовую базу составления Отчета о движении денежных средств, значение показателей отчета при принятии управленческих решений. Рассмотрено методы составления отчета, преимущества и недостатки каждого метода.

Ключевые слова: денежные средства, движение средств, прямой и косвенный метод, виды деятельности, отчетность предприятия.

O.M. Romashko
PhD in Economics,
Associate Professor of Accounting and Taxation
Kyiv National University of Trade and Economics

N. Dudka
Master Degree Holder
«KROK» University

Cash Flow Report as a Component of Financial Reporting

In this paper, the legal and regulatory framework for compiling the Cash Flow Report, the

significance of the indicators of a report when making managerial decisions is researched. The methods of compiling the report and the advantages and disadvantages of each method are considered.

Key words: *money resources, cash flow, direct and indirect methods, types of activity, enterprise reporting.*

Постановка проблеми

У зв'язку з внесенням змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», євроінтеграційними процесами в економіці України, переглядом концепції податкової системи, яка базується на даних бухгалтерського обліку, неухильно зростає інтерес до Міжнародних стандартів фінансової звітності. Як і сам перехід, так і практичне застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності пов'язане з достатньою кількістю проблемних питань, вирішення яких вимагає глибоких теоретичних і практичних знань.

Концепція Міжнародних стандартів фінансової звітності полягає у формулюванні принципів обліку і відображення облікової інформації у фінансовій звітності та примітках до неї. Принципи, на відміну від традиційних правил, інструкцій і рекомендацій, не дають чітких алгоритмів дій для обліковців та аудиторів.

Невід'ємним компонентом фінансової звітності є Звіт про рух грошових коштів за кожний період, щодо якого видається фінансова звітність. Даний звіт дозволяє побачити, як підприємство генерує і використовує грошові кошти та еквіваленти грошових коштів, оцінити зміни в чистих активах підприємства, його фінансовій структурі, включно з ліквідністю і платоспроможністю, а також її здатності впливати на величину і терміни потоків грошових коштів з метою адаптації до мінливих обставин і можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням, що стосуються формування Звіту про рух грошових коштів, приділяється багато уваги як зарубіжними науковцями, так і вітчизняними. Теоретичні та практичні питання організації руху грошових коштів підприємств стали об'єктом досліджень у працях ряду відомих зарубіжних і вітчизняних економістів: Атамас П., Атамас О. [1], Боярова О. [2], Гура Н. [3], Дегтяренко А. [10], Курило Г. [5], Пархоменко В. [8], Теслюк В. [10], Черемісова Т. [11]. Цими та іншими науковцями здійснено значний внесок у розроблення теоретико-методичних основ визначення сутності грошових коштів та управління грошовими потоками підприємства, проте все ж залишається низка невирішених питань. У деяких працях основна увага зверталася на зміст, призначення та порядок складання звіту, класифікацію грошових потоків за видами діяльності та відмінності складання звіту за національними та міжнародними стандартами.

Невирішені частини загальної проблеми

Завдяки новій обліковій системі та фінансовій звітності, згідно Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», економіка України стає більш відкритою і зрозумілою для всього цивілізованого світу. Міжнародні стандарти фінансової звітності, які використовуються багатьма підприємствами України, внесли до вживання нові терміни, поняття сутності економічних явищ, тлумачення основних категорій економічної та облікової науки. Але на сьогодні залишається дискусійним питання оптимальності форм звітності, їхньої інформаційної достатності, зручності для користування зацікавленими користувачами.

Формулювання цілей статті

Мета та цілі цієї статті полягають у порівнянні методичних підходів до складання «Звіту про рух грошових коштів» за міжнародними стандартами фінансової звітності, що передбачають можливість складання звіту за двома методами, розробленні пропозицій щодо покращання як змісту самого звіту, так і практики його складання для підвищення рівня його об'єктивності та покращення аналітичних можливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження

МСБО 1 «Подання фінансових звітів» розглядає Звіт про рух грошових коштів як елемент повного комплексу фінансової звітності за МСФЗ, проте вимоги до його складання викладені в окремому стандарті МСБО 7 «Звіт про рух грошових коштів». Метою МСБО 7 «Звіт про рух грошових коштів» є регламентація вимог до надання інформації про історичні зміни в грошових коштах та еквівалентах грошових коштів підприємства у формі Звіту про рух грошових коштів, в якому проводиться класифікація руху грошових коштів від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності за період [7].

У Звіті про рух грошових коштів повинні відображатися грошові потоки звітного періоду з врахуванням значущості видів діяльності підприємства, а саме:

- грошові потоки операційної діяльності;
- грошові потоки інвестиційної діяльності;
- грошові потоки фінансової діяльності [6].

Підприємство представляє рух грошових коштів у результаті ведення операційної, інвестиційної та фінансової діяльності в такій формі, яка найбільш адекватна специфіці її господарської діяльності.

Одна і та ж операція може призводити до утворення потоків грошових коштів, які будуть класифікуватися по-різному. Наприклад, погашення позики шляхом перерахування грошових коштів передбачає виплату як відсотків, так і основної суми боргу, при цьому проценти можуть класифікуватися по категорії «операційна діяльність», а основна сума боргу – по категорії «фінансова діяльність» [8].

Потоки грошових коштів не охоплюють рух між статтями, що класифікуються як кошти або еквіваленти грошових коштів, оскільки вказані потоки більшою мірою пов'язані з управлінням коштами, ніж з операційною, інвестиційною та фінансовою діяльністю.

Конкретний грошовий потік може містити грошові потоки, що відносяться до різних видів діяльності. Наприклад, погашення позики, раніше взятої для поповнення обігових коштів, містить операційний грошовий потік у вигляді відсотків за позикою і фінансовий потік у вигляді погашення основної суми кредиту.

Інформація про грошові потоки суб'єкта господарювання є корисною, оскільки вона надає користувачам фінансової звітності основу для оцінки спроможності суб'єкта господарювання генерувати грошові кошти та їх еквіваленти, а також потреби суб'єкта господарювання щодо використання цих грошових потоків. На відміну від інших звітних форм, інформація Звіту про рух грошових коштів за поточний та попередні періоди використовується для визначення майбутнього потоку грошових коштів, що дозволяє користувачам оцінити здатність підприємства проводити діяльність у майбутньому та погашати свої зобов'язання [2].

Інформацію про чисті надходження або видатки грошових коштів у Зві-

ті розкривають у розрізі операційної, інвестиційної та фінансової діяльності, дозволяючи користувачам оцінювати вплив проведених операцій на суму отриманих грошових коштів, а також здійснювати аналіз напрямів та обсягів їх витрачання. Чисті надходження грошових коштів – це перевищення суми надходжень грошових коштів над сумою їх видатків у звітному році, а чисті видатки – перевищення суми видатків грошових коштів над їх надходженням [2].

До Звіту про рух грошових коштів не включаються внутрішні зміни у складі грошових коштів (переведення готівки із каси на поточний рахунок, з поточного рахунка на депозитний чи валютний рахунок тощо), а також наступні негрошові операції:

- отримання (повернення) об'єктів необоротних активів на умовах фінансової оренди;
- бартерні операції;
- обмін акцій власної емісії на акції та активи іншого суб'єкта господарювання тощо.

Складання Звіту про рух грошових коштів пов'язане зі трансформуванням показників Звіту про фінансові результати у Звіт про грошові потоки. Міжнародні стандарти фінансового обліку і звітності та практика розвинених країн ринкової економіки передбачають можливість складання Звіту про рух грошових коштів двома методами [5].

Підприємство повинно складати Звіт про рух грошових коштів у частині подання грошових потоків з операційної діяльності, використовуючи:

- прямий метод, відповідно до якого розкривається інформація про основні класи валових надходжень та валових виплат;
- непрямий метод, відповідно до якого чистий прибуток коригується з урахуванням впливу негрошових операцій, відкладених (або нарахованих) сум по минулим (або майбутнім) надходженнями грошових коштів з операційної діяльності, а також статей доходу (або витрати), пов'язаних із потоками грошових коштів з інвестиційної або фінансової діяльності [9].

У своїй звітності підприємство відображає основні види грошових надходжень і грошових виплат, що виникають у ході інвестиційної та фінансової діяльності окремо, за деякими винятками, наприклад, комісійні можуть представлятися в чистому вигляді, без відображення надходжень і виплат. Деякі грошові потоки від операційної, інвестиційної або фінансової діяльності можна відображати в звітності на нетто-основі за умови, що грошові надходження і виплати від імені клієнтів відображають діяльність клієнта, а недіяльність підприємства, або грошові надходження і виплати за статтями, що характеризуються швидким оборотом, великими сумами і короткими термінами погашення [2].

Грошові потоки в іноземній валюті відображаються за відповідним обмінним курсом обміну функціональної іноземної валюти на дату руху грошових коштів.

Особливу увагу в МСБО 7 «Звіт про рух грошових коштів» приділено розкриттю інформації про рух грошових коштів, зумовленому отриманням і виплатою відсотків і дивідендів, які слід розкривати окремо і відповідно класифікувати як потоки від операційної, інвестиційної або фінансової діяльності [10].

Грошові потоки коштів, що виникають у зв'язку з податками на прибуток, повинні розкриватися окремо і класифікуються як рух грошових коштів від опе-

раційної діяльності, за винятком випадків, коли вони можуть бути безпосередньо віднесені до фінансової або інвестиційної діяльності [11].

МСБО 7 «Звіт про рух грошових коштів» також приділяє увагу відображенню грошових потоків при відображенні інвестицій в асоційоване або дочірнє підприємство, облік яких ведеться за методом пайової участі або за фактичними витратами, а також змінам у безпосередніх частках участі в дочірніх підприємствах та інших підрозділах бізнесу.

Підприємство повинно розкривати компоненти грошових коштів та еквівалентів грошових коштів і представляти звірку сум, що містяться у Звіті про рух грошових коштів, з аналогічними статтями, представленими в інших фінансових звітах.

Детально методику складання Звіту про рух грошових коштів прямим методом розглянуто у статті Н. Гури [3].

Атамас П.Й. та Атамас О.П. підкреслюють важливість детального аналізу записів на рахунках розрахунків і зазначають, що виплати грошей по дебету рахунка 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками» можуть бути пов'язані не лише з придбанням матеріалів та сировини для основної діяльності, а й з оплатою рахунків за роботи інвестиційного характеру, придбання будівельних матеріалів, конструкцій, обладнання тощо. З цією метою автори пропонують розглядати зв'язок між грошовими і негрошовими рахунками [1].

Звіт про рух грошових коштів, складений непрямым методом, має ряд переваг для аналізу показників діяльності підприємства, адже він показує взаємозв'язок отриманого чистого прибутку зі змінами активів та зобов'язань підприємства. Крім того, він простіший для використання, не вимагає розшифрування оборотів по рахунках, тому в зарубіжній практиці він використовується частіше, хоча МСБО надають перевагу прямому методу складання цього звіту. У Звіті про рух грошових коштів, який складається за непрямым методом, основна увага зосереджується на розрахунку змін оборотних активів та поточних зобов'язань для визначення грошових потоків від операційної діяльності. Це є відповідальним етапом складання Звіту про рух грошових коштів, оскільки до такого розрахунку не включаються зміни, що відбулися у результаті негрошових операцій та операцій, пов'язаних із фінансовою та інвестиційною діяльністю. Недоліком цього методу є відсутність у звіті даних про обсяги реальних грошових потоків від окремих видів операційної діяльності [1].

Звіт про рух грошових коштів – це єдиний звіт, який складають за касовим методом, оскільки при підготовці інших форм фінансової звітності використовують метод нарахування.

Вибір способів одержання інформації та методів її подання у Звіті про рух грошових коштів потрібно закріпити в обліковій політиці підприємства. З метою трансформації фінансової звітності доцільно обирати непрямий спосіб одержання інформації та прямий метод її подання [2].

Останні зміни в національній практиці складання та подання фінансової звітності дають можливість виділити такі основні моменти, які відносяться до Звіту про рух грошових коштів:

1. Розділ I Звіту про рух грошових коштів складають як прямим, так і непрямыми методами із застосуванням відповідних форм, наведених в додатку № 1 до НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [9]. Підприємство самостійно обирає відповідний метод та вносить інформацію про зроблений вибір на користь певного методу складання в наказ про облікову політику.

2. В додатку № 3 до НП(С)БО 1 передбачено додаткові статті звіту, у яких необхідно розкривати суттєву інформацію щодо грошових потоків[9].

Висновки

Міжнародні стандарти фінансової звітності формулюють принципи розкриття інформації про рух грошових коштів у фінансовій звітності, зокрема і у Звіті про рух грошових коштів. Для формування і подання даних у Звіті про рух грошових коштів необхідно обирати такий метод, який найбільшою мірою відповідає меті складання звітності, а саме: надання зовнішнім і внутрішнім користувачам повної, неупередженої та правдивої інформації про рух грошових коштів підприємства. Аналітична цінність Звіту про рух грошових коштів полягає в тому, що показники, які цей звіт вміщує, дають можливість встановити напрями надходження і цільове витрачання грошових коштів у розрізі операційної, інвестиційної та фінансової діяльності, а також спрогнозувати рух грошових коштів у майбутньому. Крім того, дані Звіту про рух грошових коштів дають можливість визначити ефективність управлінських рішень щодо грошових потоків підприємства за відповідний звітний період.

Література

1. Атамас П.Й., Атамас О.П. Методичні проблеми складання звіту про рух грошових коштів та шляхи їх вирішення / П.Й.Атамас, О.П.Атамас // Європейський вектор економічного розвитку: зб.наук.праць. – Вип. 1(14). – 2013. – с.3-11.
2. Боярова О.А. Роль Звіту про рух грошових коштів у системі інформаційного забезпечення прийняття рішень / О.А. Боярова // Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес». 2012. Вип. 169 частина 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nvnau_eamb/2012_169_2/zmist.html
3. Гура Н. Порядок заполнения отчета о движении денежных средств прямым методом / Н. Гура, Е. Кашенко // Бухгалтерский учет и аудит. – 2011. – № 1. – С. 25–30.
4. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996 від 16 липня 1999 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
5. Курило Г. М. Щодо пошуку стратегії конвергентності в обліку та фінансової звітності: концептуальний підхід / Г. М. Курило // Вісник Донецького університету економіки та права. – 2013. – № 1. – С. 95–100.
6. Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 28.03.2013 р. № 433. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/file/link/320284/file/IAS%2007.pdf>
7. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 7 (МСБО 7). «Звіт про рух грошових коштів»: Міжнародний документ зі змінами діє від 01.01.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/file/link/120589/file/IAS%2013.pdf>
8. Пархоменко В. Движение денежных средств как индикатор хозяйственной деятельности / В. Пархоменко // Бухгалтерский учет и аудит. – 2011. – № 11. – С. 3–5.
9. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
10. Теслиук В. М. Складання звіту про рух грошових коштів / В. М. Теслиук, А. В. Дегтяренко // Вісник Сумського НАУ.– 2011. – № 1(30). – С. 127–131. – (Серія : Фінанси і кредит).
11. Черемісова Т.А. Узагальнення статей Звіту про рух грошових коштів за видами діяльності підприємств / Т.А. Черемісова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2012. – №712. – С. 404–408.

УДК 657.3:005.93

В.В. Сопко

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри обліку та оподаткування,
Київський національний
торговельно-економічний університет*

О.В. Фомина

*доктор економічних наук,
професор кафедри обліку та оподаткування,
Київський національний
торговельно-економічний університет*

О.М. Прокопова

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та оподаткування,
Київський національний
торговельно-економічний університет*

Організація обліково-аналітичного забезпечення управління діяльністю підприємства

У статті розглянуто поняття обліково-аналітичної системи та вимоги до інформації, що формується на окремих її етапах. Сформовано організаційну структуру системи обліково-аналітичного забезпечення підприємства і наведено її характеристики.

Ключові слова: обліково-аналітична система, інформація, облік, організація, аналіз, контроль, управлінські рішення.

В.В. Сопко

*доктор экономических наук, профессор,
заведующий кафедры учета и налогообложения,
Киевский национальный
торгово-экономический университет*

Е.В. Фомина

*доктор экономических наук,
профессор кафедры учета и налогообложения,
Киевский национальный
торгово-экономический университет*

Е.Н. Прокопова

*кандидат экономических наук,
доцент кафедры учета и налогообложения,
Киевский национальный
торгово-экономический университет*

Организация учетно-аналитического обеспечения управления деятельностью предприятия

В статье рассмотрено понятие учетно-аналитической системы и требования к информации, которая формируется на отдельных ее этапах. Сформирована ор-

ганизационная структура системы учетно-аналитического обеспечения предприятия, приведены ее характеристики.

Ключевые слова: учетно-аналитическая система, информация, учет, анализ, контроль, организация, управленческие решения.

V.V. Sopko

*DSc in Economics, Professor,
Head of Accounting and Taxation Department,
Kyiv National University of Trade and Economics*

O.V. Fomina

*DSc in Economics, Professor,
Professor of Accounting and Taxation Department,
Kyiv National University of Trade and Economics*

O.M. Prokopova

*PhD in Economics, Associate Professor
of Accounting and Taxation Department,
Kyiv National University of Trade and Economics*

Organization of accounting and analytical support of enterprise activity management

In the article the concept of accounting and analytical systems, as well as requirements to information, which are formed on its separate stages, are considered. The organizational structure of the system of accounting and analytical support of enterprise is formed its descriptions are provided.

Keywords: accounting and analytical system, information, accounting, organization, analysis, control, administrative decisions.

Постановка проблеми

Для прийняття ефективних управлінських рішень керівникам підприємства необхідно володіти своєчасною, неупередженою та достовірною інформацією. Тому основним завданням, що стоїть перед менеджментом підприємства є обробка, генерування і передавання інформації у вигляді керуючих впливів, які ґрунтуються на раніше отриманих даних, від достовірності й повноти яких залежить успішне управління підприємством.

Процеси, які відбуваються в економіці країни, спонукають до підвищення якості та більш повного використання облікової інформації при врегулюванні організаційно- та соціально-економічних відносин, що зумовлює необхідність удосконалення системи збору та обробки інформації в розрізі максимально придатному для прийняття рішень.

Обліково-аналітична система на підприємстві є важливим інструментом управління інформаційною базою будь-якого підприємства, передбачає як накопичення інформації, так і її аналіз з метою прийняття обґрунтованих управлінських рішень, що визначають результати діяльності підприємства.

Сучасні підходи до управління, виникнення нових форм господарських взаємовідносин та постійно зростаючі інформаційні потреби менеджерів підприємств зумовлюють необхідність дослідження концептуальних положень організації обліково-аналітичної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням інформаційного забезпечення аналітичної роботи на підприємстві та організації обліково-аналітичної системи присвячено багато наукових праць таких вчених, як Барановської С.П. [1], Гудзинського О.Д. [2], Г.Г. Кірейцева [2], Т.М. Пахомова [2], Тітаренко Г.Б. [3], М.Д. Корінько [3], Попова Л.В. [4], Б.Г. Маслова [4], І.А. Маслової [4], Садовської І.Б. [5], Пуцентейла П.Р. [6], С.Л. Макоди [7], В.В. Нагайчук [8], В.В. Вольської [9], Шкарабана С.І. [9] та інших.

Визначаючи вагомий науковий доробок вітчизняних та зарубіжних вчених, слід зазначити про наявність невирішених питань, зокрема, щодо організації обліково-аналітичного забезпечення діяльності підприємства.

Формулювання цілей статті

Метою цієї роботи є дослідження процесів організації обліково-аналітичного забезпечення управління діяльністю підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження

Основними функціональними компонентами інформаційної системи підприємства є облік та аналіз. Оперативність збирання та обробки виробничої, комерційної, фінансової та інших видів інформації, забезпечення зацікавлених користувачів об'єктивною інформацією про фінансовий стан і результати діяльності підприємства – основні функції обліку. Аналіз – функція, яка за допомогою аналітичних та економіко-математичних методів досліджує наявність, структуру, динаміку економічних показників, вивчає ефективність їх використання, розглядає вплив різних факторів на фінансовий стан підприємства. Бухгалтерський облік є основним джерелом інформації, необхідної для аналізу з метою прийняття управлінських рішень [1].

Система обліково-аналітичного забезпечення відіграє важливу роль у функціонуванні системи управління діяльністю підприємства, забезпечуючи взаємодію різних структурних підрозділів підприємства.

Так, Барановська С.П. під обліково-аналітичною системою розуміє систему, що ґрунтується на даних оперативного, статистичного, фінансового й управлінського обліку, включно з оперативними даними, і використовує для економічного аналізу статистичну, виробничу, довідкову та інші види інформації [1].

Гудзинський О.Д. визначає обліково-аналітичну систему як інтегровану систему прийомів обліково-аналітичного забезпечення менеджменту шляхом здійснення специфічних внутрішньосистемних та загальносистемних функцій [2].

Тітаренко Г.Б. та Корінько М.Д. трактують, що обліково-аналітична система – це система, що базується на даних бухгалтерського обліку, включно з оперативними даними, і використовує для економічного аналізу статистичну, виробничу, довідкову та інші види інформації. Тому обліково-аналітична система являє собою збір, опрацювання та оцінку всіх видів інформації, що використовується для прийняття управлінських рішень на мікро- і макрорівнях [3].

На думку Л.В. Попової, Б.Г. Маслова та І.А. Маслової сутність обліково-аналітичної системи полягає в об'єднанні облікових та аналітичних операцій в один процес, проведенні оперативного мікроаналізу, забезпеченні безперервності цього процесу і використанні його результатів при виробленні рекомендацій для прийняття управлінських рішень [4].

Таким чином, система обліково-аналітичного забезпечення полягає в об'єд-

нанні облікових та аналітичних операцій в один процес, забезпеченні безперервності та використанні його результатів для прийняття управлінських рішень.

Основними завданнями обліково-аналітичної системи підприємства є [5]:

- аналіз діяльності підприємства за вказаними напрямками;
- облік господарських операцій за цільовими напрямками на базі бухгалтерського обліку з додаванням нефінансових показників;
- контроль за використанням матеріальних та нематеріальних ресурсів, за правильним відображенням усіх господарських операцій на етапах планування, обліку та за достовірністю аналітичних даних;
- планування діяльності підприємства, зокрема, господарських операцій; видів діяльності: операційної, інвестиційної, фінансової, податкової; центрів відповідальності та підприємства загалом;
- формування аналітичних бюджетів як джерел акумулювання планової, облікової та аналітичної інформації.

Ефективність обліково-аналітичної системи залежить, насамперед, від урахування специфіки діяльності підприємства. Оскільки в основі обліково-аналітичної системи лежить системний підхід, що дозволяє розглядати підприємство як складний об'єкт, який складається з низки підсистем, то і обліково-аналітична система на підприємстві повинна складатися з ряду підсистем. У загальному вигляді в обліково-аналітичній системі виділені наступні підсистеми: інформаційного забезпечення, облікова, аналітична і підсистема аудиту. Всі елементи підсистем мають різні цілі, завдання, об'єкти, методи, призначені для різних користувачів інформації. Однак важливою рисою, котра їх об'єднує, є те, що їхня інформація використовується для прийняття рішень на підприємстві [6].

Взаємозв'язок підсистем обліково-аналітичного забезпечення наведемо на рис.

Представлена на рисунку схема системи обліково-аналітичного забезпечення включає в себе інформацію про внутрішнє та зовнішнє середовище діяльності, призначену для управлінського персоналу: фіксування фактів здійснення операцій у фінансовому обліку, дані внутрішньої звітності управлінського обліку, перевірка достовірності інформації та аналіз одержаних даних. Етап перевірки – на рівні внутрішнього контролю (аудиту), на якому перевіряється облікова інформація, що надходить аналітичному відділу та керівнику підприємства. На основі сформованої інформації приймаються управлінські рішення, від яких залежить результат діяльності підприємства.

Саме на аналітичному етапі реалізується формування великих масивів інформації. Аналітична підсистема являє собою основу для вироблення оптимальних економічних рішень для управління. Вона дає змогу вчасно помітити розвиток як негативних, так і позитивних тенденцій, та виявити чинники впливу.

На основі різних методик аналізу розробляються варіанти управлінських рішень, які дозволяють загальмувати розвиток негативних тенденцій і створити сприятливі умови для прогресивного розвитку [6].

Послідовне дотримання кожного етапу може гарантувати реалізацію поставлених цілей у сфері управління підприємством. Основним елементом запропонованого механізму обліково-аналітичної системи є економічний аналіз, який передбачає комплексну методику обробки обліково-аналітичної інформації, котра є необхідною для прийняття та обґрунтування управлінських рішень та їх оптимізації [6].

Налагоджений взаємозв'язок підсистем обліково-аналітичного забезпечення підвищує якість і розширює сферу практичного застосування інформації, пози-

Рис. Взаємозв'язок підсистем обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством

Джерело: скомпоновано на підставі [3-5] та [6-9].

тивно впливаючи на змістовність управлінської звітності, тобто на ефективність та безперервність управлінської інформації для користувачів. Зазначене розкриває сутність і головне призначення обліково-аналітичної системи, реалізацію якої доцільно покласти на аналітика і бухгалтера, що займається первинною обліковою та аналітичною інформацією. Таким чином, обліково-аналітичне забезпечення застосовується для визначення якісного стану облікових та аналітичних процесів, які є необхідними, для задоволення інформаційних потреб керівників і достатніми для прийняття управлінських рішень [7].

Формування обліково-аналітичного забезпечення залежить від таких факторів, як налагодженість системи збору інформації, узагальнення та обробки її потоків, оперативність реагування, чіткість та координація управлінських дій та рішень. Завдяки обліково-аналітичному забезпеченню виконується функція візуалізації фінансової картини даних по підприємству та виникає можливість створення максимально комфортних та перспективних умов для економічного зростання та розвитку підприємства.

Висновки

Отже, обліково-аналітична система управління – це система, що включає облікову, аналітичну та контрольні підсистеми. Система обліково-аналітичного забезпечення діяльності підприємства повинна відповідати вимогам формування необхідних облікових та аналітичних даних, використовувати інформацію про зовнішнє та внутрішнє середовище діяльності підприємства, що забезпечить виконання її аналітичної та контрольної функцій.

Запропонована схема організації обліково-аналітичної системи підприємства забезпечить аналітичний відділ інформацією, яка буде відповідати встановленим вимогам, сприятиме точності, повноті, корисності, значущості, достовірності та порівнянню одержаних даних, унеможливилюватиме систематичні помилки.

В умовах зростаючої глобалізації і взаємного інтегрування національної економіки на підприємства впливають різні фактори, як внутрішні, так і зовнішні (споживачі, покупці, постачальники та конкуренти, державна влада, різні соціальні сили, засоби масової комунікації тощо). Саме тому перспективним є розвиток методології та організації обліково-аналітичного забезпечення в стратегічному напрямку, для врахування зовнішніх факторів та мінімізації ризиків діяльності підприємства.

Література

1. *Барановська С. П.* Обліково-аналітичне забезпечення як невід’ємна складова управління підприємством [Текст] / С. П. Барановська // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : [збірник наукових праць] / відповідальний редактор О. С. Кузьмін. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 8-11 с.
2. *Гудзинський О.Д.* Теоретичні аспекти формування обліково-аналітичного механізму менеджменту / Гудзинський О.Д., Кірейцев Г.Г., Пахомова Т.М. // Облік і фінанси АПК. – 2008. – № 3. – С. 89–93.
3. *Титаренко Г.Б.* Методичні підходи для побудови обліково-аналітичної системи з використанням експертних оцінок / Титаренко Г.Б., Корінько М.Д. // Облік і фінанси АПК. – 2010. – № 4. – С. 66–69.
4. *Попова Л.В.* Основные теоретические принципы построения учетно-аналитической системы / Попова Л.В., Маслов Б.Г., Маслова И.А. // Финансовый менеджмент. 2003. – № 5. – С. 34–37.
5. *Садовська І.Б.* Обліково-інформаційне забезпечення управлінського аналізу // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: зб. наук.-прикл. пр. «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – № 647. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – С. 498–503.
6. *Пуцентайло, П.Р.* Обліково-аналітичне забезпечення діяльності підприємства / П.Р. Пуцентайло // Інноваційна економіка. – 2015. – № 3 (58). – С. 228–233.
7. *Макода С.Л.* Обліково-аналітичне забезпечення управління підприємством / С. Л. Макода // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2016. – Вип. 177. – С. 131-136. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhdtusg_2016_177_17.
8. *Нагайчук В. В.* Організація обліково-аналітичного забезпечення управління виробництвом / В. В. Нагайчук // Агросвіт. – 2011. – № 1. – С. 45-48. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2011_1_11.
9. *Шкарабан С.І.* Діагностика і прогнозування фінансово-господарського розвитку акціонерного товариства : монографія / С.І. Шкарабан, Б.М. Корецький, О.В. Ярошук. – Тернопіль: ТАЙП : Рада, 2010. – 300 с.

Менеджмент і маркетинг

УДК 658.29:004

Ю.Є. Добришин
кандидат технічних наук,
доцент кафедри комп'ютерних наук
Університет економіки та права «КРОК»

І.О. Чернозубкін
кандидат технічних наук,
доцент кафедри комп'ютерних наук
Університет економіки та права «КРОК»

Питання ефективності застосування автоматизованих інформаційних систем управління навчальним закладом

У статті розглядаються питання застосування автоматизованої інформаційної системи управління навчальним закладом (далі-АСУ «ВНЗ») на базі Університету економіки та права «КРОК», надаються рекомендації щодо напрямків автоматизації засобами інформаційної системи, наведено варіант розрахунку економічного ефекту від упровадження АСУ «ВНЗ» щодо типових операцій планування навчального процесу.

Ключові слова: автоматизована інформаційна система, навчальний заклад, економічна ефективність.

Ю.Е. Добришин
кандидат технических наук,
доцент кафедры компьютерных наук
Университет экономики и права «КРОК»

И.О. Чернозубкин
кандидат технических наук,
доцент кафедры компьютерных наук
Университет экономики и права «КРОК»

Вопросы эффективности применения автоматизированных информационных систем управления учебным заведением

В статье рассматриваются вопросы применения автоматизированной информационной системы управления учебным заведением (далее АСУ «ВУЗ») на базе Университета экономики и права «КРОК», даются рекомендации по использованию средств автоматизации, приведен вариант расчета экономического эффекта от внедрения АСУ «ВУЗ» на примере типовых операций планирования учебного процесса.

Ключевые слова: автоматизированная информационная система, учебное заведение, экономическая эффективность.

Yu.Ye. Dobryshyn
PhD in Technical Sciences
Associate Professor of Computer Sciences Department
«KROK» University

I.O. Chernozubkin
PhD in Technical Sciences
Associate Professor of Computer Sciences Department
«KROK» University

The effectiveness of the application of automated information systems for the management of educational institutions

The article deals with the application of the automated information system for the management of the educational institution (hereinafter referred to as the ASU «VNZ» (ASC «HEI») on the basis of «KROK» University, gives recommendations on the use of automation tools, as well as the calculation of the economic effect from the introduction of the ASC «HEI» on individual complex operations used in planning of the educational process.

Key words: *automated information system, educational institution, economic efficiency.*

Постановка проблеми

На сьогодні актуальним залишається питання автоматизації завдань управління навчальним процесом у закладах освіти. Незважаючи на значну кількість сучасних автоматизованих систем управління (далі-АСУ), різних за складом програмного та технічного забезпечення, існує проблема правильного економічного вибору необхідної АСУ залежно від завдань, що вирішуються навчальним закладом, а саме приватним, який має особливості щодо планування та проведення навчального процесу, організаційно-кадрової структури закладу, застосування різноманітних форм навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема автоматизації завдань управління навчальним процесом у закладах освіти постійно розглядається в середовищі науковців та фахівців сфери освіти. Аналіз робіт [1, 2, 3, 4, 9] свідчить про актуальність зазначеної проблеми та необхідності її вирішення, зокрема, щодо завдань управління навчальним закладом та організації навчального процесу.

Але незважаючи на те, що проблема достатньо відображена у багатьох роботах, на сьогодні немає узгоджених підходів щодо впровадження компонентів автоматизованих систем в основних видах діяльності навчальних закладів, зокрема, приватної форми власності.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Застосування типових засобів автоматизації з метою підвищення ефективності управління складовими навчального процесу приватного вищого навчального закладу.

Формулювання цілей статті

Визначення необхідної структури та послідовності застосування компонентів автоматизованої системи управління приватним навчальним закладом, виходячи з економічної ефективності вирішення завдань управління навчальним процесом.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сучасний стан розвитку вищої освіти в Україні вимагає вивчення та застосування різноманітних новітніх прогресивних (інноваційних) технологій, які позитивно впливають на процеси життєдіяльності вищого навчального закладу.

Застосування інтегрованих автоматизованих інформаційних систем зменшує трудові витрати з питань організації та управління складовими навчального процесу, надає можливість задовольнити інформаційні потреби навчального закладу, сприяє проведенню аналітичних досліджень щодо діяльності всіх складових організації навчального процесу та управління.

На сьогодні навчальні заклади України активно здійснюють роботи з упровадження та експлуатації сучасних автоматизованих систем. Флагманами у цьому напрямку є Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського», Національний університет «Львівська політехніка», Національний авіаційний університет тощо.

Але під час прийняття рішення щодо вибору автоматизованої системи та її подальшої експлуатації, трапляються випадки обрання невірних підходів у виборі стратегії та методики впровадження засобів автоматизації, особливо в питаннях визначення першочергових завдань автоматизації, проведення дослідної експлуатації, підготовки та навчання персоналу, вибору структурних складових системи, оцінки економічної ефективності застосування засобів автоматизації щодо управління процесами діяльності навчального закладу [6, 7].

Автоматизація процесів управління навчальним закладом актуальна і для багатьох приватних навчальних закладів, одним із яких є Університет економіки та права «КРОК» (далі – Університет), який за останні роки активно здійснює роботи щодо впровадження в управління навчальним процесом автоматизованих систем. Університет пройшов етап так званої «клаптикової» автоматизації, коли під різні задачі створювалися різні програми, які неможливо було інтегрувати в систему.

Зараз в Університеті впроваджена автоматизована інформаційна система АСУ «ВНЗ», розробником якої є науково-дослідний інститут прикладних інформаційних технологій (далі – НДІ ПІТ) [5, 10]. Програма включає системи АС «Деканат», АС «Приймальна комісія», АС «Студмістечко».

Можливість упровадження зазначеної автоматизованої системи на базі Університету визначали, виходячи з особливостей управління навчальним процесом, а також наявного інформаційного та технічного забезпечення закладу [8]. Виконання робіт із упровадження АСУ «ВНЗ» здійснювалося за такої послідовності:

- проведення дослідної експлуатації компонентів системи із визначенням першочергових програмних модулів, необхідних для вирішення найбільш трудомістких завдань;
- створення відповідного лінгвістичного забезпечення (корпоративного тезаурусу термінів, класифікаторів) щодо організаційно-штатної структури Університету, навчальних дисциплін, груп студентів та їх навчальних потоків, робочих навчальних планів;
- виконання робіт із підготовки та розрахунку навчального навантаження кафедр та викладачів, формування необхідних аналітичних документів;
- створення та доопрацювання нових та наявних звітів, необхідних для управління навчальним процесом;
- встановлення програмного забезпечення АСУ «ВНЗ» на клієнтські робочі станції (зокрема методистів кафедр), навчання персоналу роботі з програмним забезпеченням системи;

- виконання заходів щодо захисту інформації під час роботи з компонентами АСУ «ВНЗ».

Під час робіт було виявлено, що окремі підсистеми АСУ «ВНЗ», такі як АС «Приймальна комісія» та АС «Студмістечко», на етапі застосування системи в Університеті не потребують упровадження у зв'язку з невідповідністю першочерговим завданням щодо автоматизації Університету.

На етапі впровадження за основу було обране програмне АС «Деканат», у якому суттєво було змінено інформаційне забезпечення підсистеми, зокрема, створено нові класифікатори АСУ у відповідності до особливостей інформації, що використовується в Університеті, та інформаційного забезпечення Єдиної державної електронної бази з питань освіти (далі – ЄДБО). Особлива увага приділялася доопрацюванню змісту та форм робочих навчальних планів, враховуючи терміни проведення занять за семестрами та триместрами. Принциповим під час проведення робіт було розроблення та апробація програмних модулів щодо розкладу занять, навчального навантаження кафедр (викладачів), модуля наукових публікацій кафедр із визначенням рейтингу викладачів та кафедр.

Таким чином, унаслідок наявних особливостей навчального процесу Університету, змінилися структура АСУ «ВНЗ», яка використовує різні програмні компоненти та вирішує наступні завдання:

- введення інформаційних масивів та вихідних даних;
- створення необхідних документів щодо складових навчального процесу;
- планування, контроль та аналіз навчальної діяльності Університету;
- програмна реалізація та оперативний доступ до інформації, що супроводжує навчальний процес;
- зберігання постійної інформації;
- надання результатів рішення завдань у текстовій та графічній формах;
- визначення спеціальних завдань;
- оцінювання результатів.

АСУ «ВНЗ» охоплює ряд підсистем, між якими існують взаємні зв'язки, які підтримуються за допомогою комплексів засобів автоматизації, що складаються з різноманітних компонентів: організаційних, методичних, технічних, інформаційних, оперативного доступу, введення баз даних, моделювання (див. рис.).

Під час прийняття рішення щодо впровадження АС «Деканат», враховувалось те, що застосування системи повинно бути направлено на зменшення розміру витрат на управління процесами діяльності навчального закладу або змінювання окремих якісних характеристик навчання здобувачів вищої освіти, забезпечення належного рівня взаємодій структурних підрозділів Університету. Також враховувалися вартісні показники (оплата працівників, які задіяні для роботи з системою, вартість апаратного, програмного та інформаційного забезпечення системи тощо).

За головні фактори щодо визначення економічного ефекту від упровадження автоматизованої системи відбиралися наступні:

- якісне поліпшення процесів навчання, підготовки та ухвалення рішень;
- інформаційне забезпечення структурних підрозділів Університету, уніфікація та стандартизація основних бізнес-процесів Університету;
- зменшення виконання співробітниками Університету рутинних завдань щодо оброблення інформації, а також їх залежності від осіб, які є утримувачами (власниками) інформації;
- скорочення термінів підготовки документів, отримання необхідних аналітичних матеріалів щодо навчального процесу.

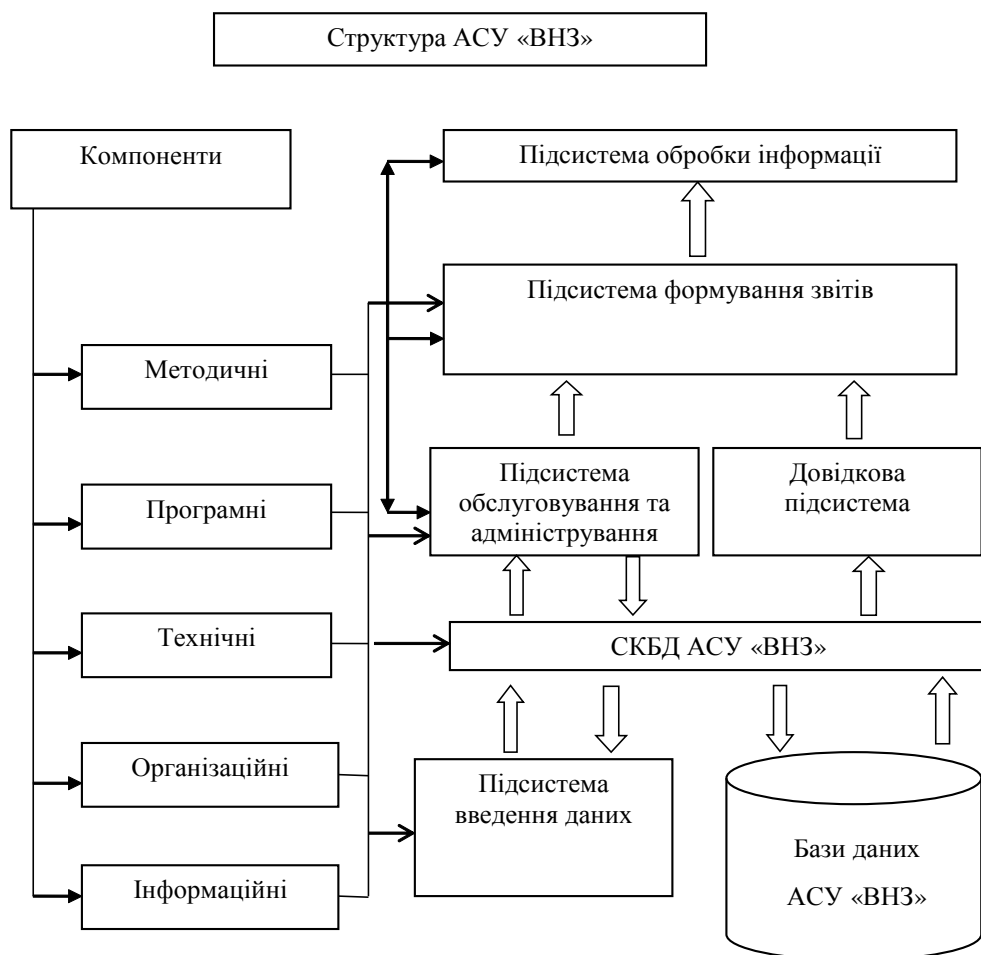

Рис. Структурно-логічна схема АСУ «ВНЗ» Університету

Джерело: [Розроблено автором].

Результати діяльності роботи автоматизованої системи визначалися на підставі економічних розрахунків та аналізу умов застосування АС «Деканат» в Університеті. Під час вирішення завдань застосування вказаної системи було прийнято рішення щодо вибору раціонального з економічної точки зору варіанту впровадження компонентів АС «Деканат» на підставі розрахунку величини економічного ефекту.

В основу розрахунку була покладена методика, яка передбачає порівняння двох технологій щодо розроблення необхідних документів, які використовуються в навчальному процесі (ручну та автоматизовану) з метою оцінювання ефективності впровадження засобів автоматизації та їх економічного обґрунтування.

Дані розрахунку наведені в таблиці. Розрахунок економічної ефективності застосування АС «Деканат» був виконаний на прикладі розроблення робочих навчальних планів, трудомісткість яких займає значну частину роботи співробітників, які здійснюють оброблення інформації засобами системи.

Під час проведення розрахунків враховувалось те, що в Університеті вже було встановлене серверне та спеціалізоване обладнання для роботи АСУ «ВНЗ», проведено його налаштування для виконання робіт із підготовки документів.

Причому під час проведення розрахунків було враховане те, що виконання

Вхідні дані для розрахунку

№ з/п	Назва показника	Позначення	Одиниця виміру	Дані до впровадження	Дані після впровадження
1	Середня кількість робочих навчальних планів, що створюються підрозділами Університету за навчальний рік	m	один	400	400
2	Трудомісткість розроблення одного робочого навчального плану середньої складності без застосування АСУ «ВНЗ»	Tr	н/год	40	
3	Трудомісткість розроблення одного робочого навчального плану за допомогою АСУ «ВНЗ»	Tr_{pid}	н/год	-	16,0
4	Трудомісткість операцій контролю одного робочого навчального плану	T_k	н/год	3	0,5
5	Витрати на супровід програмного забезпечення АСУ «ВНЗ» на рік	C_z	грн		12670
6	Вартість години роботи з використанням АСУ «ВНЗ»	C_m	грн	-	40
7	Вартість години роботи без використанням АСУ «ВНЗ»	P_m	грн	35	
8	Вартість години роботи співробітника, що здійснює перевірку робочого навчального плану	P_n	грн	50	

Джерело: розробка авторів.

робіт з програмним забезпеченням АСУ потребує наявності більш кваліфікованих співробітників, які мають певні знання та досвід роботи з програмним забезпеченням вказаної системи та засобами обчислювальної техніки.

Тому годинна оплата роботи оператора з використанням програмних засобів АСУ «ВНЗ» визначалася більш ніж вартість оплати години роботи співробітника, який розробляє робочий навчальний план без застосування програмного забезпечення, тобто у ручному режимі.

Визначається річна трудомісткість розроблення робочих навчальних планів середньої складності без застосування АСУ «ВНЗ».

$$T_p = m * (Tr + T_k), \quad (1.1)$$

Підставляються значення показників з таблиці 1 та отримується наступний результат:

$$T_j = 400 * (40 + 3) = 17200 \text{ н/год} \quad (1.2)$$

У разі застосування АСУ «ВНЗ» для розроблення робочих навчальних планів трудомісткість буде визначатися:

$$T_s = m * (Tr_{pid} + T_k) = 400 * (16,00 + 0,5) = 6600 \text{ н/год} \quad (1.3)$$

Річна вартість розроблення робочих навчальних планів без застосування АСУ «ВНЗ» буде визначатися:

$$C_j = m * [P_m * (T_r + T_k) + (P_n * T_k)] \quad (1.4)$$

Після підстановлення значень отримуємо, що для 400 робочих навчальних планів вартість буде складати:

$$C_j = 400 * [35 * (40 + 3) + (50 * 3)] = 662000 \text{ грн}$$

Річна вартість розроблення робочих навчальних планів із застосуванням АСУ «ВНЗ» буде визначатися:

$$C_s = m * [(C_m * (T_{pid} + T_k))] \quad (1.5)$$

Підставляються дані та отримуємо результат:

$$C_s = 400 * [40 * (16 + 0,5)] = 264000 \text{ грн.}$$

Враховуючи одноразові витрати на придбання програмного забезпечення АСУ «ВНЗ», які дорівнюють $C_z = 12670 \text{ грн}$ (витрати на супровід програмного забезпечення АСУ «ВНЗ» на рік), остаточно визначається річна економія від упровадження АСУ «ВНЗ» з урахуванням отриманих результатів для 400 робочих навчальних планів.

$$E = C_j - C_s - C_z \quad (1.6)$$

$$E = 662000 - 264000 - 12670 = 385330 \text{ грн}$$

Оцінка економічної ефективності від упровадження АСУ «ВНЗ», яка була виконана відповідно до наведеної методики, засвідчує факт про доцільність та необхідність застосування її програмних компонентів для управління складовими навчального процесу в Університеті.

Висновки

На підставі аналізу особливостей автоматизації управління навчальним процесом приватного навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК» та базуючись на досвіді впровадження та експлуатації компонентів АСУ «ВНЗ», запропоновано раціональний склад її підсистем. Описано заходи щодо послідовності застосування програмних компонентів зазначеної системи з метою управління складовими навчального процесу на підставі розрахунку економічного ефекту, відповідно до умов та показників, що досліджувалися у статті.

Література

1. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Текст]: Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 50. – С. 18; Урядовий кур'єр. – 2013. – № 155(29 серп.). – С. 9-11.
2. Петрович Й.М. Інформаційні системи управління навчальним процесом у ВНЗ: порівняльний аналіз / Й.М. Петрович, Ю.М. Римар // Львівська політехніка. Вісник / Львівська політехніка. – Л.: Львівська політехніка, 2012. – № 735: Логістика. – С. 167-175.
3. Гриценко В. Г. Аналіз сучасного стану використання інформаційно-комунікаційних технологій в управлінні вищим навчальним закладом / В. Г. Гриценко // Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>.
4. Дорохов О. В. Критерії та методи оцінки ефективності інформаційних систем / О. В. Дорохов // Системи обробки інформації – Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, 2010 -№ 1(82). — С. 219-222.
5. Автоматизована система керування ВНЗ всіх рівнів акредитації// Офіційний сайт Науково-дослідного інституту прикладних інформаційних технологій. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vuz.osvita.net/ua>
6. Кузьма К.Т. Аналіз автоматизованих систем управління вищим закладом освіти / К.Т. Кузьма // Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua.
7. Січко Т. В., Ковальчук О. А. Електронні системи управління вищими навчальними закладами України / Т. В. Січко, О. А. Ковальчук // Збірник наукових праць ВНАУ, серія: Економічні науки, №4 (81) 2013. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://econjournal.vsau.org>

8. Чернозубкін І.О. Спосіб розширення можливостей комп'ютерної бази навчального закладу за рахунок віртуалізації / І.О. Чернозубкін // Вища школа. – 2015. – № 4-5. – С. 65-75

9. АСУ-ВНЗ. Автоматизована інформаційна система АІСТ // Харківський національний автомобільно-дорожній університет [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.khadi.kharkov.ua/home/administrativni-pidrozdili/informaciino-obchisljuvalnii-centr/asu-vnz.html>

10. Пакет програм «Деканат» // ТОВ Науково-навчальний центр «Політек» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.politek-soft.kiev.ua/index.php?do=products&product=deanery>

УДК 005.922.1

Е.В. Нікішин
кандидат економічних наук,
кафедра управління
фінансово-економічної безпеки
Університет економіки та права «КРОК»

Фундаментальні аспекти економічної безпеки в контексті теорії самоорганізації систем

Проаналізовано особливості підходу до економічної системи з позицій теорії самоорганізації, концепції еволюційного каталізу та синергетики. Розглянуто дихотомічні властивості організації цілісної системи. Сформульовано основні поняття і положення нового підходу.

Ключові слова: *континуальна самоорганізація систем, відкриті каталітичні системи, дихотомічні властивості, мережевий та симбіотичний розвиток.*

Е.В. Никишин
кандидат экономических наук,
кафедра управления
финансово-экономической безопасности
Университет экономики и права «КРОК»

Фундаментальные аспекты экономической безопасности в контексте теории самоорганизации систем

Рассмотрены особенности подхода к экономической системе с позиций теории самоорганизации, концепции эволюционного катализа и синергетики. Показаны дихотомические свойства организации целостной системы. Сформулированы основные понятия и положения нового подхода.

Ключевые слова: *континуальная самоорганизация систем, открытые каталитические системы, дихотомические свойства, сетевое и симбиотическое развитие.*

E.V. Nikishyn
PhD in Economics, Department
of Financial and Economic Security Management
“KROK” University

Fundamental aspects of economic security in the context of the theory of self-organization of systems

Features of the approach to the economic system from the positions of the theory of self-organization, the concept of evolutionary catalysis and synergetics are considered. Dichotomous features of the organization of an integral system are shown. The basic concepts and provisions of the new approach are formulated.

Key words: *continual self-organization of systems, open catalytic systems, dichotomous features, network and symbiotic development.*

Постановка проблеми

Преодоление современного экономического кризиса представляется весьма сложной задачей и требует нетрадиционных подходов. Для решения возникающих проблем возникает потребность в исследованиях, выходящих за традиционные схемы. Существующие подходы не в полной мере отражают понимание экономики как сложной саморегулирующейся системы, отражают недостаточность регуляторных механизмов управления и контроля. Представления о единстве законов и механизма их действий для экономических систем разного уровня опровергаются современными научными исследованиями и должны быть уточнены в свете новейших теорий. Для решения проблем трансформации государственной и региональной экономики, экономического роста, исследования должны интегрировать общие закономерности открытых нелинейных систем, которые исследуются теорией самоорганизации и сопутствующих ей теорий.

Положения неравновесной термодинамики, теории самоорганизации систем, хаоса, синергетики [1, 2, 3, 4, 5, 6] позволяют говорить о существовании феноменологического базиса, дающего возможность использовать его в описании экономических явлений как открытой объемной неравновесной системы, формулировке на этой основе концептуальных основ экономической безопасности и создания теоретической базы, использующей аппарат перечисленных научных направлений.

Не решенные ранее части общей проблемы

В области экономических наук теория систем, синергетические явления и понятия термодинамики для описания самоорганизации экономических систем не приведены в единую непротиворечивую конструкцию, что делает необходимым дальнейшую разработку направления с учетом отдельных положений этих теорий, определения общности описания и методик.

Анализ последних исследований и публикаций

Понимание единства законов, описывающих формы их движения, определила интерес М. Планка [7], Э.Р. Шредингера [8] и др. к проблеме жизни и сущности биологических явлений. Развитие этих направлений для биологии было осуществлено Э.С. Бауэром [9], К.С. Тринчером [3]. Термодинамика живых систем исследовалась в работах Г. Эйринга [5] и др. Роль энергетических потоков в

процессах образования простых и эволюции сложных систем изучались в трудах Г. Дж. Моровица [6]. Разработанная А.П. Руденко [10] концепция эволюционного катализа для самоорганизующихся систем, связывает самоорганизацию с естественным отбором полезных свойств элементов. Представления о континуальном единстве материи и потоков легли в основу экзистенции биологических объектов, они были дополнены постулатами термодинамического характера с применением особенностей синергетики, в работах П. Гленсдорфа и И. Пригожина [11], С.П.Капицы [12] и С.П. Курдюмова [12, 13], Е.П. Князева [13], которые распространили действие этих постулатов на все системы. При создании общей теории систем Ю.А. Урманцев [14] доказал, что, независимо от природы, система может быть преобразована в другую только восемью способами, чем ограничил число возможных процессов преобразования.

Изучению проблем закономерности развития нелинейных сложных систем и применению их в экономических науках посвятила свои работы Н.Н. Думная [15]. Работы ученых приводят к выводу, что общность законов существования и развития систем позволяет распространять разработки физики, химии и биологии на экономические науки.

Формулирование целей статьи

Цель научной статьи состоит в обосновании необходимости применения феноменологического базиса естественных наук к области теории самоорганизации систем в экономике.

Изложение основного материала исследования

Исходным объектом анализа является самоорганизующаяся экономическая система, которая в процессе функционирования адаптируется, меняя внутренние связи, организацию и порядок сложности. Ей присущи три взаимосвязанных отдельных аспекта: структура, функционирование и история. Структура системы описывается совокупностью отношений между ее частями. Функционирование рассматривается как совокупность реакций на условия внешней и внутренней среды. История отображает прохождение этих реакций и становление системы. Рассматриваемыми типами систем являются: субъекты хозяйственной деятельности (СХД), отрасль производства, экономическая система региона. Каждый из этих типов является открытой системой, потребляющей потоки вещества M , энергии E и информации I (MEI) для поддержания динамического равновесия (гомеостаза), а также развития структуры, которая формирует историю системы. Функционирование предусматривает противостояние деструкции, а также способность изменять структуру и увеличивать порядок сложности для повышения надежности системы в целом.

Сообщество элементарных систем устанавливает между собой связи и взаимозависимости, которые обуславливают когерентность их поведения и стационарность состояния. Между СХД устанавливается организованная простота отношений, которая сравнительно легко поддается контролю и прогнозированию. Рыночные механизмы через законы конкуренции, спроса и предложения, переток капиталов, образуют сеть связей, которые адаптируют систему, приводят к реорганизации ее элементов и структуры. Однако, при изменении потоков MEI , изменения в структуре приводят к нарастанию хаоса. В этих условиях может возникнуть и начать развиваться новая организация, в которой осуществляется ранее не существовавшая связь разных её уровней, флуктуации могут разрастаться в макроструктуры, что приводит к изменению всей структуры.

Экономическая система государства по отношению к региону, отрасли, или

СХД является фактором, образующим их экономическую среду и конструирование элементов системы региона. Это определяет ведущую роль государственной экономической системы в периоды кризиса. Хаос, который воспринимается как кризис, надо рассматривать как способ решения структурных деформаций экономики. Путь выхода из кризиса находится в рамках теории самоорганизации, соблюдение принципов которой позволяет выйти из состояния хаоса с наименьшими потерями.

Поскольку теория самоорганизации пока недостаточно широко применяется в экономической науке, изложим некоторые основные понятия и определения, показав их связь с экономикой.

Элемент – система, которая в рамках рассматриваемого ранга на подсистемы не делится (в данном случае – СХД).

Целостная система – совокупность элементов, связи которых между собой являются преобладающими по отношению к движению этих частей и к внешнему воздействию на них [16]. Такой системой является экономическая система отрасли как объединение элементов по производству вида продукции, либо экономическая система региона.

Открытая система обменивается потоками ресурсов с внешней средой, имеет в своем составе объемные источники и стоки обмена с ней. В процессе выстраивания связей между элементами и организацией потоков происходит самоорганизация открытой системы и ее элементов.

Самоорганизация – процесс упорядочения открытой системы за счет согласованного взаимодействия множества элементов – источников и стоков, а также потоков МЕІ, которые в процессе самоорганизации могут приводить к дестабилизации и разрушению структуры [4, с. 87]. Способность противостоять дестабилизации определяется *стационарностью* системы, которая заключается в постоянстве свойств во времени, и способностью стимулировать процессы, которые стремятся компенсировать результаты воздействия, выводящие систему из определенного экономического состояния. Процессом, сопровождающим самоорганизацию, является системное самовоспроизведение элементов, связей и структур.

Самовоспроизведение – свойство целостной системы воссоздавать структуру и сохранять целостность элементов, а также устранять влияние внешнего воздействия. Основными процессами самовоспроизведения являются *репликация*, *образование* и *защита*. *Репликация* – механизм синхронизации структуры и функций элементов системы. Под синхронизацией понимается процесс распространения обновления структуры и функций одного элемента на другие за конечное время. *Образование* – процесс возникновения новых элементов. *Защита* – способность элементов и системы высокого уровня противостоять действию повреждающих факторов с помощью механизмов репарации, которые для восстановления используют имеющиеся или заимствованные ресурсы.

В процессе самовоспроизведения в системе могут возникать новые, ранее не существовавшие свойства. В этом случае система, сохраняя подобие по форме, меняется по содержанию, начинает эволюционировать, то есть развиваться с изменением состава, формированием адаптаций, сохранением внешних функций элементов и системы по отношению к среде в новых условиях функционирования.

Эволюция к новой структуре сопровождается возникновением положительной обратной связи, как потока внутренней полезной работы против равновесия, которая уводит систему от состояния равновесия, приводя к неустойчивости и

придавая системе способность к развитию. Сообщество элементов сохраняет возможность устойчивого взаимодействия и образования новых структур (целостных систем), обладающих самоповторением по форме и самосохранением по содержанию. В этой фазе развития прежнее состояние, определяемое законами, которые описывают равновесную систему, нарушается. Определяющими развитие в неравновесном состоянии могут начать выступать другие, определяемые новыми свойствами системы, законы, которые описывают возникающие обратные связи, ранее ей не свойственные.

Таким образом, экономическая система – это находящаяся в постоянном обмене потоками МЕІ со средой, саморазвивающаяся и самоорганизующаяся воспроизводящая себя на разных уровнях развития открытая целостная система. Она является неоднородным дифференцированным целым, каждая часть которой выполняет специфические функции, отличные от функций целого [17, с. 89].

Формирование целостной экономической системы происходит путем объединения элементов в сообщества в ходе дихотомического процесса. Обладающие объединяющими их свойствами элементы одного ранга формируют систему более высокого порядка с новыми свойствами. Слияние элементов с системой высокого ранга не меняет упорядоченность всей целостности. Однако упорядоченность самих элементов при этом нарушается и, пройдя через хаос, элементы выстраиваются в соответствии с порядком системы высшего ранга.

Формирование упорядоченной экономической системы определяется ее дихотомическими свойствами, из которых основными являются [18]:

1. Упорядоченность потоков. Потоки должны быть упорядочены, иначе случайные флуктуации потоков МЕІ не дадут возможности образования системной целостности, поскольку структура функциональных отношений элементов не может установиться и система оказывается в рассогласовании с внешней средой.

2. Упорядоченность структуры и ее элементов. Формирование системы в результате упорядоченных потоков МЕІ создает упорядоченное, структурно организованное сообщество элементов, которые продуцируют также упорядоченные потоки МЕІ. Любое рассогласование потоков МЕІ, как входящих, так и исходящих, а также несоответствие структуры элементов системе, а системы – окружающей среде, при определенных условиях может оказывать разрушающее действие на целостную систему.

3. Фрактальность. Структура элементов подобна структуре системы. Развитие системы происходит аналогично развитию ее элементов. Если система меняет свою структуру, свойства и выходные характеристики по определенному закону, то, составляющие целостную систему элементы, меняют свои свойства и выходные характеристики подобным образом. Если структура системы не подобна составляющим ее элементам, такая система разрушается, а ее элементы формируют собственные подсистемы. Неадекватность свойств и выходных характеристик системы ее элементов приводит к диссипации потоков МЕІ и разрушению системы.

4. Асимметричность развития. Обусловлена собственными циклами формирования и развития элементов целостной системы, обладающих свойством самовоспроизведения. Если новая элементарная система ничем не отличается от старой, то есть составляющие систему элементы не приобретают каких-либо новых свойств, то цикл развития целостной системы является симметричным. Появление элементов с новыми, ранее не имевшимися свойствами, определяет асимметричное развитие системы, в которой появляется дисбаланс свойств. Цикл развития сочетает эволюционное и экстенсивное развитие и формирует-

ся элементами с новыми и старыми свойствами, образующими неаддитивную сумму.

5. Дихотомическое единство потоков. Взаимодействующая пара целостных систем формирует направленный к системе F-поток МЕІ, необходимый для развития системы, и направленного от системы D-поток расхода МЕІ для развития конкурирующей с ней системы. Расход МЕІ в D-потоке определяет уменьшение размеров системы, снижение ее упорядоченности и устойчивости; а в F-потоке – увеличение, возрастание степени упорядоченности и устойчивости системы. Каждая система потребляет потоки МЕІ в форме, которая необходима для нее и отдает МЕІ в форме, которую требует взаимодействующая с ней система.

6. Цикличность развития. Целостная система в отсутствие D-потока экстенсивно увеличивается и демонстрирует неограниченный рост за ограниченное время, а при отсутствии F-потока по тем же параметрам уменьшается, “схлопывается”. Когда расходы в D-потоке начинают превышать расходы в F-потоке, то продуктивность системы убывает. Цикл приобретает вид синусоиды, так как формируется двумя ветвями: первой, которая характеризует насыщающийся рост, и второй, характеризующей деградацию системы, происходящую с обратным насыщением.

Обобщая, можно сделать вывод: целостность экономической системы, способность к самовоспроизведению, а, следовательно, эффективность ее деятельности, зависит не столько от интенсивности МЕІ, воздействующих на систему, а от их соответствия структурам системы и составляющих ее элементов. Конфигурация потоков является определяющей для структуры сложной системы, которая развивается во времени. Количество подводимой энергии в потоках МЕІ не играет решающей роли. Результатом анализа построения структур любой сложности исследователями, стало доказательство, что в определенной среде можно построить только определенные структуры и никаких других. Есть правила запрета, которые не дают возможности навязать экономической системе пути ее развития, что обрекает на провал попытки действовать методом проб и ошибок [12].

Для описания самоорганизации экономических систем наиболее универсальным методом представляется термодинамический или энергетический подход. Исходя из его положений, на основе аксиоматики термодинамики, энергия характеризуется как функция состояния системы и представляется как сумма разных ее форм. Существующие потоки МЕІ продуцируются деятельностью СХД и несут в себе различного рода информацию, которая определяет структуру энергии, поэтому их уместно называть потоками информационной энергии.

Изменение энергии происходит как в результате взаимодействия с окружением, так и в результате полезной работы по преобразованию и генерации потоков информационной энергии, которая, в свою очередь, приводит к изменению энтропии системы. Согласно представлениям Г.Хакена [4], который рассматривал структуру как состояние, возникающее в результате когерентного поведения частиц, для экономической системы применимо понятие диссипативной структуры, которая характеризуется устойчивым состоянием открытой системы, существует вдали от термодинамического равновесия и характеризуется спонтанным появлением сложной структуры с дальнейшей её самоорганизацией.

Термодинамический подход к самоорганизации, развиваемый школой И. Пригожина [2], дополненный проявлениями антиэнтропийных процессов на физическом и химическом уровне, открытием самоорганизации макросистем в виде диссипативных структур [19] и саморазвития открытых каталитических

систем [20] дают возможность количественно решать проблемы организации сложных экономических систем. Кроме того, этими работами и развитыми в них концепциями доказана универсальность второго закона термодинамики и устранены противоречия небиотических процессов с явлениями жизни путем доказательства существования двух физических принципов, управляющих процессами и имеющих разную направленность: к равновесию и против равновесия.

В этом контексте СХД по признакам, определенными для таких систем проф. А.П. Руденко [10], являются элементарными открытыми каталитическими системами (ЭОКС). Как было показано ученым, для сложных самоорганизующихся систем (биологических, экологических, экономических и т.п.) применима концепция эволюционного катализа, которая заключается в непрерывной видовой (континуальной) самоорганизации микроскопических ЭОКС, отражающих их целостность и функциональную неделимость. Вследствие континуальной самоорганизации микросистем образуется целостная система, неустойчивость упорядоченности которой обусловлена непостоянством потоков МЕІ.

В отличие от когерентной самоорганизации, в диссипативных системах континуальная самоорганизация микросистем рассматривается как наиболее объемлющий подход описания биологических и экономических систем. В рамках эволюционного катализа, неравновестность является главным условием самоорганизации, причиной которой является полезная работа против равновесия. В качестве движущей силы самоорганизации выступает часть свободной энергии обменного процесса, которая расходуется на полезную работу. Самоорганизация прямо зависит от потока, который используется на внутреннюю работу против равновесия системы. При этом континуальная каталитическая самоорганизация микросистем является единственно возможным путем эволюции, которая рассматривается как саморазвитие ЭОКС в ходе естественного отбора наиболее прогрессивных качеств.

СХД представляют собой элементарные экономические объекты, деятельность которых осуществляется путем работы в процессе поглощения информационной энергии из внешней среды и производством готовой продукции во внутренней. Факторами, влияющими на скорость и объемы производства, являются информационные потоки и знания, аккумулированные в организации и средствах производства. Эти факторы выступают катализаторами процесса производства, который, при условии постоянного притока энергии, вещества и информации, отвода готовой продукции и соблюдения ряда дополнительных условий, может продолжаться неограниченно долго. На основе мультиплетной теории А.А. Баландина, главными принципами действия катализаторов являются [21]:

- 1) способность ускорять скорость протекания процесса;
- 2) способность ориентировать направление процесса в одном из возможных направлений;
- 3) взаимодействие с субъектами и, в соответствии с их структурными и энергетическими принципами, образование мультиплетного комплекса, в котором связи между субъектами не являются жесткими, а могут ослабляться и заменяться другими.

Наличие катализаторов приводят к росту сложности экономической системы, поскольку потоки информационной энергии являются связующим звеном между процессами, образуя своеобразные экономические сети. В ходе процесса постоянно происходит саморазвитие и самоорганизация каталитических систем, при

котором эволюционному развитию подвергаются, прежде всего, катализаторы процесса производства. В этом развитии ЭОКС, пройдя через состояние хаоса, могут изменить упорядоченность своей структуры.

Упорядочивание хаоса происходит в ходе двух основополагающих процессов, один из которых стремится к равновесию, второй – к неравновесию. Поэтому объектом исследования экономических систем являются как равновесные, так и неравновесные структуры. Особенностью такого изучения является разработка систем законов, приемлемых для каждого вида структур. Поскольку законы являются свойствами самих объектов, они связаны с объектами и не действуют без них [10], то, в условиях этой парадигмы, невозможно существование универсальных законов, оторванных от конкретных объектов. Если для равновесной системы действует один набор законов, описываемый определенными дифференциальными уравнениями, то, для пришедшей в неравновесное состояние системы, такой набор может быть другим.

Интегрируя исследования Морвица по развитию пребиотических структур, констатируем, что образование сложных экономических систем происходит не последовательным увеличением сложности экономической среды, а путем образования замкнутых систем ЭОКС, внутри которых происходит эволюция экономической сложности. Постоянное усложнение структуры ЭОКС происходит благодаря внутренним каталитическим процессам, которые своей непрерывностью обязаны прохождением потоков МЕІ. Оба фактора: открытость системы и относительная ее замкнутость составляют основу экономической системы и ее диссипативной структуры. Потоки МЕІ управляют процессами внутри ЭОКС, способствуют ее росту и самоорганизации в процессе воспроизводства внутренней структуры. В этих процессах происходит полезная работа и изменение равновесного состояния, приводящих к изменению структуры ЭОКС, а также приведение ее в соответствие с упорядоченностью потоков МЕІ.

Изменение количества и качества информации, средств и способов производства, которые выступают катализаторами и служат связующими звеньями как внутри ЭОКС, так и между ними, приводят к быстрому росту экономической сложности, с образованием экономических сетей, которые выражаются в постоянстве существующих и в возникновении новых связей, как по горизонтали, так и по вертикали. Гибкие сетевые структуры усиливают имеющиеся синергетические связи и способствуют росту возможностей для самоорганизации. На этом этапе начинают действовать законы нелинейной динамики сетей, которые могут приводить к спонтанному образованию новых упорядоченных форм целостной системы.

Образование сетей из разнотипных по структуре элементов предполагает их симбиоз. Особенностью симбиоза различных структур, часть из которых является их собственными элементами, встраивание элементов в существующие структуры приводит к образованию новых экономических форм, резко ускоряя эволюцию. Примером симбиотического развития в экономике являются процессы слияния предприятий в корпорации и их разделение с образованием новых экономических систем. Сетевые структуры, симбиотическое приспособление ЭОКС и их множеств в системах высокого ранга, законы симбиотической эволюции могут являться основным направлением экономического развития, условием возникновения новых форм экономических систем, поэтому их исследованию должна быть посвящена отдельная отрасль. Выяснение законов самоорганизации систем и их природы будет способствовать созданию устойчивой системы экономической безопасности.

Выводы

Самоорганизующаяся экономическая система является неоднородным дифференцированным целым, каждая часть которой выполняет специфические функции, отличные от функций целого. В процессе функционирования система адаптируется, меняет внутренние связи, организацию и порядок сложности. Сообщество систем устанавливает между собой связи и взаимозависимости, которые обуславливают когерентность их поведения и стационарность состояния. Кризис является способом изменения структурных деформаций экономической системы. Пути выхода из кризиса находятся в рамках теории самоорганизации систем, следование которой позволяет найти из кризиса с наименьшими потерями.

Целостность экономической системы и эффективность ее деятельности зависит от соответствия конфигурации потоков МЕИ структурам системы и ее элементов. Для экономических систем применима концепция эволюционного катализа, которая заключается в видовой самоорганизации ЭОКС, каковыми являются субъекты хозяйственной деятельности. Катализаторами экономических процессов являются информационные потоки и знания, которые ускоряют эти процессы и ведут к росту сложности системы.

Изменение количества и качества информации, средств и способов производства приводят к образованию экономических сетей, которые усиливают синергетические связи и способствуют самоорганизации с симбиозом разнотипных элементов, что приводит к созданию новых экономических форм и ускоряет их эволюцию.

Литература

1. Дьярмати И. Неравновесная термодинамика. – М. : Мир. 1974. – 304 с.
2. Пригожин И. Введение в термодинамику необратимых процессов. – М.: Издательство ИЛ, 1960. – 128 с.
3. Тринчер К.С. Биология и информация. – М. : Наука. 1964.
4. Хакен Г. Тайны природы. Синергетика: учение о взаимодействии. / Г. Хакен – Москва-Ижевск : Институт компьютерных исследований, 2003. – 320 с.
5. Eyring H., Joyce; R.P. Spikes J.D. Thermodynamics of living systems. In: Comparative Biochemistry. – 1960. Vol.1. P. 15-73
6. Morowitz H.J. Energy Flow in Biology. – N.-Y.: Acad. Press. 1968.
7. Планк М. Термодинамика – М.- Л. Госиздат, 1925.
8. Шредингер Э. Что такое жизнь? (С точки зрения физики). – М.- Л. : ИЛ, 1947. – 146 с.
9. Бауэр Э.С. Термодинамическая биология. – М.-Л.: ВИЭМ. 1935. – 206 с.
10. Руденко А. П. Теория саморазвития открытых каталитических систем. Издательство МГУ. Монография.
11. Гленсдорф П., Пригожин И. Термодинамическая теория структуры устойчивости и флуктуаций / П. Гленсдорф, И. Пригожин – М.: Мир, 1973. – 280 с.
12. Капица С.П., Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г. Синергетика и прогнозы будущего / С.П.Капица, С.П. Курдюмов, Г.Г. Малинецкий – М.: Наука. 1997. – 286 с.
13. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов – М.: Наука, 1994. – 236 с.
14. Урманцев Ю.А. Общая теория систем: состояние, приложения и перспективы развития // Система, симметрия, гармония, М.: Мысль, 1988. – С. 38-124.
15. Думная Н. Н. Теория самоорганизации и стратегия экономических реформ в России / Н.Н. Думная / [Электронный ресурс] : <http://www.studfiles.ru/preview/1100129/>
16. Афанасьев В.Г. О целостных системах // Вопросы философии. – 1980. – № 6. – С. 66-88.
17. Афанасьев В.Г. Мир живого: системность, эволюция и управление. – М.: Политиздат, 1986. – 334 с.
18. Поздняков А.В. Дихотомические свойства целостных систем. / А.В.Поздняков / [Электронный ресурс] : <http://vitanar.narod.ru/autors/Strategy/part5.htm>

19. Николіс Г., Пригожин И. Самоорганизация в неравновесных системах. – М.: Мир, 1979. – 512 с.

20. Руденко А.П. Самоорганизация и прогрессивная эволюция в природных процессах в аспекте концепции эволюционного катализа // Росс. хим. журн. – 1995. – Т.39. – №2. – С.55-71.

21. Баландин А.А. Мультиплетная теория катализа. Часть I. Структурные факторы в катализе. Изд-во МГУ. 1963. 104 с. [Электронный ресурс] : <http://booksonchemistry.com/index.php?id1=3&category=kataliticheskaya-himia&author=balandin-aa&book=1963&page=2>

УДК 351.851:378.1

Г.М. Пазєєва

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та менеджменту підприємства Університет економіки та права «КРОК»

К.І. Самчинська

магістрант з управління логістичною діяльністю Університет економіки та права «КРОК»

Управління процесами логістичного обслуговування клієнтів торговельного підприємства

У статті здійснено системний аналіз процесів логістичного обслуговування, ідентифіковано базові критерії обслуговування. Визначено етапи формування системи обслуговування клієнтів торговельного підприємства. Встановлено напрямки удосконалення управління логістичним обслуговуванням.

Ключові слова: клієнт, логістичне обслуговування, критерії обслуговування, логістичний персонал, якість обслуговування, оперативність обслуговування, гнучкість обслуговування, управління логістичним обслуговуванням.

А.М. Пазєєва

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та менеджменту підприємства Університет економіки та права «КРОК»

К.І. Самчинская

магістрант управління логістическою діяльністю Університет економіки та права «КРОК»

Управление процессами логистического обслуживания клиентов торгового предприятия

В статье осуществлен системный анализ процессов логистического обслуживания, идентифицированы базовые критерии обслуживания. Определено этапы формирования системы обслуживания клиентов торгового предприятия. Установлены направления совершенствования управления логистическим обслуживанием.

Ключевые слова: клиент, логистическое обслуживание, критерии обслуживания, логистический персонал, качество обслуживания, оперативность обслуживания, гибкость обслуживания, управление логистическим обслуживанием.

A. Pазієєва
PhD in Economics,
Associate Professor of Economics
and Enterprise Management Department
«KROK» University

К. Самчинська
Master Degree Student
of Management of Logistic Activity
«KROK» University

Management of Logistic Service Processes of Commercial Enterprise Customers

The systemic analysis of the processes of logistic service is carried out in the article, the basic criteria of service are identified. The stages of formation of the customers service system of commercial enterprise are defined. Directions of improvement of logistic service management are set.

Keywords: *client, logistic service, criteria of service, logistic personnel, quality of service, operationability of service, flexibility of service, management of logistic service.*

Постановка проблеми

На сучасному етапі одним із визначальних чинників конкурентоспроможності торговельних підприємств стає налагодження ефективної системи обслуговування клієнтів. У сучасних умовах підприємства, які конкурують виключно на підставі технічних характеристик товару, опиняються у невідгідній для себе ситуації порівняно з фірмами, які зміцнюють свою ринкову позицію, підвищуючи якість обслуговування товарів та покупців. У цьому процесі важлива роль належить ефективно організованому комплексному логістичному обслуговуванню, яке має впроваджуватися не лише на рівні окремого підприємства, але й бути процесом, який об'єднує всіх учасників ланцюга поставок.

Наукові дослідження та практика господарювання свідчать, що як правило, логістичні витрати обслуговування складають чималу частину собівартості продажів. Використання переваг логістичних концепцій і методів у діяльності українських та іноземних підприємств забезпечує високий рівень якості логістичного обслуговування при оптимальному рівні витрат. Упровадження ефективної системи логістичного обслуговування дозволяє скоротити запаси в постачанні, виробництві та збуті, інтенсифікувати процеси руху продукції і прискорити оборотність капіталу, знизити витрати виробництва та обігу і тим самим забезпечити високу конкурентоспроможність за рахунок чинників логістичного обслуговування.

Впровадження на підприємстві системи забезпечення якості логістичного обслуговування, розробленої відповідно до міжнародних стандартів, є однією з умов конкурентоспроможності підприємства на ринку.

Проблема полягає у необхідності формування логістичної системи, яка здатна максимально задовольняти потреби клієнта щодо часу, надійності, готовності, комунікативності, якості й еластичності обслуговування. Слід здійснити підбір і ефективно застосувати логістичний інструментарій та налагодити інформаційні потоки системи логістичного обслуговування. Це, у свою чергу, сприятиме підвищенню попиту на матеріальні ресурси та збільшенню доходів та рентабельності підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

У фаховій економічній літературі питання логістичного обслуговування споживача відображено у працях вітчизняних вчених: В. Г. Алькеми [1], П. Ю. Балабан [2], М. Г. Безпарточного [3], О. О. Бондаренко [4], А. В. Бубела [12], Н. В. Гайдабрус [5-6], О. В. Карпунь [9], Т. А. Костишина [3], Є. В. Крикавського [10], А. В. Лабути [12], П. Р. Левковця [12], В. І. Місюкевич [2], М. М. Мороз [12], Т. В. Наконечної [10], Г. Радзійовської [11], А. О. Родимченко [8], В. І. Скілько [13], Н. Н. Тягунова [2], А. В. Євдокимова [8], Н. Чухрай [14], Ю. В. Чортока [8], які розробляють методологію формування та реалізації стратегій клієнтоорієнтованого логістичного обслуговування та логістичних процесів, з'ясовують сутність, роль та особливості надання та оцінювання логістичного обслуговування, аналізують сучасний стан логістичного обслуговування та проблеми оцінки якості його рівня. Окремі роботи присвячено логістичному обслуговуванню клієнтів на європейському ринку та системним аспектам удосконалення логістичного обслуговування і моделювання оцінювання рівня логістичного обслуговування

Не вирішена раніше частина загальної проблеми

Незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених питанням логістичного обслуговування та розроблення інструментарію його ефективної реалізації для підприємств різних галузей, залишаються недостатньо дослідженими питання організаційно-методичного забезпечення вирішення завдань управління логістичним сервісом підприємств. Особливо актуальним є завдання розроблення методичних підходів до управління процесами логістичного обслуговування клієнтів торговельних підприємств. Вирішенню частини цього завдання і присвячено дану статтю.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування і розроблення методичних підходів та науково-практичних рекомендацій щодо управління процесами логістичного обслуговування клієнтів торговельних підприємств.

Виклад основного матеріалу

На першому етапі дослідження здійснювався бібліографічний аналіз літературних джерел щодо сутності логістичного обслуговування. Класичним є погляд на логістичне обслуговування як на комплекс послуг, що надаються в процесі поставки товарів, як на певну сукупність логістичних операцій, як на розумний компроміс між пріоритетом обслуговування споживачів і відповідними витратами [1-14]. Порівняльний аналіз визначень щодо сутності логістичного обслуговування дозволяє здійснити, на думку авторів, наступне узагальнення: логістичне обслуговування – це комплекс нематеріальних послуг, що супроводжують постачання товарів з метою максимального задоволення споживачів найбільш оптимальним, з точки зору витрат, способом. При цьому основною метою логістичного обслуговування є забезпечення належної інформаційної, фізичної, економічної та емоційної доступності клієнта до споживання продукту та його доставки в необхідній якості, у необхідній кількості, у потрібний час, у потрібне місце, з максимальною зручністю для нього та з мінімальними для підприємства-постачальника витратами. Логістичне обслуговування є сукупністю функцій і видів діяльності всіх підсистем підприємства, що забезпечують зв'язок «підприємство-споживач» у розрізі кожного матеріального та інформаційного потоку за показниками номенклатури, якості, кількості, ціни, місця і часу продукції, що поставляється у відповідності до вимог ринку [11, с. 702-704]. Робота менеджера у сфері логістичного обслуговування передбачає формування

політики фірми у сфері надання послуг, а також планування діяльності сервісних підрозділів [1, с. 159].

Порядок комплексної діяльності з формування системи логістичного обслуговування можна подати наступним чином (рис. 1).

Споживач при виборі постачальника бере до уваги можливість останнього в області логістичного обслуговування, тобто на конкурентоспроможність постачальника впливає асортимент і якість пропонованих ним послуг. З одного боку, розширення сфери послуг пов'язано з додатковими витратами. Широка номенклатура логістичних послуг і значний діапазон, у якому може мінятися їхня якість, вплив послуг на конкурентоспроможність фірми і величину витрат, а також ряд інших факторів підкреслюють необхідність для фірми мати точно визначену стратегію в області логістичного обслуговування споживачів.

Логістичне обслуговування в торгівлі – це комплекс логістичних операцій,

Рис. 1. Формування системи логістичного обслуговування

Джерело: скомпоновано на підставі [5, с. 125].

що забезпечують найбільш повне задоволення потреб клієнтів фірми в процесі управління товарними, фінансовими та інформаційними потоками. Цілі логістичного обслуговування в торгівлі можна визначити як отримання прибутку та його максимізацію. Зростання обсягу та якості наданих логістичних послуг, що генерують попит на поставку матеріальних благ, здатне закріпити позиції на діючому ринку шляхом продуманої політики логістичного обслуговування, залучити нових споживачів, пропонуючи індивідуальне логістичне обслуговування (наприклад, товарний кредит або оплата поставленої продукції при використанні здатні значно скоротити рівень іммобілізації оборотних коштів, підвищити ефективність використання оборотного капіталу споживача), що дозволить встановити довгострокові господарські зв'язки та залучити додаткових клієнтів, надаючи логістичні послуги з постачання продукції конкурентів. При цьому можна знизити агресію конкурентів, покладаючи на них витрати по створенню інфраструктури логістичного обслуговування. Як видно із рис. 1, формування системи логістичного обслуговування включає в себе вирішення проблем стосовно пошуку оптимального рівня логістичного обслуговування при оптимальному рівні витрат.

Цей процес поєднує в собі наступну послідовність дій: сегментацію споживчого ринку, його поділ на групи споживачів відповідно до набору послуг, яким віддають перевагу споживачі; визначення переліку найбільш значимих для споживача послуг; ранжування послуг вибраного переліку, доцільність зосередження зусиль на найбільш значимих послугах; визначення стандартів послуг у розрізі окремого сегмента ринку; оцінку послуг, що надаються; встановлення взаємозв'язку між рівнем обслуговування і вартістю послуг; визначення рівня обслуговування, необхідного для забезпечення конкурентоспроможності підприємства [6]. До основних принципів логістичного обслуговування в торгівлі відносяться: обов'язковість пропозиції, вільний вибір споживачем форми і рівня логістичного обслуговування, інформативність обслуговування та адекватність цінової політики у сфері логістичного обслуговування [5].

Метою управління процесами логістичного обслуговування в торговельній діяльності є оптимізація циклу відтворення шляхом комплексного, орієнтованого на потребу, формування потоку матеріалів та інформації у розподілі продукції та забезпечення найкращої і швидкої відповіді на ринковий попит за найменших витрат. В умовах насичення споживчих ринків і загострення конкуренції, глобалізації ринкових процесів і зв'язків, динамічності зміни ринкової системи головною конкурентною перевагою торговельної діяльності є розвиток логістичного обслуговування. Логістичне обслуговування в торговельній діяльності здійснюється в рамках інтеграції сучасних методів управління, викликаних істотним зниженням витрат і якістю обслуговування споживачів. Однак існують проблеми, пов'язані з управлінням логістичним обслуговуванням: пріоритетність удосконалення технологій у сфері виробництва і нерозвиненість їх у секторі продажів; механістичний характер управління в торговельних підприємствах, що стримує ініціативу і самостійність низових ланок у формуванні та спеціалізації бізнес-процесів, які сприяють підвищенню ефективності в умовах конкуренції; відсутність у контексті стратегічного планування цілей підвищення якості логістичного обслуговування, зокрема, і конкурентоспроможності торговельної діяльності в цілому; недостатня орієнтованість механізму управління якістю обслуговування на задоволення потреб споживачів; відсутність ефективної методики аналізу якості логістичного обслуговування і недотримання найважливіших принципів управління ним при створенні та функціонуванні систем управління. У свою

чергу, ресурси, залучені в розвиток сфери торговельної діяльності, обмежені, а організаційні та економічні методи управління не повною мірою враховують особливості реалізації логістичного обслуговування.

Тому проблеми ефективного управління логістичним сервісом у торговельній діяльності повинні розглядатися на якісно новій основі, пов'язаній з інтегрованим підходом, як до процесів, так і до ресурсів. У цій ситуації дослідження логістичного обслуговування в торговельній діяльності є вкрай важливим, оскільки дозволяє значно впливати на їх діяльність через управління і моделювання бізнес-процесів надання логістичного обслуговування.

Розглядаючи логістичний сервіс як складний багатofакторний процес надання інтегрованого комплексу послуг, маємо можливість на основі системного підходу сформувавши узагальнену модель сучасної системи логістичного обслуговування в торговельній діяльності як сукупність бізнес-процесів, орієнтованих на максимальне задоволення потреб кінцевого споживача в процесі управління ресурсами. Так, з позиції системного підходу, бізнес-процеси логістичного обслуговування характеризуються великою кількістю елементів (у вигляді підрозділів, учасників), внутрішніх зв'язків і дій, логічно взаємопов'язаних, що охоплюють один або більше входів торговельного підприємства, безпосередньо процеси реалізації логістичного обслуговування, які закінчуються створенням продукції та наданням обслуговування споживачам, а також виходами підприємства у вигляді результатів діяльності торговельних підприємств.

До складу основних елементів бізнес-процесів надання логістичного обслуговування групи компанії «НІКО» входять: організаційна структура управління, підрозділи автосалонів, зовнішні учасники, цілі, показники та критерії, методи управління [7]. Оскільки бізнес-процеси надання логістичного обслуговування в рамках торговельних організацій формують систему логістичного обслуговування, за допомогою якої досягаються ефективність прийняття управлінських рішень, а також інтеграція матеріальних і супутніх потоків, використання таких інструментів дозволить організувати якісне обслуговування споживачів. До інструментів, що дозволяють організувати якісне обслуговування споживачів у торговельній діяльності, можна віднести: розроблення стратегій і встановлення відповідних правил і процедур, внутрішніх регламентів, ієрархічних структур управління; встановлення індивідуальних взаємодій, особистих зв'язків, створення тимчасових робочих груп, комітетів; проведення нарад, ділових зустрічей; створення нормативного, інформаційного, програмного забезпечення.

Для реалізації функцій інтегрованого управління логістичним сервісом необхідний всебічний аналіз вихідних даних. Вихідними даними, як правило, слугують щоденні звіти про реалізацію товару. На основі отриманої інформації, необхідно здійснити прогноз основних показників рівня логістичного обслуговування та діяльності торговельних підприємств. До ключових параметрів якості обслуговування споживачів відносяться: час від одержання замовлення до доставки, надійність і можливість доставки за вимогою, стабільність постачання, повнота і ступінь доступності виконання замовлення, зручність розміщення, підтвердження замовлення, об'єктивність цін і регулярність інформації про витрати на обслуговування, пропозиції щодо можливості надання кредитів, ефективність технології вантажопереробки на складах, якість упакування та виконання пакетних і контейнерних перевезень, надійність і гнучкість постачання та можливість вибору способу доставки.

Для формування шляхів удосконалення управління процесами логістичного обслуговування в ГК «НІКО», нами були розроблені напрямки, зазначені на ри-

сунку 2. Як видно з цього рисунку, існує декілька важливих напрямків удосконалення управління процесами логістичного обслуговування. Першим напрямком є удосконалення управління якістю логістичного обслуговування. Якість логістичного обслуговування в основному залежить від якості наданих професійних послуг, оперативності та гнучкості процесу логістичного обслуговування. Важливими складовими цього напрямку є визначення та дотримання стандартів обслуговування та управління тривалістю циклу логістичного обслуговування. Час виконання замовлення суттєво впливає на якість логістичного обслуговування клієнтів, тому вимагає скорочення часу виконання замовлення за рахунок зменшення тривалості періодів непродуктивної діяльності, також передбачає реалізацію комплексу організаційних заходів, що охоплюють використання персоналу, засобів виробництва і матеріалів. При визначенні тривалості циклу «замовлення-поставка» нерідко в ГК «НІКО» відбувається зіткнення інтересів різних підрозділів компанії.

У даному контексті особливо гостро стоїть питання взаємодії департаменту з логістики та департаменту закупівель. Спеціалісти збутових підрозділів зацікавлені в тому, щоб якомога швидше доставити товари від постачальника на склад

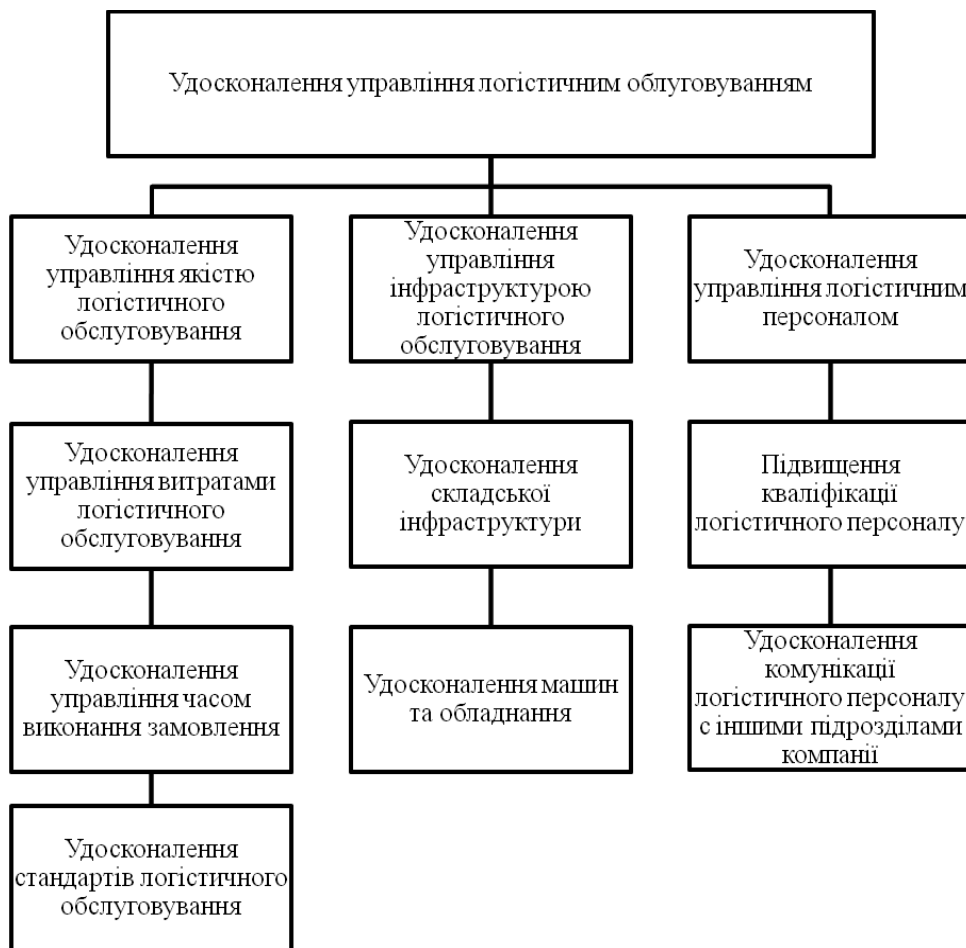

Рис. 2. Напрямки удосконалення управління процесами логістичного обслуговування в ГК «НІКО»

Джерело: власна розробка авторів

і зі складу покупцям. У той же час спеціалісти департаменту з логістики намагаються організувати максимально економічний маршрут і прагнуть дочекатися моменту, коли транспортний засіб, що виконує доставку, буде заповнено повністю. Очевидно, необхідно зважати на думку обох сторін.

Також, як відомо, обслуговування клієнта у торговельних підприємствах спричиняє відповідні витрати, які впливають на отримання певних ефектів логістичної системи, тому наступним напрямком є вдосконалення управління витратами логістичного обслуговування. Вирішальним чинником підвищеного логістичного обслуговування клієнта є рахунок витрат цього обслуговування, який має кореспондувати, наприклад, з часткою цього клієнта в загальних обсягах продажів. Для ранжування обслуговування клієнта вирішальними є передусім економічні причини.

Увага, що приділяється цим питанням ГК «НІКО», пов'язана з жорсткою конкуренцією та необхідністю постійного зменшення відносної ціни продукції, оскільки тільки економічно зважені рішення в галузі забезпечення якості можуть гарантувати довгострокове досягнення максимальної вигоди та економічного процвітання [7].

Питання, пов'язані з оцінкою та обліком витрат, викликають найбільші труднощі. Важко виміряти витрати від відсутності цього обслуговування або його недосконалості. Наприклад, протермінування поставок може спричинити серйозні наслідки для виробничих підприємств або деяких торговельних установ. Непевність і ненадійність поставок спричиняють необхідність нагромадження й утримання надмірних запасів, чим необґрунтовано підвищують витрати на господарську діяльність. Виокремлення цих витрат має істотне значення, оскільки підвищення рівня обслуговування та зростання продажу супроводжуються також зростанням витрат на логістику обслуговування клієнта, зокрема: витрат на фізичну дистрибуцію, витрат вичерпання запасів та витрат неефективного обслуговування.

В торговельній компанії діяльність, пов'язана з визначенням логістичних витрат, повинна носити постійний характер. Доведено, що витрати фізичної дистрибуції зростають непропорційно разом зі зростанням рівня обслуговування. Насамперед це стосується витрат на транспортування. Тому доцільно розглянути питання обліку і скорочення транспортних витрат компанії «НІКО» як вагомої складової усіх логістичних витрат.

Важливими напрямками удосконалення управління логістичним обслуговуванням є підвищення ефективності та результативності використання логістичних ресурсів і, в першу чергу, інфраструктури та персоналу. Підвищення ефективності транспортної, складської, маніпуляційної та інформаційної інфраструктури дозволяє запроваджувати сучасні технології оброблення вантажів та обслуговування клієнтів, підвищити рівень якості та оперативності обслуговування, що перед усім відображається на зменшенні тривалості циклу виконання замовлення, що сприяє зростанню обігових засобів та зменшенню витрат на обслуговування. Підвищення кваліфікації логістичного персоналу та удосконалення каналів комунікаційної взаємодії учасників забезпечує якість та надійність виконання завдань, зменшує кількість дефектів діяльності та створює прийнятний психологічний клімат у колективі.

Висновки

У цьому дослідженні розглянуто сучасні підходи до управління процесами логістичного обслуговування клієнтів торговельного підприємства. Авторами подано власне розуміння логістичного обслуговування як комплексу нематері-

альних послуг, що супроводжують постачання товарів з метою максимального задоволення споживачів найбільш оптимальним, з точки зору витрат, способом. Визначено основну мету логістичного обслуговування, яка полягає у забезпеченні належної інформаційної, фізичної, економічної та емоційної доступності клієнта до споживання продукту та його доставки в необхідній якості, у необхідній кількості, у потрібний час, у потрібне місце, з максимальною зручністю для нього та з мінімальними для підприємства-постачальника витратами. Розглянуто управління логістичним обслуговуванням торговельних підприємств із позиції системного підходу. Визначено основні напрямки удосконалення управління логістичним обслуговуванням підприємств цієї сфери. До числа основних із них слід віднести: удосконалення якості бізнес-процесів обслуговування клієнтів, удосконалення процесів управління логістичним персоналом та сервісною інфраструктурою.

Література

1. Алькема В.Г. Інноваційна стратегія клієнтоорієнтованого логістичного обслуговування / В.Г. Алькема, Ю.В. Арцюх // Вчені записки Університету «КРОК». – К.: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2014. – Вип. 35. – С. 159–167.
2. Балабан П.Ю. Торговельна логістика: навчальний посібник / П. Ю. Балабан, Н. Н. Тягунова, В. І. Місюкевич. – Київ: Торговельна логістика: навчальний посібник, 2015. – С. 148.
3. Безпарточний М.Г. Сервісна політика торговельних підприємств / М. Г. Безпарточний, Т. А. Костишина. // ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі». – 2016. – №339. – С. 114–117.
4. Бондаренко О.О. Особливості надання та оцінювання логістичного обслуговування / О. О. Бондаренко. // Вісник НТУ «ХП». – 2015. – №52. – С. 17–20.
5. Гайдабрус Н. В. Аналіз стану логістичного обслуговування та інноваційної діяльності підприємств України / Н. В. Гайдабрус // Бізнесінформ. – 2015. – №4. – С. 123–129.
6. Гайдабрус Н. В. Оцінка якості рівня логістичного обслуговування / Н. В. Гайдабрус. // Інноваційна економіка. – 2015. – №6. – С. 247
7. Група компаній НИКО – офіційний дилер Mitsubishi-Motors в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.niko.ua/>.
8. Євдокимов А. В. Логістичні стратегії та логістичні процеси на торговельних підприємствах / А. В. Євдокимов, Ю. В. Чорток, А. О. Родимченко // Сталий розвиток економіки: Всеукраїнський науково-виробничий журнал / ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва» ПП «Інститут економіки і технологій підприємництва». – 2015. – Вип. 1 (11). – С. 246–249.
9. Карпунь О. В. Интеграция логистики и маркетинга как способ повышения удовлетворенности потребителей // Наука і молодь: збірник наукових праць / О.В. Карпунь. – К.: НАУ, – 2014. – Вип. 4. – С. 103–106.
10. Крикавський Є. В. Особливості обслуговування клієнтів виробничих підприємств /Т. В. Наконечна, Є. В. Крикавський // Управління, економіка та забезпечення якості в фармації. – 2013. – № 2. – С. 41–44”
11. Радзійовська Г. Логістичне обслуговування клієнта на європейському ринку / Г. Радзійовська. // Політехніка Шльонська, Польща. – 2012. – С. 702–705.
12. Системні аспекти вдосконалення логістичного обслуговування / П. Р. Левковець, М. М. Мороз, А. В. Бубела, А. В. Лабута. // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – 2014. – №5. – С. 108–111.
13. Скіцько В. І. Моделювання в оцінюванні рівня логістичного обслуговування / В. І. Скіцько. // Проблеми економіки. – 2015. – №3. – С. 357–362.
14. Чухрай Н. Логістичне обслуговування : підручник для вузів / Чухрай Н. – Львівська політехніка. – 2013. – С. 32–37.

Організація і економіка туризму

УДК 65.012.8:658.7

В.Г. Алькема
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри управлінських технологій,
Університет економіки та права «КРОК»

Логістична діяльність сфери туристичного бізнесу та її специфіка

У статті розглянуто сутність логістичної діяльності організацій сфери туристичного бізнесу. Висвітлено питання процесно-функціональної структуризації цієї діяльності. Здійснено системну декомпозицію складових логістичної діяльності у сфері туризму.

Ключові слова: туризм, туристичний бізнес, логістична діяльність, логістична діяльність сфери туризму, фазові та функціональні складові діяльності, критерії ефективності логістичної діяльності.

В.Г. Алькема
доктор экономических наук, профессор,
заведующий кафедрой управленческих технологий,
Университет экономики и права «КРОК»

Логистическая деятельность организаций сферы туристического бизнеса и ее специфика

В статье рассмотрена сущность логистической деятельности организаций сферы туристического бизнеса. Освещены вопросы процессно-функциональной структуризации этой деятельности. Осуществлена системная декомпозиция составляющих логистической деятельности в сфере туризма.

Ключевые слова: туризм, туристический бизнес, логистическая деятельность, логистическая деятельность сферы туризма, фазовые и функциональные составляющие деятельности, критерии эффективности логистической деятельности.

V.H. Alkema
Doctor of Economics, Professor
Head of Managerial Techniques Department,
“KROK” University

Logistic activity of sphere of tourist business and its specificity

Essence of logistic activity of organizations of sphere of tourist business is considered in the article. The question of process and functional structuring of this activity is reflected. The

system decomposing of constituents of logistic activity in the field of tourism is carried out.

Keywords: *tourism, tourist business, logistic activity, logistic activity of sphere of tourism, phase and functional constituents of activity, criteria of efficiency of logistic activity.*

Постановка проблеми

Логістична діяльність у сучасних фахових джерелах розглядається як сукупність функцій та завдань управління матеріальними і супутніми потоками, комплекс операцій, пов'язаних із обслуговуванням суб'єктів господарювання, та сфера сервісу. Дотепер переважною більшістю науковців та практиків з'ясовано сутність логістичної діяльності підприємств на досить узагальненому рівні. Дослідження ролі і місця логістичної діяльності (ЛД) як категорії діяльнісного підходу сучасних організацій із урахуванням особливостей предмету їх діяльності знаходиться на етапі усвідомлення та описової формалізації. Деякі науковці, усвідомлюючи специфіку логістичної діяльності в окремих сферах та галузях економіки, вирішили виокремити її шляхом додавання до терміну «логістика» терміну, який визначає відповідну сферу чи галузь діяльності. І хоча, на думку автора, такий підхід є не зовсім коректним з точки зору методології сучасної науки, на сьогодні ми маємо «сервісну логістику», «фармацевтичну логістику», «логістику туризму», «логістику будівництва», «агрологістику» тощо. Насправді ж у цих започаткованих напрямках наукових досліджень мова йде про ідентифікацію та оцінку особливостей реалізації логістичної діяльності у відповідних сферах економіки. Проблема полягає в необхідності дослідження специфічних особливостей логістичної діяльності організацій окремих сфер та галузей економіки в рамках системного та діяльнісного підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню різних аспектів ЛД присвячено праці таких вітчизняних і зарубіжних учених: В. Г. Алькеми [1], О. О. Бакаєва [3], А. М. Гаджинського [6], Дональда Дж. Бауерсокса [2], Дейвіда Дж. Клосса [2], В. В. Дибської [12], Є. І. Зайцева [12], Н. Коніщевої [8], О. П. Кутах [3], Є. В. Крикавського [9], М. Кристофера [10], Ч. Сковронка [11], З. Саріуш-Вольського [11], В. І. Сергєєва [12], Л. Б. Міротіна [13], І. Ташбаєва [13], А. В. Ткачевої [25], Ю. Неруша [15], Л. А. Пономаренка [3], Ю. Пономарьової [16], Джеймса С. Джонсона [21], Дональда Ф. Вуда [21], Деніеля Л. Вордлоу [21], Поля Р. Мерфі-мол. [21], О. Сумця [22-23], А. М. Стерлігової [12], Джеймса Р. Стока [24], Дугласа М. Ламберта [24], О. Тридіда [26], Д. Уотерса [27] та інших. Безпосередньо проблематиці логістики туризму та особливостям логістичної діяльності, яка здійснюється організаціями цієї сфери економіки, займались вітчизняні науковці: В.Г. Банько [4], А. В. Бедраківська [5], А. А. Гвозденко [7], Н. Й. Коніщева [8], І. В. Левицька [5], Г. І. Михайліченко [14], Т. М. Скоробогатова [17], І.Г. Смірнов [18-20], Н. В. Трушкіна [8] та інші.

Аналіз зарубіжних та вітчизняних фахових джерел свідчить, що не всі науковці розглядають логістику з позиції діяльнісного підходу, а отже, не вбачають логістичну діяльність актуальним предметом наукового дослідження. Деякі з них, наприклад, Д. Уотерс вважає, що ЛД – це процес планування та реалізації потоків і запасів сировини, незавершеного виробництва, готової продукції та потоку супутньої інформації від місця виготовлення продукції до місця її споживання з метою забезпечення відповідності продукції вимогам замовника [27, с. 29], тобто зводить її до рівня процесу управління. Науковці Джеймс С. Джонсон, Дональд Ф. Вуд, Деніель Л. Вордлоу та Поль Р. Мерфі-мол. розглядають ЛД як важливу функцію бізнесу, відповідальну за координацію фізичного роз-

поділу і менеджменту матеріалів для економії витрат та підвищення рівня обслуговування [21, с. 29]. Професори Мічиганського університету Дональд Дж. Бауерсокс і Дейвід Дж. Клосс вважають, що ЛД – це діяльність із «управління товарно-матеріальними потоками від джерел сировини і матеріалів до пункту розподілу готового продукту» [2, с. 29]. На думку Дональда Дж. Бауерсокса, щоб ЛД принесла максимальний стратегічний зиск, усі її функції повинні бути інтегровані з її споживачами та постачальниками [2, с. 55]. Вчені Джеймс Р. Сток та Дуглас М. Ламберт вважають, що будь-яка діяльність, що здійснюється в процесі переміщення продукції від місця її виготовлення до місця споживання, є логістичною [24, с. 18]. Виходячи з того, що ЛД є складною і передбачає широкий асортимент логістичних продуктів та послуг, М. Кристофер відносить до такої набір сфер діяльності організації від управління закупівлями сировини до постачання готових виробів споживачеві [10, с. 23]. Польські вчені Чеслав Скворнек і Здислав Саріуш-Вольский розглядають ЛД як сукупність процесів фізичного переміщення матеріальних цінностей (сировини, матеріалів, напівфабрикатів, готових виробів) на підприємстві і між організаціями, а також просування інформаційних потоків, що відображають матеріальні процеси і використовуються для управління цими процесами [11, с. 18]. Російський науковець В. Сергєєв з колегами розглядає ЛД як комплекс логістичних функцій та операцій, спрямованих на виникнення, перетворення і поглинання матеріальних потоків у певному економічному об'єкті [12, с. 45]. ЛД Л. Міротін та И. Ташбаєв розглядають із позиції управлінських функцій. Під логістичною вони розуміють діяльність із планування, виконання і контролю фізичного переміщення матеріалів, готової продукції та пов'язаної з ними інформації від місця їх виробництва до місця споживання з метою задоволення потреб споживачів і отримання прибутку [13, с. 10]. ЛД розглядається Ю. Нерушом як сфера господарської діяльності, що пов'язана з фізичним забезпеченням, фізичним розподілом тощо [15, с. 11]. Він виділяє два основні види ЛД, а саме: фізичне забезпечення та фізичний розподіл [15, с. 12]. Сучасну ЛД Ю. Пономарьова розглядає як практичну діяльність із управління матеріальними і пов'язаними з ними інформаційними потоками. Вона зазначає, що об'єктом такої діяльності є не продукт, а процес у формі потоку [16, с. 9]. Колектив вітчизняних науковців під керівництвом О. Тридіда визначає ЛД як єдиний технологічний процес усієї виробничо-транспортної системи на основі інтеграції виробництва, транспортування та споживання [26, с. 135-138].

На думку О. Сумця, під ЛД слід розуміти один із основних видів господарської діяльності, що пов'язаний із плануванням, організацією, управлінням та контролем матеріальних і супутніх їм потоків у процесі їх переміщення від місця виробництва до місця споживання шляхом послідовного та взаємоузгодженого в часі й просторі виконання логістичних активностей, а саме постачання або закупівлі, транспортування, приймання, складування, контролю запасів, комплектації замовлень, вантажоперероблення, упакування, розподілу готової продукції, перероблення, повернення продукції, що була піддана реклаमाції [22-23].

Отже, аналіз джерел щодо сутності поняття ЛД свідчить, що ця діяльність є частиною господарської діяльності організацій. Залежно від профілю організації вона може бути операційною, функціональною чи сукупністю бізнес-процесів. ЛД пов'язана з формуванням вхідних логістичних потоків ресурсів, трансформацією їх у потоки готових продуктів та доведенням вихідних логістичних потоків до споживача. Під ЛД науковці розуміють сукупність видів господарської діяльності, що пов'язані з управлінням матеріальних та супутніх їм потоків у процесі

їх переміщення від джерела сировини до місця виробництва та місця споживання шляхом неперервного та скоординованого у просторі взаємоузгодженого в часі виконання логістичних процесів та операцій.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Недостатній розвиток діяльнісного підходу у сфері логістики як науки призвів до цілої низки небажаних ефектів. У вітчизняній науці не сформувалось єдиного бачення щодо розуміння категорії «логістична діяльність» та визначення її місця та ролі в діяльності організацій. Відсутні підходи до систематизації та класифікації її видів. Не розроблено методології оцінювання логістичної діяльності в економічних системах різних рівнів. При формуванні нормативно-правової бази щодо систематизації видів економічної діяльності, логістична діяльність як один із її видів диференціювалась між іншими видами господарської діяльності, що відобразилось на питаннях обліку та оцінюванні її результативності та ефективності. Вимогою часу є дослідження особливостей логістичної діяльності організацій та підприємств різних сфер та галузей економіки. Враховуючи важливість і перспективність розвитку туристичної сфери та вагоме місце логістичної діяльності в успішному виробництві туристичного продукту, в цьому дослідженні розглядаються особливості логістичної діяльності сфери туристичного бізнесу.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження сутності та особливостей логістичної діяльності у сфері туристичного бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження

На першому етапі досліджували сучасне розуміння сутності логістичної діяльності незалежно від сфери, в якій вона здійснюється. З одного боку, це легко пояснити тому, що така діяльність не обмежується рамками однієї організації й на практиці утворює ланцюг суб'єктів, задіяних у просуванні матеріальних і супутніх потоків, які діють в умовах невизначеності та ризику. А з іншого, при здійсненні цієї діяльності, крім суто логістичних, реалізуються маркетингова, кадрова, інформаційна, фінансова та інші функції. Крім того, оцінка результативності цієї діяльності залежить не лише від суто функціональних, а також від просторових і часових ресурсів та їх системного поєднання. Професор А. Гаджинський розглядає ЛД як окремий напрямок ГД, яка полягає в управлінні матеріальними потоками у сферах виробництва і розподілу [6]. Є. Крикавський спрямованість ЛД вбачає у вирішенні логістичних завдань [9, с. 60].

Встановлено, що спроби визначити сутність ЛД проглядаються лише в поодиноких наукових працях. На думку західних учених, основне завдання ЛД полягає у матеріальному забезпеченні господарської діяльності (ГД), його плануванні, пошуку оптимальних джерел якісних ресурсів та їх закупівлі згідно з критеріями раціональності та якості сервісу [2, 10-11, 21, 24, 27]. ЛД в організації спрямовується на раціональну організацію, підтримку ритмічної роботи та оптимізацію ГД організації в цілому, забезпечуючи йому такі конкурентні переваги: лідерство з мінімуму витрат; гарантування своєчасного та якісного виконання всіх замовлень і своєчасної доставки готової продукції. ЛД спрямовується не лише на оптимальну організацію внутрішніх потоків, а й на зовнішнє середовище з метою забезпечення належного рівня обслуговування, скорочення витрат у ланцюгах постачання, виробництва та збуту.

На думку А. Ткачової, під ЛД організації слід розуміти напрям ГД, що полягає в управлінні матеріальними і супровідними інформаційними, фінансовими

та сервісними потоками організації шляхом послідовного та взаємоузгодженого виконання логістичних операцій на основі принципів системності, комплексності, інтегрованості всіх ланок логістичного ланцюга «постачання – виробництво – збут» з метою досягнення довгострокового успіху в бізнесі за рахунок максимального задоволення вимог споживачів, мінімізації витрат, узгодження інтересів усіх учасників в умовах мінливості та невизначеності зовнішнього середовища [25, с. 3]. Аналіз цього визначення свідчить, що ЛД А. Ткачовою розглядається як інтегроване управління потоками на всіх фазах їхнього функціонування.

Отже, аналіз наведених вище підходів до розуміння ЛД, яка насамперед розглядається на рівні організації, свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення терміну «логістична діяльність». Про це свідчать його альтернативні дефініції: логістична функція, логістика організації, види ЛД, логістичний процес тощо. Існують різні точки зору науковців щодо видів логістичної діяльності. Найважливіша значна диференціація в розумінні інших складових ЛД. Відсутнє також єдине розуміння щодо об'єктів ЛД, класифікації її суб'єктів, складових тощо. На нашу думку, ЛД – це сукупність інтегрованих фазових та функціональних і допоміжних логістичних процесів, операцій, спрямованих на трансформацію матеріальних і супутніх потоків із метою досягнення довгострокового успіху за рахунок максимального задоволення вимог споживачів, мінімізації витрат, узгодження інтересів усіх учасників товароруку в умовах ефективного захисту від загроз мінливого та нестабільного середовища. Вона включає управлінський, функціональний та забезпечуючий аспекти.

Зважаючи на значні темпи росту як міжнародного, так і вітчизняного туристичного бізнесу, на другому етапі досліджували сутність та специфічні особливості змісту ЛД туристичних підприємств. Аналізуючи ЛД туристичних підприємств, Н. Коніщева і Н. Трушкіна вважають, що це особливий вид ГД, реалізація якої потребує координування у просторі та синхронізації у часі туристичних (людських) потоків із комплексом послуг належного рівня якості, які є адекватними запитам подорожуючих [8].

Аналізуючи ЛД туристичних підприємств, Н. Коніщева і Н. Трушкіна вважають, що це особливий вид діяльності, реалізація якої потребує здійснення послідовних процесів логістичної діяльності в єдиному комплексі, що дозволяє мінімізувати витрати та збитки підприємства у сфері туристичної діяльності за рахунок оптимізації логістичного ланцюга та зменшення впливу зовнішніх ризиків [8]. На підставі зазначеного визначення Н. Коніщева і Н. Трушкіна подали власне бачення функцій та завдань логістичної діяльності туристичних підприємств.

Професор Скоробогатова Т.М. розглядає логістичну діяльність туристичного підприємства в рамках сервісної логістики і вважає її базовою особливістю – це діяльність із переміщення об'єктів (споживачі туристичних послуг) до суб'єктів обслуговування (а не навпаки) і тривале користування комплексною послугою. Основним пріоритетом цієї діяльності є формування туристичних потоків у часовому та просторовому вимірі, які мають вищий ранг по відношенню до кадрових, матеріальних, фінансових та інформаційних потоків [17, с. 266].

У концепції логістики туризму А. В. Бедраківська і І. В. Левицька під логістичною у сфері туризму вважають діяльність із надання якісних туристичних послуг, підвищення якості туристичного продукту до рівня світових стандартів за умови оптимізації використання матеріальних та інформаційних потоків, зниження загальних витрат на здійснення туристичного супроводу, обслуговування та сервісу [3]. Банько В.Г. не дає визначення логістичній діяльності у сфері ту-

ризму, але визначає її функції, до яких він відносить планування турів, оброблення туристичних замовлень та прогнозування попиту на туристичний продукт, транспортування туристів та надання їм відповідного комплексу послуг[4]. Гвозденко А. А. під логістичною діяльністю в туризмі розуміє сукупність операцій, які здійснюються в процесі формування туру, доведення готового продукту до споживача у відповідності до інтересів та вимог останнього, а також у процесі передавання, зберігання та оброблення відповідної інформації[7]. Михайліченко Г.І. під логістичною діяльністю сфери туризму розуміє діяльність із управління продуктовими потоками логістичних підприємств, що включає раціональну організацію формування, збуту та організації споживання туристичного продукту і супроводження цих процесів проходженням інформаційних потоків. Логістична діяльність у відповідності з фазами логістичного ланцюга включає такі складові: інформаційну на вхідному потоці, виробничу з формування та створення туристичного продукту, збутову, яка охоплює розподіл, просування та визначення каналів реалізації готової продукції, та інформаційну на вихідному потоці [14]. Професор Смірнов І.Г. не дає визначення логістичної діяльності у сфері туризму, а подає її компонентну структуру, до якої відносить [18] логістичну діяльність рекреаційно-туристичних ресурсів (ресурсної бази туризму); логістичну діяльність матеріально-технічної бази туризму, у тому числі логістичну діяльність сфер розміщення туристів (готельного господарства) та харчування (ресторанного господарства); логістичне забезпечення створення та функціонування інформаційної інфраструктури; логістичну діяльність зі створення та експлуатації транспортної інфраструктури в туризмі; логістичну діяльність у сфері екскурсійного обслуговування; логістичну діяльність, пов'язану з наданням супутніх послуг у туризмі; логістичну діяльність із виробництва та збуту туристичних товарів.

На завершальному етапі дослідження нами здійснено процесно-функціональну структурування логістичної діяльності у сфері туристичного бізнесу (рис. 1) та визначено системну декомпозицію складових логістичної діяльності цієї сфери (рис. 2) яка висвітлює її основні компоненти: мету, завдання, суб'єкти і об'єкти, складові, методи дослідження, управлінські та забезпечувальні аспекти, принципи організації та критерії ефективності.

Ми вважаємо, що метою ЛД сфери туристичного бізнесу є формування комплексної корисності туристичного продукту та додаткових і супутніх послуг відповідно до запитів споживачів за умови забезпечення необхідного рівня безпеки подорожуючих, туристичних об'єктів та довкілля. Основними завданнями логістичної діяльності у цій сфері є: досягнення з найменшими витратами максимальної пристосованості суб'єктів туристичної індустрії до мінливої ринкової ситуації, підвищення власної частки та одержання конкурентних переваг, формування відповідного логістичного потенціалу для забезпечення належного рівня якості обслуговування.

Висновки

Таким чином, ЛД у туристичному бізнесі є комплексом функціональних, управлінських і забезпечувальних процесів та операцій, спрямованих на трансформацію туристичного, матеріального і супутніх логістичних потоків, що є джерелом ресурсів для значного числа суб'єктів туристичної індустрії у каналах та ланцюгах постачання. Враховуючи інтеграційний характер ЛД, нами ідентифіковано її сутність, здійснено процесно-функціональну структурування та системну декомпозицію для сфери туристичного бізнесу.

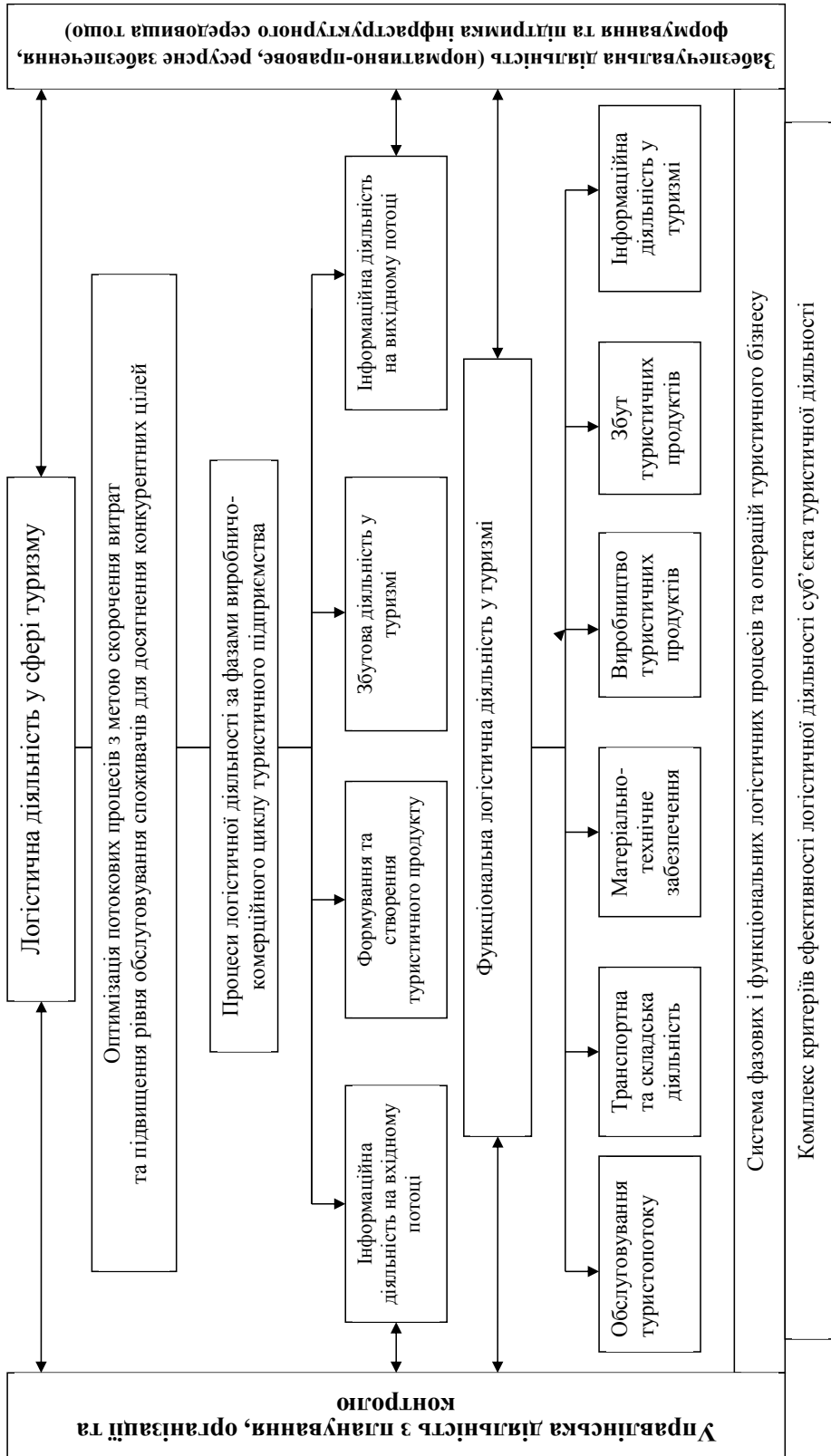

Рис. 1. Процесно-функціональна структуризація логістичної діяльності суб'єктів туристичної діяльності
 Джерело: скомпоновано на підставі [1; 4-5; 7-9; 14, 17-20]

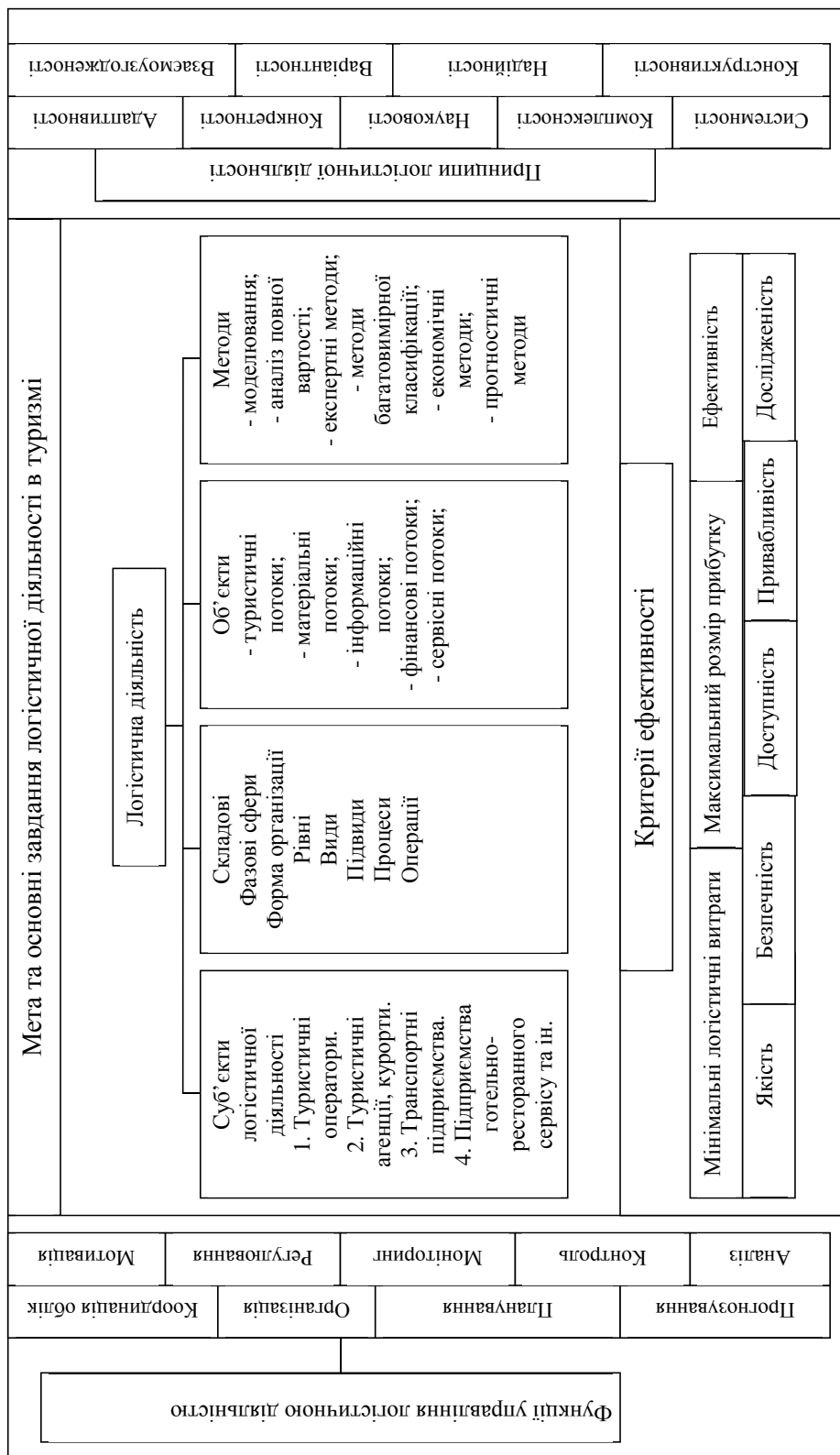

Рис. 2. Системна декомпозиція складових логістичної діяльності
Джерело: скомпоновано на підставі [1,4-5,7-9; 14, 17-20].

Література

1. Алькема В. Г. Генезис і розвиток економічної безпеки суб'єктів логістичної діяльності : дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук / В. Г. Алькема. – К., 2011. – 501 с.
2. Бауэрсокс Д. Логистика: интегрированная цепь поставок / Д. Бауэрсокс, Д. Клосс; пер. с англ. – М.: Олімп – Бізнес, 2001. – 640 с.
3. Бакаєв О. О. Теоретичні засади логістики : [підручник] / О. О. Бакаєв, О. П. Кутах, Л. А. Пономаренко – [В 2-х т.]. – К.: Київський ун-т економіки і технологій транспорту, 2003. – Т. 1. – 430 с.
4. Банько В.Г. Туристська логістика : Навчальний посібник. – К.: Дакор, КНТ, 2008 – 204 с.
5. Бедраківська А. В. Концепція логістики туризму / А. В. Бедраківська, І. В. Левицька. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/36_PVMN_2012/Economics/11_122586.doc.htm.
6. Гаджинский А. М. Логистика : Учебник. – 11-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2005. – 432 с.
7. Гвозденко А. А. Логистика в туризме: учеб. пособие / А. А. Гвозденко. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 272 с.
8. Коніщева Н. Й. Управління логістичною діяльністю туристичних підприємств: уточнення термінології / Н. Й. Коніщева, Н. В. Трушкіна // Вісник ДІТБ. Серія «Економіка, організація і управління в туристичній сфері» – 2005. – № 10. – С. 47-57.
9. Крикавський Є. В. Логістика. Основи теорії : [підручник] / Є. В. Крикавський. – [2-ге вид. доп. і перероб.]. – Львів : Національний університет «Львівська політехніка» (Інформаційно-видавничий центр «ІНТЕЛЕКТ+» Інститут післядипломної освіти), «Інтелект-Захід», 2006. – 456 с.
10. Кристофер М. Логистика и управление цепочками поставок / М. Кристофер; под общ. ред. В. С. Лукинского. – СПб.: Питер, 2004. – 316 с. : ил. – (Серия «Теория и практика менеджмента»).
11. Логистика на предприятии: [учеб.-метод. пособие] / Ч. Сковронек, З. Сариуш-Вольский. – Финансы и статистика, 2004. – 400 с.
12. Логистика: [учебник] / В. В. Дыбская, Е. И. Зайцев, В. И. Сергеев, А. Н. Стерлигова ; под ред. В. И. Сергеева. – Эксмо, 2011. – 944 с.
13. Миротин Л.Б. Логистика для предпринимателя: основные понятия, положения и процедуры: [уч. пособие] / Л. Б. Миротин, И. Е. Ташбаев. – М.: ИНФРА – М., 2002. – 252 с.
14. Михайліченко Г. І. Інформаційна та збутова логістика в туризмі: дис. .. канд. екон. наук: 08.06.02. – К.: Київський торговельно-економічний університет, 2001.
15. Неруш Ю. М. Логистика: [учебник] / Ю. М. Неруш. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ТК Велби, Проспект, 2007. – 520 с.
16. Пономарьова Ю. В. Логістика: [навч. посіб.] / Ю. В. Пономарьова. – [2-е вид., перероб. та доп.]. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.
17. Скоробогатова Т. М. Управління потоками споживачів туристичних послуг в світлі сервісної логістики / Т. М. Скоробогатова // Вісник НУ «Львівська політехніка». – 2012. – №749. – С. 266-270.
18. Смирнов І.Г. Логістика туризму: навч. посіб. / І.Г. Смирнов. – К.: Знання, 2009. – 444 с.
19. Смирнов І. Г. Логістика туризму: комплексний підхід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rusnauka.com.
20. Смирнов И. Г. Стратегический логистический менеджмент в международном туризме в контексте его устойчивого развития / И. Г. Смирнов // Логистика: проблемы и решения. – 2012. – №2. – С. 76-82.
21. Современная логистика / [Джонсон Джеймс Вуд, Ф. Дональд, Дэниел Вордлоу, Л. Мерфи-мл., Р. Поль]. – [7-е издание]. – Издательский дом «Вильямс», 2002. – 624 с.
22. Сумець О. М. Змістовий аналіз дефініції «логістична діяльність» / О. М. Сумець // Сталий розвиток економіки. – № 4 (21). – 2013. – С. 290-296.
23. Сумець О.М. Теоретико-методологічні засади логістичної діяльності підприємств агропромислового комплексу : [монографія]. – Харків : ТОВ «Друкарня Мадрид», 2015. – 544 с. (31,62 ум. друк. арк.).
24. Сток Дж. Р. Стратегическое управление логистикой / Дж. Р. Сток, Д.М. Ламберт; пер. с 4-го англ. изд. – М.: ИНФРА-М, 2005. – XXXII. – 797 с.

25. Ткачева А. В. Теоретична сутність логістичної діяльності організації / А. В. Ткачева // Економіка організації та управління виробництвом. – 2011. – С. 98-99. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ed.ksue.edu.ua/ER/knt/e112_58/u112tkac.pdf

26. Тридід О. М. Логістика. [навчальний посібник] / О. М. Тридід, К. М. Таньков, Ю. О. Леонова. – К. : Видавничий дім «Персонал», 2008. – 176 с.

27. Уотерс Д. Логистика. Управление цепью поставок / Д. Уотерс ; [пер. с англ.]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 503 с.

УДК 334:338.48]

С.П. Гаврилюк
кандидат економічних наук,
доцент кафедри туризму
Університет економіки і права «КРОК»

Особливості сучасного розвитку підприємництва на ринку туристичних послуг в Україні

У статті розглянуто сутність та особливості підприємництва на ринку туристичних послуг. Охарактеризовано суб'єкти підприємницької діяльності в туризмі та їх склад. Досліджено проблеми, що перешкоджають розвитку підприємницької діяльності туристичних підприємств. Розроблено комплекс заходів активізації підприємницької діяльності туристичних підприємств, що дозволить істотно збільшити їх соціально-економічний вплив на економіку країни.

Ключові слова: підприємництво, суб'єкти туристичного підприємництва, особливості підприємницької діяльності в туризмі

С.П. Гаврилюк
кандидат экономических наук,
доцент кафедры туризма,
Университет экономики и права «КРОК»

Особенности современного развития предпринимательства на рынке туристических услуг в Украине

В статье рассмотрены сущность и особенности предпринимательства на рынке туристических услуг. Охарактеризованы субъекты предпринимательства в туризме и их структура. Исследованы проблемы, препятствующие развитию предпринимательской деятельности туристических предприятий. Разработан комплекс мероприятий активизации предпринимательской деятельности туристических предприятий, которые позволяют существенно увеличить их социально-экономическое влияние на экономику страны.

Ключевые слова: предпринимательство, субъекты туристического предпринимательства, особенности предпринимательской деятельности в туризме

S. Havryliuk
PhD in Economics,
Associate Professor of Tourism Department
«KROK» University

Peculiarities of Modern Development of Entrepreneurship on the Tourism Market in Ukraine

The article considers the essence and peculiarities of entrepreneurship on the tourism market. The subjects of entrepreneurship in tourism are characterized and their structures are assessed. The factors which discourage for entrepreneurial development of tourist enterprises is investigated. Complex of measures to intensify the entrepreneurial activity of tourism enterprises has been developed, which will significantly increase their socioeconomic impact on the country's economy.

Key words: *entrepreneurship, subjects of tourism business, the features of entrepreneurial activity in tourism.*

Постановка проблеми

Стратегічною метою розвитку туризму в Україні є забезпечення конкурентоспроможної на світовому ринку туристичної галузі на основі максимально повного задоволення попиту туристів, ефективного здійснення виробничо-продуктової діяльності, раціоналізації використання рекреаційних ресурсів, надходження валютних коштів. Ці параметри можливо досягнути на основі глибоких знань законів і закономірностей ринкової економіки, особливостей підприємницької діяльності в туризмі.

Активізація підприємницької діяльності може принести позитивний результат у забезпеченні сталого розвитку туризму в Україні. Для створення сприятливих умов реалізації програм підвищення ефективності та конкурентоспроможності туристичних підприємств необхідно вміти, з одного боку, ефективно використовувати фактори виробничо-продуктової діяльності, прагнути до отримання прибутку, а з другого, – реалізовувати творчий людський потенціал, впроваджувати сучасні підприємницькі технології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У наукових дослідженнях провідних зарубіжних та вітчизняних вчених відсутній комплексний підхід до вирішення питань управління підприємницькою діяльністю суб'єктів туристичного бізнесу. Проблеми й особливості здійснення підприємницької діяльності в сучасних умовах господарювання знаходять своє відображення в наукових економічних дослідженнях. Принципи підприємництва, класифікація форм і видів суб'єктів підприємництва в туризмі, організація та планування туристичної діяльності в ринкових умовах відображаються в наукових публікаціях таких вітчизняних учених, як Герасименко В.Г. [4], Дядечко Л.П. [7], Єрмоленко О.Г., Мальська М.П., Нездоймінов С.Г. [4], Пуцентейло П. Р., Ткаченко Т.І. та ін. Однак питання вдосконалення управління підприємницькою діяльністю не втратили своєї актуальності для підприємств туристичної сфери і вимагають подальших системних досліджень з урахуванням сучасних умов господарювання, галузевих особливостей і норм вітчизняного законодавства.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

На практиці кожне підприємство самостійно вирішує завдання організації управління та вибору ефективних технологій здійснення підприємницької діяльності. На сьогодні вітчизняні туристичні підприємства недостатньо активні в основних сферах їхньої діяльності. Так, у фінансовому відношенні немає пошуку найбільш вигідних джерел фінансування, організаційна форма не завжди обґрунтована стосовно розміру та обсягів діяльності цих підприємств, матеріально-технічне забезпечення не відповідає сучасним вимогам. У туризмі відсутній дієвий механізм підтримки підприємництва з боку державних органів, який би відповідав сучасним потребам. Вищевказана проблемна ситуація спонукає до пошуку методів активізації підприємницької діяльності вітчизняних туристичних підприємств, що й становить наукове завдання дослідження.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження теоретичних та практичних засад підприємницької діяльності туристичних підприємств з урахуванням галузевих особливостей, вивчення проблем, що перешкоджають її розвитку в туризмі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Серед чинників розвитку туризму більшості країн світу, в тому числі в Україні, важливу роль за сучасних умов відіграють підприємництво та суб'єкти, що його здійснюють, – підприємці. Термін “підприємництво” вперше ввів на початку XVIII ст. англійський економіст Р. Кантільон. Він визначав підприємництво як самостійну діяльність, спрямовану на отримання доходу (прибутку) і пов'язану з господарським ризиком [9].

Наукова економічна література розглядає підприємництво з різних позицій: як економічну категорію, метод господарювання та тип економічного мислення. На думку науковця Варналія З.С., підприємництво як економічна категорія – це «особливий тип господарювання, де головним суб'єктом є підприємець, який раціонально поєднує (комбінує) фактори виробництва на інноваційній основі та власній відповідальності, організує і керує виробництвом із метою одержання підприємницького доходу» [3]. В даному визначенні вказуються дві головні ознаки підприємництва: по-перше, це особливий тип суб'єкта господарювання зі своїми новаторськими здібностями; по-друге, успіх побудовано на інноваційній діяльності.

Суть підприємництва як методу господарювання розкривають його основні функції: ресурсна, організаційна та творча. Розглядаючи їх більш детально, зазначимо, що ресурсна функція підприємництва передбачає його спрямованість на найбільш ефективне використання матеріальних, трудових, фінансових та інформаційних ресурсів із урахуванням досягнень науково-технічного прогресу. Організаційна функція зводиться до діяльності з організації виробництва, збуту, маркетингу, менеджменту і реклами. Творча функція полягає в генеруванні та реалізації нових ідей, здійсненні техніко-економічних, наукових розробок і проєктів, пов'язаних із господарським ризиком.

Підприємництво як особливий тип економічного мислення характеризується оригінальними поглядами і підходами до прийняття рішень, які реалізуються у практичній діяльності. Центральну роль тут відіграє особа підприємця, що поєднує у собі новаторські, комерційні та організаторські здібності для пошуку і розвитку нових видів, методів виробництва, нових благ та їхніх нових якостей, сфер застосування капіталу. Відповідно до цього, підприємництво – це тип господарської поведінки підприємців з організації, розроблення, виробництва і реа-

лізації благ з метою отримання прибутку і соціального ефекту [5]. Отже, сутність підприємництва зосереджується у вияві ініціативної, новаторської, самостійної діяльності. А його метою є, з одного боку, отримання прибутку або особистого доходу, а з іншого, – найбільш ефективно використання виробничих факторів, прагнення реалізувати творчий людський потенціал.

Відповідно до Господарського кодексу України підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [1]. Отже, до підприємництва відноситься й діяльність із надання туристичних послуг, що є об'єктом діяльності туристичних підприємств. Таким чином, можна сформулювати визначення **туристичного підприємництва** як діяльності, пов'язаної з виробництвом, комплектуванням і реалізацією турпродуктів та окремих туристичних послуг, необхідних для задоволення пізнавальних та рекреаційних потреб туристів з метою отримання прибутку.

Виникнення підприємництва у сфері туризму пов'язане з його переходом на комерційну основу, тобто з появою платних подорожей.

Економічною передумовою існування підприємництва є приватна власність на засоби виробництва. Для розвитку підприємництва в туризмі необхідні не тільки приватна власність, а й інші умови, зокрема:

- політична, економічна й соціальна стабільність у регіоні;
- пільговий податковий режим для соціальних видів туризму;
- розвинена туристична інфраструктура;
- інтеграція України в європейські та світові економічні структури, гнучкий механізм участі туризму в глобалізаційних процесах.

Підприємницька діяльність у сфері туризму характеризується наступними особливостями:

- організація підприємницької діяльності у сфері туризму передбачає, що для споживання турпродукту або окремих туристичних послуг турист повинен особисто прийти в місце їх надання; відокремленість попиту та пропозиції турпослуг потребує ретельного планування підприємницької діяльності в туризмі;
- для розвитку туристичного підприємництва необхідне створення розвинутої індустрії туризму, яка з'явилася завдяки масовому попиту на туристичні послуги. Індустрія туризму представляє собою сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспортні, заклади культури тощо), що забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів;
- здійснення підприємництва в туризмі зазвичай пов'язане з тим, що туристичне обслуговування несе в собі культурологічну спрямованість, пізнавальний аспект, а туристична послуга справляє глибоке емоційне враження (висока пізнавальна сила впливу розповіді екскурсовода);
- підприємницька діяльність у туризмі здійснюється на основі договору купівлі-продажу туру, згідно з яким одна сторона (туроператор, турагент) за узгоджену плату зобов'язується забезпечити надання іншій стороні (туристу) комплексу туристичних послуг. Турист, сплативши повну вартість турпродукту, може ознайомитися з послугами, що входять до його складу, тільки під час подорожі;
- використання в процесі здійснення підприємницької діяльності знижок чи інших пільг для туристів з метою стимулювання збуту туристичних послуг. Туристичні послуги не можуть накопичуватися і зберігатися для подальшого спо-

живання (місця в готелі, каюти на круїзному лайнері, купе в поїзді). Якщо продаж не відбувся, туристичне підприємство зазнає збитків.

Структура туристичної галузі передбачає співіснування різних за розмірами підприємств, об'єктивною основою яких є форми організації виробничо-продуктової діяльності. Підприємницька діяльність здійснюється у різних масштабах і суб'єкти підприємницької діяльності поділяються на малі, середні та великі. В нормативних актах України використовуються два основні критерії класифікації підприємств за розміром: кількість працівників та обсяг валового доходу. Сучасна практика господарювання свідчить: різні за розміром підприємства взаємодоповнюють одне одного. Сприятливі умови для розвитку різних за масштабами діяльності підприємств дають гарні результати на загальногалузевому рівні. Тому економіка західних країн базується на великих організаційно-господарських структурах, які забезпечують її стабільність і кращу керованість, створюють потенціал для великомасштабної реалізації інновацій, та на підприємствах малого бізнесу, що сприяють гнучкості операційної діяльності та індивідуалізації обслуговування споживачів, створенню конкурентного середовища і підвищенню інтенсивності конкуренції, що призводить до прогресивного розвитку галузі та економіки в цілому.

Аналізуючи розвиток підприємництва на ринку туристичних послуг в Україні, слід зазначити, що підприємства-суб'єкти туристичної діяльності переважно малі. Згідно з даними Держкомстату частка малих підприємств у загальній кількості туристичних підприємств 2015 року становила 99,5% (табл. 1).

Таблиця 1

Зміни у структурі підприємств за видом економічної діяльності «діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язану з цим діяльність» за розміром в Україні

Роки	Туристичні підприємства							
	Середні		Малі		Мікропідприємства		Всього	
	Од.	Питома вага, %	Од.	Питома вага, %	Од.	Питома вага, %	Од.	Питома вага, %
2011	44	1,0	4375	99,0	4160	94,1	4419	100
2012	36	0,9	4054	99,1	3845	94,0	4090	100
2013	33	0,7	4486	99,3	4276	94,6	4519	100
2014	23	0,6	3702	99,4	3532	94,8	3725	100
2015	18	0,5	3669	99,5	3514	95,3	3687	100
Абс. відхилення за 2011-2015 рр, ±	-26	-0,5	-706	0,5	-646	1,2	-732	0
Відн. відхилення за 2011-2015 рр, %	-59,1	-50,0	-16,1	0,5	-15,5	1,3	-16,6	0,00
Середньорічні абс. відхилення, ±	-6,5	-0,13	-177	0,13	-161,5	0,30	-183,0	0,00
Середньорічні темпи зміни, %	-14,8	-12,5	-4,0	0,1	-3,9	0,3	-4,1	0,0

Джерело: розраховано автором на основі [6, с. 457].

Зауважимо, що серед малих підприємств у туризмі переважали мікропідприємства, у яких середня кількість працівників за звітний рік не перевищувала 10 осіб, а річний дохід від реалізації послуг не перевищував суму, еквівалентну 2 мільйонам євро [1]. Частка мікропідприємств за 2011-2015 роки на ринку туристичних послуг становила 99,5%.

тичних послуг постійно підвищувалася і 2015 року перевищила 95%. Натомість питома вага середніх підприємств впродовж останніх років становила не більше 1%, а великі туристичні підприємства взагалі були відсутні в Україні.

Специфічною рисою сучасного розвитку підприємництва в туризмі України є формування за роки ринкових відносин сегменту фізичних осіб-підприємців, що здійснювали туристичну діяльність: їх кількість 2015 року налічувала 1397 од., хоча і скоротилась порівняно з 2011 р. (2351 од.) на 954 од. або 40,6% [8].

Кількість малих туристичних підприємств згідно табл. 1 теж має тенденцію до скорочення від 4375 од. 2011 року до 3669 од. 2015 року, що склало 646 од. або 15,5% на фоні загального скорочення кількості суб'єктів підприємницької діяльності в туризмі за цей період на 732 од. (від 4419 од. 2011 року до 3687 од. 2015 року), або на 16,6%. Кількість середніх підприємств зменшувалася ще вищими темпами – від 44 од. 2011 року до 18 од. 2015 року, або на 59,1%. Об'єктивно це можна пояснити тим, що туристичні підприємства повною мірою відчувають на собі тягар економічної та політичної нестабільності бізнес-середовища. Цей ризик посилюється через зменшення вітчизняних потенційних туристів передусім через невисокі доходи населення та демографічну кризу.

Як видно з рис. 1, кількість туристичних підприємств змінювалася нерівномірно, а починаючи з 2013 р. почала стабільно зменшуватися: на 183 од. (3,9%) в середньому за рік переважно за рахунок малих підприємств, кількість яких скорочувалася щорічно на 177 од. (3,8%).

Фінансово-економічна криза, що продовжується в останні роки, події, пов'язані з анексією АР Крим та проведенням антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей негативно вплинули на розвиток підприємництва у сфері туризму. Вказані фактори привели також до негативної динаміки в'їзного туризму, деформації структури туристичних потоків та послаблення туристичних можливостей країни як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку туристичних послуг. Фактично удвічі зменшився потік іноземних туристів до України та продовжує знижуватись. За даними Адміністрації Держприкордонслужби, 2013 року до країни в'їхало 25,7 млн. іноземних громадян, тоді як 2014

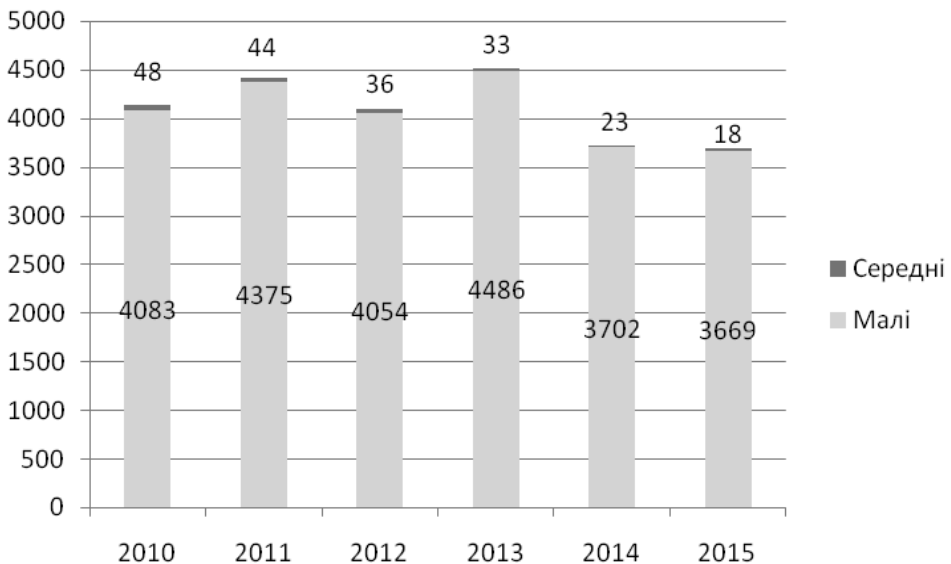

Рис. 1. Динаміка кількості суб'єктів туристичної діяльності в Україні

Джерело: розроблено автором на основі [6, с. 457].

року – 13,2 млн., 2015 року – 12,9 млн. іноземців [8]. Україна втрачає свою популярність як туристичний напрям, оскільки сприймається іноземними туристами виключно як військовий плацдарм.

Обсяги реалізованих послуг за видом економічної діяльності «діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність» за останні п'ять років скоротилися як у фактичних (від 4734 млн. грн. 2011 року до 4610,8 млн. грн. 2015 року), так і порівняних цінах, що свідчить про зменшення попиту на пропозицію цих підприємств, незважаючи на незначне підвищення 2012 (пов'язане з проведенням фінальної частини Чемпіонату Європи з футболу Євро-2012) та 2013 рр. Зауважимо також, що на ринку туристичних послуг України найбільша частка в обсягах реалізації припадає на малі суб'єкти підприємницької діяльності – 67,1% 2015 року, що більше порівняно з 2011 р. на 6,1%, а частка середніх підприємств в обсягах реалізованих послуг становила за останній рік лише 32,9% проти 39% 2011 року, що відповідає загальній тенденції зменшення кількості підприємств цієї групи (табл. 2).

Обсяг реалізації послуг у середньому на 1 підприємство становив 2011 року по групі середніх підприємств – 42 млн. грн., по групі малих – 0,66 млн. грн., а у 2015 р. відповідно 84,2 та 0,84 млн. грн. Великі обсяги реалізації послуг у розрахунку на 1 підприємство зумовлені тим, що до групи середніх підприємств відносяться туроператори масового ринку, діяльність яких спрямована на обслуговування значних туристичних потоків у популярні туристичні центри й курорти, що у свою чергу, забезпечує їм більш масову реалізацію турпакетів, хоча і за нижчими цінами. Тоді як основні представники групи малих підприємств – турагентства за характером здійснюваних операцій є роздрібними продавцями і реалізують послуги безпосередньо кінцевим споживачам – туристам для їхнього особистого використання.

Таблиця 2

Структура обсягів реалізованих послуг підприємств за видом економічної діяльності «діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність» за розміром в Україні

Роки	Обсяги реалізації послуг туристичних підприємств за розміром							
	Середні		Малі		Всього		В середньому на 1 підприємство	
	Млн. грн.	Питома вага, %	Млн. грн.	Питома вага, %	Млн. грн.	Питома вага, %	Середнє	Мале
2011	1847,6	39,0	2886,4	61,0	4734,0	100,0	42,0	0,66
2012	1970,5	36,1	3484,4	63,9	5454,9	100,0	54,7	0,86
2013	2028,4	36,7	3499,1	63,3	5527,5	100,0	61,5	0,78
2014	1720,7	44,4	2153,6	55,6	3874,3	100,0	74,8	0,58
2015	1515,6	32,9	3095,2	67,1	4610,8	100,0	84,2	0,84
Абс. відхилення за 2011-2015 рр., ±	-332	-6,1	208,8	6,1	-123,2	0,00	42,21	0,18
Відн. відхилення за 2011-2015 рр., %	-17,97	-15,64	7,23	10,0	-2,60	0,00	100,52	27,87
Середньорічні темпи зміни, %	-3,59	-3,13	1,45	2,00	-0,52	0,00	20,10	5,57

Джерело: розраховано автором на основі [6, с. 475].

На ринку туристичних послуг України простежувалась тенденція до збільшення кількості прибуткових підприємств: впродовж 2010-2015 рр. їх частка зросла у 1,27 разів (від 59% 2010 року до 74,7% 2015 року). Сума негативного фінансового результату туристичних підприємств до 2013 р. збільшувалася, а протягом 2014-2015 рр. скоротилась (табл. 3), що свідчить про зменшення загальної кількості суб'єктів туристичної діяльності за рахунок збиткових, покращення загального управління підприємствами та умов ведення туристичного бізнесу на окремих сегментах ринку.

Таблиця 3

Фінансові результати від звичайної діяльності підприємств за видом економічної діяльності «діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність» в Україні за 2010-2015 рр., млн. грн.

Роки	Кількість підприємств, од.	Фінансовий результат (прибуток/збиток)	Підприємства, які отримали прибуток		Підприємства, які отримали збиток	
			Сума прибутку	Частка від загальної кількості, %	Сума збитку	Частка від загальної кількості, %
2010	4131	-152,1	141	59,0	293,1	41,0
2011	4419	-141,4	128,5	63,2	269,9	36,8
2012	4090	-107,4	147,4	63,7	254,8	36,3
2013	4519	-453,5	198,8	68,1	652,3	31,9
2014	3725	-282,3	138,3	64,9	420,6	35,1
2015	3687	-217,5	244	74,7	461,5	25,3

Джерело: розраховано автором на основі [6, с.477-478].

Отже, частина вітчизняних, переважно малих суб'єктів туристичного підприємництва опиняється перед необхідністю виходу з ринку, спричиненого низьким і водночас дуже еластичним за ціною попитом на туристичні послуги.

Розвиток туристичного підприємництва в Україні гальмується з наступних причин: політична нестабільність, несприятливі екологічні фактори, нерозвинутість туристичної інфраструктури, невідповідність комфортності проживання більшої частини готелів для прийому іноземних громадян цінам на готельні послуги; зростання цін на готельні та туристичні послуг, падіння реальних доходів населення, відсутність розвитку внутрішнього туризму в Україні, недосконалість законодавчої бази, відсутність коштів на реконструкцію пам'яток історії та архітектурного мистецтва і просування можливих туристичних маршрутів, обмеженість асортименту послуг.

Різноманіття туристичних послуг можуть запропонувати переважно туристичні підприємства у великих містах, загальноновизнаних зонах рекреації та туризму, деяких історичних та культурних центрах. У той час, коли в більшості регіонів України можна розвивати промисловий, оздоровчий, екологічний, навіть екстремальний та інші види туризму. Розвиток туризму в Україні перебуває лише на початковій стадії.

Задля вирішення зазначених проблем необхідна міцна підтримка держави. Потребують розроблення і впровадження прогресивні методи і стандарти туристичного обслуговування, потрібно забезпечувати державну підтримку підприємців малого бізнесу, підвищувати ефективність використання рекреаційних ресурсів та об'єктів культурної спадщини, зміцнити матеріально-технічну базу туризму. Серед важливих напрямків роботи з питань розвитку туризму є створен-

ня позитивного іміджу України як туристичної держави та активне просування турпродукту за кордоном.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. №168-р було затверджено «Стратегію розвитку туризму і курортів до 2026 р.», основною метою якої є формування сприятливих умов для активізації розвитку сфери туризму згідно з міжнародними стандартами якості та з урахуванням європейських цінностей, перетворення її на високорентабельну, інтегровану у світовий ринок конкурентоспроможну сферу, що забезпечить прискорення соціально-економічного розвитку регіонів і держави в цілому, сприятиме підвищенню якості життя населення, гармонійному розвитку і консолідації суспільства, популяризації України у світі [2].

Умовами сталого розвитку сфери туризму можуть стати підвищення рівня конкурентоспроможності послуг туристичних підприємств шляхом розширення номенклатури послуг, використання нових методів обслуговування туристів, розроблення національних стандартів туристичного обслуговування відповідно до міжнародних вимог, концентрація ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку туризму, створення організаційно-економічних умов для розвитку малого бізнесу в туристичній сфері, розвиток туристичних дестинацій, підвищення рівня комфортності обслуговування шляхом здійснення реконструкції матеріально-технічної бази із залученням внутрішніх і зовнішніх інвестицій, створення загальнодержавної інформаційної туристичної мережі та її інтеграція до світової інформаційної системи, сприяння розвитку міжнародного співробітництва у сфері туризму, популяризація нашої держави у світі та просування національних туристичних продуктів у світовому інформаційному просторі.

Подолання негативних тенденцій, створення сприятливих умов для розвитку туризму повинні стати пріоритетними напрямами прискорення економічного та соціального зростання країни.

Висновки

За результатами досліджень можна зробити висновок, що розвиток туристичного підприємництва може здійснити позитивний вплив на становлення й розвиток туристичної галузі. Це можливо простежити через призму функцій підприємництва, які виконуються ним у випадку становлення стабільної економічної ситуації й державного регулювання його розвитку. Туристичний комплекс України представлений переважно малими туристичними підприємствами (99,5%), які функціонують в умовах, що постійно змінюються, і відіграють значну роль у формуванні економіки туризму країни. Негативна динаміка показників діяльності туристичних підприємств у період 2011-2015 років стала результатом впливу кризових явищ, втягування України у військовий конфлікт і недостатнього розвитку туристичної інфраструктури. Для подолання негативних тенденцій підприємницької діяльності в туризмі важливим є покращення туристичного потенціалу, посилення маркетингового компонента в економіці туризму, розвиток туристичної інфраструктури й проведення роботи з підвищення якості послуг, наданих суб'єктами підприємницької діяльності в туризмі. Від уміння впроваджувати сучасні підприємницькі технології залежить рівень досягнення туристичними підприємствами мети їхньої діяльності і високих фінансових результатів.

Література

1. Господарський кодекс: за станом на 13 квіт. 2017 р. [Електронний ресурс]/ Режим доступу до кодексу: www.zakon3.rada.gov.ua

2. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. – Затв. розпорядженням КМУ від 16 березня 2017 р. № 168-р [Електронний ресурс]/ Режим доступу до стратегії: zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-р.

3. Варналій З.С. Основи підприємницької діяльності: [навч. посібн]/ З.С. Варналій – К.: Знання-Прес, 2002. – 239 с.

4. Герасименко В.Г. Аграрний туризм як вид підприємництва: [монографія] / В.Г. Герасименко, С.Г. Нездоймінов. – Одеса: Пальміра, 2011. – 178 с.

5. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / [А.А.Григорук, М.С. Палюх, Л.М. Литвин, Т.Д. Літвінова; за ред. А.А.Григорука, М.С. Палюха]. – Тернопіль, 2002. – 304 с.

6. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва у 2015 р.: (стат. збірник) [Електронний ресурс]/ відп. за випуск Кузнєцова М.С. – К.: Держ. служба статистики України, 2016. – 485 с. Режим доступу до збірн.: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

7. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу: [навчальний посібник] / Л.П. Дядечко; за заг. ред. Манойло Н.П. – Київ: Вид-во «ЦУЛ», 2007. – 220 с.

8. Туристична діяльність в Україні у 2015 році: (стат. бюлетень) [Електронний ресурс] / відп. за випуск Кармазіна О.О. – К.: Держ. служба статистики України, 2014. – 76 с. – Режим доступу до бюлет.: <http://www.ukrstat.gov.ua>

9. Cantillon R. Essai sur la nature du commerce en general / R. Cantillon [ed. and transl. by H. Higgs]. – L., 1931. – P. 29-32.

УДК 338.48

Т.Г. Сокол
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри туризму
Університет економіки і права КРОК
І.І. Плиска
студентка 4 курсу
Університет економіки і права КРОК

Інноваційні способи і форми екскурсійної діяльності на ринку туристичних послуг України

Стаття присвячена проблемам використання інноваційних способів екскурсійної діяльності та форм проведення екскурсій як змістовного шляху гармонізації особистості, її духовного зростання в новій демократичній Україні. Екскурсія розглядається також як окремий продукт, як соціально-культурна послуга із задоволення духовних, інтелектуальних потреб споживача, що може стати засобом розширення асортименту національної туристичної пропозиції як на внутрішньому, так і на міжнародному ринку туристичних послуг.

Ключові слова: екскурсія, екскурсійна діяльність, інноваційні форми проведення екскурсій.

Т.Г. Сокол
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри туризму
Університет економіки і права КРОК

И.И. Плиська
студентка 4 курсу
Університет економіки і права КРОК

Инновационные способы и формы экскурсионной деятельности на рынке туристических услуг Украины

Статья посвящена проблемам использования инновационных способов экскурсионной деятельности и форм проведения экскурсий как содержательного пути гармонизации личности, ее духовного роста в новой демократической Украине. Экскурсия рассматривается также как отдельный продукт, социально-культурная услуга по удовлетворению духовных, интеллектуальных потребностей потребителя, которая может стать средством расширения ассортимента национального туристического предложения как на внутреннем, так и не международном рынке туристических услуг.

Ключевые слова: экскурсия, экскурсионная деятельность, инновационные формы проведения экскурсий.

T.H. Sokol
PhD of Pedagogical Sciences
“KROK” University

I.I. Plyska
four-year student,
“KROK” University

Innovation methods and forms of the excursion activity on the tourist services market of Ukraine

The article is devoted to the problems of using the innovation methods of excursion activity and forms of excursion conduction as a substantial way to personality harmonization and spiritual growth in new democratic Ukraine. The excursion is considered also as an individual product, social and cultural service for satisfaction spiritual, intellectual needs of the consumers, which may become the means of assortment expansion of the national tourist proposition on the domestic and international tourist market.

Key words: excursion, excursion activity, innovation forms of excursion conduction.

Постановка проблеми

Сучасний туризм визнано ефективним засобом індивідуального й колективного вдосконалення, важливою складовою якою є послуга суто інтелектуального характеру — екскурсія з її просвітницькою, духовною та освітньою функціями. Невичерпні екскурсійні ресурси багатьох регіонів нашої країни разом із глибинним національним духовним корінням і традиціями українського народу дають підставу стверджувати, що саме екскурсії можуть стати активним і змістовним засобом гармонізації особистості, її духовного зростання в новій демократичній Україні. Вони є джерелом нової інформації, нових вражень і відчуттів.

Екскурсійна послуга розглядається також як економічна категорія – це споживча вартість, що в умовах товарного виробництва може бути обмінена на гроші, тобто виступає як товар на ринку [1, с.5]. Закон України «Про туризм» визначає екскурсійну послугу як невід’ємну частину комплексного туристичного продукту [2]. Але екскурсія може розглядатись також як окремий продукт, як соціально-культурна послуга із задоволення духовних, інтелектуальних потреб споживача [3]. Розробленням та пропозицією екскурсій різного плану на туристичному ринку України займається ціла низка спеціалізованих туристичних фірм.

Ринок туристично-екскурсійних послуг в Україні нині характеризується високим ступенем конкуренції. Сьогоднішній екскурсант хоче бачити щось більше, ніж традиційну оглядову чи музейну екскурсію. Використання нових інноваційних видів і форм проведення екскурсії, впровадження сучасних технологій в екскурсійну діяльність – це ті вимоги, які висуває екскурсант ХХІ століття. Такі вимоги дають нові поштовхи для розвитку сучасної екскурсійної справи, змушують виробників туристично-екскурсійних послуг активно звертатись до інновацій у сфері екскурсійного обслуговування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Роль екскурсійної діяльності у розвитку вітчизняної туристичної індустрії стала предметом вивчення вчених-теоретиків та практиків, серед яких І.М.Чегайда і С.В.Грибанова [4] В.К.Федорченко [5], О.Д.Король [6], В.К.Бабарицька і А.Я.Короткова [7], С.С.Галасюк, С.Г.Нездоймінов [8] та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на постійні дослідження в даній сфері, питання впровадження інноваційних екскурсій на туристичному ринку України остаточно не вирішено і потребує особливого вивчення й аналізу.

Формулювання цілей статті

Дану статтю присвячено розгляду сучасних інноваційних форм екскурсійної діяльності та визначенню перспективних напрямів їх використання у вітчизняній туристичній практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження

Інноваційна діяльність – це одна з економіко-правових форм діяльності, що здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу з метою досягнення певного соціально-економічного ефекту.

У сучасній економіці роль інновацій значно зросла. Це викликано тим, що в ринковій економіці інновації являють собою метод конкуренції, оскільки інновація веде до зниження собівартості, цін і зростання прибутку, до створення нових потреб, до припливу грошей, до підвищення іміджу (рейтингу) виробника нових продуктів, до відкриття і захоплення нових ринків, у тому числі і зовнішніх.

Інновації в туристично-екскурсійній діяльності – це розроблення, створення нових туристичних маршрутів, проектів тощо із застосуванням досягнень науки, техніки, ІТ-технологій, а також прогресивного досвіду в області управління й маркетингу, впровадження яких дозволить підвищити рівень зайнятості населення, забезпечити зростання його доходів, прискорити соціально-економічний розвиток і поліпшити туристичний імідж країни, регіонів, міст і т.д.

Для туристично-екскурсійного бізнесу необхідні інновації, оскільки туристич-

тичний ринок нестабільний, піддається впливу різних факторів із навколишніх і суміжних областей. У даних умовах фірми / екскурсоводи повинні не тільки створювати новий продукт, але вміти своєчасно реагувати на нові зміни в різних сферах діяльності, суміжних з туризмом, мати здатність до створення нових методів роботи і поліпшення результатів діяльності. Таким чином, інновація – необхідний пункт у програмі розвитку і реалізації екскурсійного продукту на ринку. Головна мета фірми – вижити в умовах конкуренції, зацікавити й залучити максимальну кількість споживачів. Саме за допомогою інноваційних аспектів у поточній діяльності фірми є можливість забезпечення для свого продукту стабільного існування на ринку.

Інновації у проведенні екскурсій можна умовно поділити на два основні напрями: 1) з використанням нових форм і методів (проведення індивідуальних екскурсій, проведення інтерактивних, в т.ч. квест-екскурсій, костюмованих екскурсій, новітніх музейних екскурсій тощо), 2) з використанням ІТ-технологій (мультимедійні технології, каталогізація об'єктів туристичної атракції, віртуальні музеї, віртуальні екскурсії, в т.ч. 3-D екскурсії, використання роботів-екскурсоводів, QR-кодів тощо).

З огляду на закордонний досвід, слід зазначити, що екскурсійна справа сьогодні розпочинає свій новий шлях, де мають гармонійно поєднуватись нові інноваційні форми та методи проведення екскурсії. Так, в Європі та в Росії сьогодні користуються популярністю екскурсії, до складу яких входять елементи костюмованого дійства. Справді креативними та новаторськими можна назвати костюмовані тематичні екскурсії Прагою. Так, наприклад, під час «пивної» мандрівки по місту екскурсоводом буде «веселий кухоль», який проведе екскурсантів найсмачнішими пабами міста. Якщо ж відвідати екскурсію нічною Прагою, то на чолі групи можна зустріти гіда-«скелета», який відправиться у найстрашніші містечка й навіть познайомить з чарівними привидами. У Відні популярними серед туристів є костюмовані екскурсії імператорським палацом Шенбрунн – літньою резиденцією імператорської сім'ї.

Останнім часом набувають все більшої популярності віртуальні екскурсії, оскільки вони необхідні для допомоги людям з обмеженими можливостями, соціально незахищеним, студентам тощо. Серед переваг віртуальних екскурсій слід виділити доступність, можливість огляду в будь-який час, варіанти багаторазової «участі» в екскурсії й перегляду текстової інформації, ефект присутності. Серед недоліків віртуальних екскурсій виділяють неможливість поставити питання в режимі реального часу, залежність від творців: неможливо побачити те, що не включено до екскурсії [9].

Останнім часом як у світі, так і в Україні, набирають обертів нові ігрові види екскурсій під назвою «спайгеймс» (spugames) та «геокешинг» (geocaching). Спайгеймс – це гра, що складається з ланцюжка завдань. Суть її в тому, щоб відшукавши на місцевості ті чи інші пункти, в яких знаходиться залишений там знак або предмет, рухатися далі. Що стосується геокешингу, то це захоплююча гра-екскурсія, метою якої є пошук схованок за допомогою GPS-приймачів [10].

Нещодавно з'явилася нова технологія, яка отримала назву «розширена реальність». Першою загальнодоступною системою для «розширеної реальності» була WikiMe. Це система, що поєднує реальний світ зі світом, генерованим комп'ютером. На крок попереду в розвитку цієї технології іде Google, який ввів нову послугу Google Googles. Щоб дізнатися більше про об'єкт, досить виконати фотокамерою мобільного телефону його знімок та переслати на сервери фірми

Google. На підставі бази фотознімків Google та інформації GIS, що знаходиться в системі Google Maps, сервери ідентифікують об'єкт і перешлюють його опис на телефон користувача [11, с. 225-226].

Набирають обертів і сучасні інтерактивні екскурсії, зокрема, серед дитячої аудиторії. Такі екскурсії в музейних стінах більше схожі на чарівну казку або веселу пригоду. Екскурсантам повідомляють, що вони потрапили у дивовижну країну, де царює казкова фея або володарює страшний дракон. Зазвичай, через півтори-дві години гри (саме стільки триває інтерактивна екскурсія; програми для дошкільнят займають 30-45 хвилин) юний екскурсант отримує нові знання про природу речей, запам'ятовує їх краще, ніж під час прослуховування циклу шкільних лекцій за тією ж темою. Крім того на згадку про музейні пригоди обов'язково залишиться маленький сувенір, виготовлений власноруч.

На сьогодні в Україні великою популярністю користуються квест-екскурсії. Яскравими прикладами є:

- м. Київ: «Слідами київських відьом і привидів», «Кримінальний Київ некримінальним поглядом», «Київські скарби», «Біла гвардія», «Північна Семіраміда або Катерина II в Києві»;
- м. Львів: «Різноманіття життя на Землі», «Зачаровані лицарі»;
- м. Одеса: «Квест-екскурсія по Привозу», «Кримінальна Одеса»;
- м. Кам'янець-Подільський: «Загадкова квітка на камені. Місто-легенда».

Серед таких квест-екскурсій варто згадати одну з експериментальних розробок команди науковців музею В.Г. Короленка – науково-пізнавальну гру-квест «Скарби короленківської садиби». Вона повністю вибудована за законами квестового комп'ютерного жанру, але перенесена у реальність і сформована на знаннях дітей з літератури, географії, етнографії, історії, логіки. Долаючи «інтелектуальні перешкоди», підлітки поглиблюють свої знання, вчаться працювати в команді, слухати і розуміти один одного. Методом гри вони глибоко засвоюють по суті традиційну екскурсійну інформацію. Проте після квесту використаний науковий матеріал відтворюється підлітками майже стовідсотково, як свідчать результати моніторингу [12].

Деякі роки тому на ринку екскурсійних послуг почав різко зростати сектор дитячого туризму і, зокрема, стали популярними інтерактивні екскурсії для школярів та підлітків. Зазвичай інтерактивна екскурсія триває більше 3 годин, тому підходить для дітей старше 5–6 років, які можуть витримати подібне навантаження. Як правило, в програму входить не тільки піша прогулянка в історичних костюмах або інсценоване дійство в образах із міфів або казок, але і відвідування музеїв. Так, у Національному музеї народного декоративного мистецтва допоможуть провести майстер-клас із розпису глечиків, а в Національному музеї Великої Вітчизняної війни запросять акторів, які разом з дітьми програють справжні батальні сцени.

Все частіше під час екскурсій використовуються можливості новітніх технологій: використання роботів-екскурсоводів у Національному Науково-природничому музеї, Канівському музеї Тараса Шевченка, Новосибірському державному краєзнавчому музеї, зображення поруч із стандартним етикетажем експонатів QR-кодів- своєрідного навігаційного сервісу. Здійснити віртуальну подорож відомими місцями і містами України, таким як площа Ринок у Львові, фортеця і кафедральний собор святих Петра і Павла в місті Кам'янці-Подільському, музей-храм Святої Софії та Свято-Успенська Печерська Лаври в Києві за допомогою технології Google Street View може будь-який охочий на сервісі Google Earth і Google Maps. Крім того, ця технологія дозволяє ознайомитись з пам'ятками природи та

архітектури України через подорожі містами: Ужгородом, Тернополем, Львовом, Києвом [13, с. 83].

Ще один вид перспективної інноваційної музейної екскурсії – Food-екскурсія – це мультижанровий формат, який дає можливість відвідати цікаву виставку, почути небанальну екскурсію і випити філіжанку кави в музейній кав'ярні. Історія, культура і гастрономія об'єднані в рамках єдиного проекту, що створює нові уявлення про музейне дозвілля.

Висновки

Інноваційні технології у туристичній галузі є вимогою часу, і дозволяють не тільки підвищувати якість послуг, але і раціонально використовувати всі наявні ресурси як для туристів, так і для власників туристичного бізнесу. В процесі розвитку НТП розвиватимуться й інноваційні технології у туристичній галузі, які дозволяють відкривати нові можливості для інноваторів та роблять туризм доступним для різних категорій населення. Світовий та вітчизняний досвід створення і впровадження віртуальних екскурсій переконливо доводить, що даний напрям діяльності створює умови для підвищення конкурентоспроможності туристичного продукту. Тому подальше вивчення світового та вітчизняного досвіду впровадження інноваційних форм екскурсійної діяльності дозволить значно підвищити рівень конкурентоспроможності вітчизняного екскурсійного продукту як на внутрішньому, так і на світовому туристичному ринку.

Література

1. Сокол Т.Г. Основи туризмознавства: навч. посіб. / Т.Г.Сокол. – К. : ЗАТ «Слов'янський дім», 2006. – 76 с.

2. Закон України «Про туризм» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/324/95-вр

3. Межгосударственный стандарт 30335 – 95 «Услуги населению. Термины и определения» / Введеный в дію як державний стандарт України (наказ Держстандарту України №99 від 4.03.1996р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: internet-law.ru/gosts/gost/7198/

4. Чагайда І. М. Екскурсознавство: Навчальний посібник / І. М. Чагайда, С. В. Грибанова – К: ІТФПУ, 2004 – 240 с.

5. Федорченко В.К. Історія туризму в Україні: навч. посіб. / В.К.Федорченко, Т.А.Дьорова. – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.

6. Король О.Д. Організація екскурсійних послуг в туризмі: навч. посіб. / О.Д.Король. – Чернівці: ЧНУ, 2016. – 144 с.

7. Бабарицька В. Екскурсознавство і музеєзнавство: навчальний посібник / В. Бабарицька, А. Короткова, О. Малиновська. – 2-ге, перероб. і доп. – К.: Альтерпрес РА, 2012. – 444 с.

8. Галасюк С.С. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності: навчальний посібник / С. С. Галасюк, С. Г. Нездоймінов. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 178 с.

9. Верес К. О. Інноваційні технології в екскурсійному супроводі / К.О. Верес [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitst>

10. В Украине появилась мода на геокэшинг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.focus.ua/society/240665/>.

11. Федоров О. Найновіші досягнення інформаційних технологій і туризм – нові виклики і можливості / О. Федоров, Ю. Афоніна // Наукові записки ВДПУ, серія: Педагогічні науки. – 2011. – Вип. 107. – С. 218 – 227.

12. Застосування інноваційних технологій в музейній практиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://photo-lviv.in.ua/zastosuvannya-innovatsijnyh-tehnolohij-v-muzejnij-praktytsi/>

13. Щербакова Т.И. Традиционные и инновационные подходы к организации экскурсионной деятельности / Т.И. Щербакова // Современные методические аспекты экологического образования. – 2006. – № 3. – С. 80–84.

УДК 659.4 (4-014+4-015)

М.І. Терещук
кандидат політичних наук,
асистент кафедри міжнародних
відносин та суспільних комунікацій
Університет економіки та права «КРОК»

Особенности практики туристического брендинга країн Центральної та Східної Європи

У статті досліджено проблему формування туристичного бренду країни на прикладі держав Центрально-Східної Європи (ЦСЄ). На основі авторської методики проведено аналіз практики використання брендингових технологій країнами ЦСЄ для просування своїх туристичних дестинацій, виявлено найбільш успішні з них.

Ключові слова: туристичний брендинг, Центрально-Східна Європа, туризм

М.И. Терещук
кандидат политических наук,
ассистент кафедры международных
отношений и общественных коммуникаций
Университет экономики и права «КРОК»

Особенности практик туристического брендинга стран Центрально-Восточной Европы

В статье исследована проблема формирования туристического бренда страны на примере государств Центрально-Восточной Европы (ЦВЕ). На основе авторской методики проведен анализ практики использования брендинговых технологий странами ЦВЕ для продвижения своих туристических дестинаций, выявлены наиболее успешные из них.

Ключевые слова: туристический брендинг, Центрально-Восточная Европа, туризм.

M.I. Tereshchuk
PhD in Political Sciences,
Assistant Professor of International Relations
and Social Communications Department,
«KROK» University

Peculiarities of tourism branding practices of Central and Eastern Europe countries

The article explores the problem of the formation of the country's tourism brand, using the example of the states of Central and Eastern Europe (CEE). On the basis of the author's methodology, the practices of using branding technologies by CEE countries in order to advance its tourism interests are analyzed, which allowed to identify the most successful countries.

Keywords: tourism branding, Central Eastern Europe, tourism

Постановка проблеми

Поняття «бренд» досить часто використовується, коли йдеться про позиціонування образу держав. Бренд країни, у цьому контексті, розуміється як певний

комплекс думок, відчуттів, асоціацій та уявлень, що виникають у людини, коли вона, наприклад, бачить, чує назву країни чи купує товар, вироблений у цій країні тощо.

Бренд території, а, отже, і країни може розглядатися як багатомірний ментальний конструкт, який поєднує в собі образи, емоційні оцінки, враження та сподівання, що виникають як асоціативний ряд у реципієнтів під час згадування назви [3, с.263].

Важливість формування потужного бренду країни вже давно належним чином оцінені на державному рівні у багатьох країнах світу, а брендингові технології посіли чільне місце у державних зовнішньополітичних стратегіях. Перевагою використання брендингових технологій є те, що вони можуть бути корисними менш розвиненим країнам (до яких відносяться і країни ЦСЄ), які не можуть конкурувати з більш потужними державами.

Роль туризму почала активно зростати разом із процесами глобалізації. Транслюючи дану ідею у сферу туристичного брендингу, можна сказати, що у глобалізованому світі міжнародний туризм також став глобальним, і наявність привабливого іміджу країни як туристичної дестинації набуває цілком конкретної цінності, а створення та підтримка цього іміджу відтак стали складовою національних інтересів та напрямом брендингової політики держав світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Напрямок досліджень, пов'язаних безпосередньо з брендингом територій та, зокрема, країн, набув достатньо детального розгляду в працях таких зарубіжних дослідників, як С. Анхольт [9], М. Арончик [10], Ф. Котлер [13], А. Мунар [15], Д. Холл [11], та ін. Серед вітчизняних вчених, які досліджували ці проблеми, необхідно відмітити таких, як Т. Нагорняк [3], В. Тарнавський [7], О. Шевченко [8] та ін.

Питання брендингу в туризмі досліджувались у працях А. Гаврилюк [1], О. Музиченко-Козловської [2], О. Осипчук [4], А. Парфінєнка [5], В. Пацюк [6] та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Тривалий час країни регіону Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) перебували у соціалістичному таборі і як туристичні дестинації були недостатньо доступними для іншого світу. В сучасних умовах глобалізованого світу та активного розвитку міжнародного туризму вищезазначеним країнам доводиться докладати серйозні зусилля для просування на міжнародному ринку туристичних послуг. Одними з найбільш ефективних та популярних інструментів є технології туристичного брендингу. Вивчення даного досвіду може бути корисним і для України, яка відчутно відстає у просуванні власного туристичного продукту за кордоном.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз практик туристичного брендингу країн Центральної та Східної Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження

Туризм є однією зі стратегічно найважливіших галузей економіки більшості країн світу. Як зазначає Всесвітня туристична організація (ЮНВТО) — спеціалізована агенція ООН з питань туризму, впродовж десятиліть туризм зазнавав постійного зростання і поглиблення диверсифікації, щоб стати одним із найбільш швидко зростаючих секторів економіки у світі. Сучасний туризм тісно пов'язаний із розвитком і охоплює все більшу кількість нових дестинацій. Така динаміка перетворила його у ключовий фактор соціально-економічного розвитку.

На сьогодні бізнесовий обсяг туризму дорівнює або навіть перевершує експорт нафти, продуктів харчування та автомобілів. Туризм став одним із основних гравців у міжнародній торгівлі і є водночас одним із основних джерел доходу для багатьох країн, що розвиваються. Це зростання йде паралельно зі збільшенням диверсифікації і конкуренції серед дестинацій. Глобальне поширення туризму в промислово розвинених країнах надало вигоди для економіки та зайнятості у багатьох суміжних галузях – від будівництва до сільського господарства і телекомунікацій [17].

Наслідком глобалізації є як примноження відомих імен брендів, так і зростання просторового виміру, в якому ці імена стають відомими. У зв'язку з виникненням нових туристичних напрямків, світовий туристичний ринок розширився географічно, що призвело до збільшення диверсифікації різновидів туризму, таких, як оздоровчий, міський, бізнес і конференц-туризм, сільський, екстремальний, темний, медичний [15, с.23].

Вищезазначені обставини різко підвищили конкуренцію серед країн за приваблення туристів і, як наслідок, актуалізували використання різноманітних технологій привернення уваги, серед яких брендинг займає одне з провідних місць.

Однією з актуальних брендингових технологій і для країн ЦСЄ є «стале багатство», за висловом С.Анхольта, лояльність основної частини споживачів, готових приймати нові продукти, запущені під тією ж назвою, і відносна дешевизна збереження лояльності клієнтів у порівнянні з витратами на постійний пошук нових [9, с.6]. Іншими словами, успішна реалізація країною брендингової кампанії може приносити дивіденди досить тривалий час.

Після розпаду «соціалістичного табору» країни ЦСЄ стикнулися з необхідністю перегляду національної ідентичності. Ця задача включала в себе, по-перше, відмову від ідентичності, сформованої протягом чотирьох десятиліть державного соціалізму, включно з бажанням заперечити (навіть стерти) спогади про недавнє комуністичне минуле. Колишні комуністичні режими користувались низькою народною підтримкою через їх нездатність забезпечити економічне процвітання, придушення свободи і основних прав людини. По-друге, мало місце бажання побудувати нову посткомуністичну національну ідентичність, що характеризується демократичною, плюралістичною, капіталістичною і значною мірою західною орієнтованістю, що саме по собі включає в себе «демонтаж» ідентичності, сформованої в період соціалізму [14, с.157–158].

Вищезазначені процеси в туристичній сфері мали характерні особливості. Перш за все, туристичні атракції в країнах ЦСЄ переважно досить подібні до тих, що можна побачити в інших країнах Європи, тому завдання приваблення туристів вирішувалось у різний спосіб: створення певних конкурентних переваг (насамперед, у напрямі привабливого співвідношення ціна/якість); конструювання атракцій, які враховують стереотипні уявлення «західного світу» про країну (наприклад, т.зв. «дракула-туризм» у Румунії); використання пам'яток комуністичного минулого (наприклад, «Memento Park» – парк скульптур епохи соціалізму в Будапешті); відродження популярності курортів, відомих до встановлення комуністичного режиму (наприклад, Карлові Вари у Чехії). По-друге, необхідно було проводити інформаційно-рекламні кампанії з використанням різних комунікаційних каналів.

Як зазначив шотландський дослідник Д. Холл, у Центральній та Східній Європі практика брендингу дестинацій зіткнулась, принаймні, із трьома основними обмеженнями. По-перше, відсутність належного фінансування для підтримки відповідних маркетингових кампаній, що посилюється обмеженим досвідом роботи на світових ринках та відсутністю відповідних навичок. По-друге, фахівці із брендин-

гу туризму можуть піддаватись тиску, щоб забезпечити короткострокові результати, тоді як розбудова стійкого бренду потребує довгострокових інвестицій. По-третє, в той час як централізовані, відносно авторитарні режими можуть забезпечити певний контроль і узгодженість між складовими частинами іміджу дестинацій, у країнах із ринковою економікою значно важче розробити узгоджений бренд для дестинацій, які складаються із численної кількості продуктів і середовищ [11, с.114].

У багатьох країнах були створені нові урядові структури для координації політики туристичного брендингу. Наприклад, державне регулювання туризму в Польщі здійснюється Міністерством спорту і туризму, до складу якого входить департамент туризму, головною метою діяльності якого є розвиток і регулювання туристичної індустрії. Органом, що займається просуванням туристичних можливостей Польщі в країні і за кордоном, є Польська Туристична Організація (ПТО). ПТО є державною установою, головним завданням якої є просування Польщі як країни, привабливої для туристів, забезпечення функціонування і розвитку польської туристичної інформаційної системи і підтримка планів розвитку і модернізації туристичної інфраструктури. ПТО, маючи філії в 14 країнах світу, планує рекламні кампанії, що включають в себе потреби окремих ринків. У Румунії і Хорватії створені Міністерства туризму, в Болгарії – Державне агентство з туризму, в Словенії – Рада з туризму.

Для аналізу якісного впливу туристичної сфери на доходи країни, автором статті був проведений аналіз даних показника «Міжнародний туризм: надходження (у поточних доларах США)» («International tourism, receipts (current US\$)») [16] за останні десять років (останнім роком, за який представлені дані, є 2015, таким чином, хронологічні рамки становлять 2006–2015 роки.

Таблиця

Показник «Міжнародний туризм: надходження (у поточних доларах США)» для країн ЦСЄ у 2006–2015 роках (млн. \$)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Албанія	1057	1479	1848	2014	1780	1833	1623	1670	1849	1614
Білорусь	401	479	585	563	665	747	986	1155	1230	1016
Болгарія	3317	4181	4852	4273	4035	4554	4202	4632	4518	3583
Боснія і Герцеговина	658	804	913	753	662	722	689	754	755	702
Естонія	1361	1416	1643	1445	1412	1683	1588	1791	2231	1818
Латвія	622	881	1134	1013	963	1102	1068	1191	1244	1133
Литва	1077	1192	1316	1063	1034	1417	1430	1595	1383	1310
Македонія	156	219	262	232	209	242	237	270	298	270
Молдова	150	229	293	240	222	253	279	318	322	285
Польща	8122	11686	12837	9843	9986	11598	11841	12476	1292	1135
Румунія	1676	2073	2625	1687	1631	2018	1901	1903	2225	2097
Сербія	416	1016	1133	989	951	1149	1083	1221	1352	1322
Словаччина	1655	2352	3004	2539	2335	2514	2365	2634	2619	2411
Словенія	2074	2465	2954	2735	2721	2953	2841	2976	2944	2697
Угорщина	4998	5628	7533	7013	6595	7239	6206	6572	7487	6944
Україна	4018	5320	6722	4349	4696	5406	5988	5946	2264	1656
Хорватія	8296	9601	11681	9308	8255	9638	8865	9721	1007	9018
Чехія	6702	7775	8871	7936	8017	8503	7757	7802	7614	6758

Джерело: розроблено автором на основі даних [16]

Як можна побачити з таблиці, практично всі країни демонстрували активне зростання надходжень від туризму до світової фінансово-економічної кризи 2008 року. Надалі, після спаду, першими країнами, які почали демонструвати відновлення, стали Білорусь, Польща та Чехія. Також ми бачимо, що абсолютно в усіх країнах ЦСЄ надходження від туризму скоротилися у 2015 році.

Наступним напрямом аналізу успішності країн у реалізації політики брендингу в туристичній сфері є використання Індексу конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму (The Travel & Tourism Competitiveness Index). Цей індекс вперше опублікований у 2007 році міжнародною неурядовою організацією «Всесвітній економічний форум». Він являє собою «набір чинників і політик, які уможливають сталий розвиток сектору туризму і подорожей, який, в свою чергу, сприяє розвитку та конкурентоспроможності країни» [16]. В основі індексу (в редакції 2015 року) лежать чотири складники: сприятливе середовище, політика у сфері туризму і подорожей та сприятливі умови, інфраструктура, природні та культурні ресурси, кожен із яких оцінюється на основі низки відповідних індикаторів.

Таким чином, Індекс конкурентоспроможності країни у сфері подорожей і туризму є інтегральним показником, в якому дві третини з набору даних – це статистичні дані міжнародних організацій, а третина – заснована на даних, здійснюваного Всесвітнім економічним форумом щорічного опитування Executive Opinion Survey, які використовуються для вимірювання показників, що мають якісний характер або для яких по деяких країнах немає порівнянних міжнародних статистичних даних. Результати чергових обчислень Індексу та їх аналіз публікуються у щорічних аналітичних звітах «The Travel & Tourism Competitiveness Report», які перші три роки були щорічними, а потім почали готуватись кожні два роки.

Серед країн ЦСЄ, за даними звіту «The Travel & Tourism Competitiveness Report 2015», лідером за займаним місцем є Хорватія (33 місце). Також високі позиції займають Естонія, Польща, Словенія, Угорщина, Чехія (місця в діапазоні 37–47). Наступну умовну групу складають Болгарія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина та Чорногорія (місця в діапазоні 53–67). Найнижчі позиції за індексом у таких країнах, як Албанія, Македонія, Молдова, Сербія (місця в діапазоні 82–111).

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що країни Центрально-Східної Європи за різним ступенем активності реалізовували політику туристичного брендингу країни.

Враховуючи результати успішності брендингової політики країн Центрально-Східної Європи у сфері туризму, можна виділити безперечного лідера — Хорватію, яка має найбільший потік туристів на душу населення та найбільше надходжень на душу населення від іноземних туристів, активно працює над включенням своїх пам'яток у Список об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО та займає найвище місце за Індексом конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму серед країн ЦСЄ.

Також високі результати демонструють Естонія, Польща, Словенія, Чехія, а саме: Естонія (найбільший потік туристів на душу населення; порівняно високі надходження на душу населення від іноземних туристів, високі позиції за Індексом конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму); Польща (є успішною та активною у включенні своїх пам'яток у Список об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, має високі позиції за Індексом конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму); Словенія (порівняно високий потік туристів на душу на-

селення та високі надходження на душу населення від іноземних туристів, високі позиції за Індексом конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму); Чехія (є успішною та активною у включенні своїх пам'яток у Список об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, має високі позиції за Індексом конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму).

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні досвіду політики туристичного брендингу інших країн світу, зокрема, посткомуністичних.

Література

1. Гаврилюк А.М. Туристичні артефакти сучасності – інноваційні об'єкти територіального брендингу / А.М. Гаврилюк // Географія та туризм – 2014. – Вип. 28. – С. 47–53 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2014_28_9

2. Музиченко-Козловська О. В. Туристичний брендинг: сутність, складові та переваги / О.В. Музиченко-Козловська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2014. – № 797. – С. 396–402. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2014_797_55

3. Нагорняк Т. Л. Брендинг територій як державна та регіональна політика: Монографія / Т. Л. Нагорняк. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2013. – 367 с.

4. Осипчук М. Брендинг як інструмент підвищення ефективності функціонування туристичної дестинації / М. Осипчук // Дослідження міжнародної економіки: Зб. наук. пр. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2011. – № 2 (67). – С. 144–155.

5. Парфіненко А. Ю. Образ, імідж, бренд регіону – чинники формування конкурентних переваг регіонального розвитку / А. Ю. Парфіненко // Туристичний імідж регіону: монографія / за ред. А. Ю. Парфіненка – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 10–34.

6. Пацюк В.С. Брендинг міст як невід'ємна складова розвитку туристичної діяльності (на прикладі м. Кривий Ріг) / В. С. Пацюк // Географія та туризм. – 2014. – Вип. 30. – С. 91–101 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2014_30_11

7. Тарнавський В. Страна как бренд: Страны и территории начинают создавать собственные бренды для продвижения своего образа в мире [Електронний ресурс] / Новый маркетинг. – Режим доступу: <http://www.management.com.ua/cases/case026.html> (переглянуто 16 листопада 2017 р.)

8. Шевченко О. В. ПР-технології в міжнародних відносинах (європейський досвід та перспективи України): Монографія / О. В. Шевченко. – К.: Центр вільної преси, 2003. – 193 с.

9. Anholt S. Brand New Justice: How Branding Places and Products Can Help the Developing World / Simon Anholt. — N.Y.: Elsevier Butterworth-Heinemann, 2005. — 173 p.

10. Aronczyk M. Branding the Nation: The Global Business of National Identity / Melissa Aronczyk. — N.Y.: Oxford University Press, 2013. — 226 p.

11. Hall D. Branding and national identity: the case of Central and Eastern Europe / Derek Hall // Destination Branding: Creating the Unique Destination Proposition / Ed. by Nigel Morgan, Annette Pritchard, Roger Pride. — Oxford: Butterworth-Heinemann, 2004. — P. 111–127.

12. International tourism, receipts (current US\$) [Електронний ресурс] // The World Bank. — Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.RCPT.CD> (переглянуто 16 листопада 2017 року)

13. Kotler Ph. Marketing management / Philip Kotler, Kevin Keller. — Twelfth ed. — Upper Saddle River, NJ: Pearson Education, 2006. — 729 p.

14. Light D. Gazing on communism: heritage tourism and post-communist identities in Germany, Hungary and Romania / Duncan Light // Tourism Geographies. — 2000. — Vol. 2, Issue 2. — С. 157–176.

15. Munar A. M. Challenging the Brand / Ana Maria Munar // Tourism Branding: Communities in Action. — Bingle: Emerald Group Publishing, 2009. — P. 17–35.

16. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2015 [Електронний ресурс] // World Economic Forum. — Режим доступу: <http://www.weforum.org/reports/travel-tourism-competitiveness-report-2015> (переглянуто 12 листопада 2017 року)

17. Why tourism? [Електронний ресурс] // World Tourism Organization UNWTO. – Режим доступу: <http://www2.unwto.org/content/why-tourism> (переглянуто 12 листопада 2017 року)

Зміст

Вступне слово.....	3
Розділ 1 Економічна теорія	
<i>Бобров Є.А.</i> Аналіз впливу децентралізації генерації електричної енергії на енергетичну безпеку держави	4
<i>Грушко О.В.</i> Оцінювання політичної ренти з використанням рейтингів міжнародних організацій.....	11
<i>Даценко Ю.М.</i> Вплив відновлювальної енергетики на зв'язки в суспільстві та економіці	18
<i>Колядич О.І.</i> Нетехнологічні інновації у розвитку сучасної організації соціально-трудова сфера суспільства	26
<i>Радіонова І.Ф.</i> Стейкхолдери макроекономічної політики та диспропорції публічного сектору національної економіки	36
Розділ 2 Фінанси	
<i>Вербинська М.О.</i> Удосконалення системи державного регулювання прозорості комерційних банків	44
<i>Красман Н.В., Терещенко О.С.</i> Тенденції та перспективи банківської системи України	51
<i>Сова О.Ю.</i> Трансмісійний механізм грошово-кредитної політики держави	63
Розділ 3 Міжнародна економіка	
<i>Ковтонюк К.В.</i> Цифрова трансформація світової економіки	70
<i>Кульбачний С.В.</i> Макроекономічне регулювання національної економіки в умовах глобалізаційних викликів	76
Розділ 4 Економіка підприємства	
<i>Закревська О.Ю.</i> Внутрішній аудит поточної дебіторської заборгованості підприємств торгівлі	82
<i>Копитко М.І., Прихідько С.М.</i> Проблеми та перспективи діяльності приватних детективних підприємств в Україні	90
<i>Петрова І.Л., Вінтсі Джо</i> Інноваційна активність підприємства як фактор його конкурентоспроможності та економічної безпеки	101
<i>Ромашко О.М., Дудка Н.П.</i> Звіт про рух грошових коштів як компонент фінансової звітності	110
<i>Сопко В.В., Фоміна О.В., Прокопова О.М.</i> Організація обліково-аналітичного забезпечення управління діяльністю підприємства.....	116
Розділ 5 Менеджмент і маркетинг	
<i>Добришин Ю.Є., Чернозубкін І.О.</i> Ефективність застосування автоматизованих інформаційних систем управління навчальним закладом.....	122
<i>Нікішин Е.В.</i> Фундаментальні аспекти економічної безпеки в контексті теорії самоорганізації систем.....	129
<i>Пазєєва Г.М., Самчинська К.І.</i> Управління процесами логістичного обслуговування клієнтів торговельного підприємства.....	138
Розділ 6 Організація і економіка туризму	
<i>Алькама В.Г.</i> Логістична діяльність сфери туристичного бізнесу та її специфіка....	147

<i>Гаврилюк С.П.</i> Особливості сучасного розвитку підприємництва на ринку туристичних послуг в Україні	156
<i>Сокол Т.Т., Плиска І.І.</i> Інноваційні способи і форми екскурсійної діяльності на ринку туристичних послуг України	165
<i>Терещук М.І.</i> Особливості практики туристичного брендингу країн Центральної та Східної Європи	171

Содержание

Вступительное слово	3
Раздел 1 Экономическая теория	
<i>Бобров Е.А.</i> Анализ влияния децентрализации генерации электрической энергии на энергетическую безопасность государства	4
<i>Грушко А.В.</i> Оценка политической ренты с использованием международных организаций.....	11
<i>Даценко Ю.М.</i> Влияние возобновляемой энергетики на связи в обществе и экономике.....	18
<i>Колядич А.И.</i> Нетехнологические инновации в развитии современной организации социально-трудовой сферы общества.....	26
<i>Радионова И.Ф.</i> Стейкхолдеры макроэкономической политики и диспропорции публичного сектора национальной экономики.....	36
Раздел 2 Финансы	
<i>Вербинская М.А.</i> Усовершенствование системы государственного регулирования прозрачности коммерческих банков	44
<i>Красман Н.В., Терещенко А.С.</i> Тенденции и перспективы банковской системы Украины	51
<i>Сова О.Ю.</i> Трансмиссионный механизм денежно-кредитной политики государства.....	63
Раздел 3 Международная экономика	
<i>Ковтонюк Е.В.</i> Цифровая трансформация мировой экономики	70
<i>Кульбачный С.В.</i> Макроэкономическое регулирование национальной экономики в условиях глобализационных вызовов	76
Раздел 4 Экономика предприятия	
<i>Закревская Е.Ю.</i> Внутренний аудит текущей дебиторской задолженности торговых предприятий	82
<i>Копытко М.И., Прыхидько С.М.</i> Проблемы и перспективы деятельности частных детективных предприятий в Украине.....	90
<i>Петрова И.Л., Винтси Джо</i> Инновационная активность предприятия как фактор его конкурентоспособности и обеспечения экономической безопасности	101
<i>Ромашко О.М., Дудка Н.П.</i> Отчет о движении денежных средств как компонент финансовой отчетности	110
<i>Сопко В.В., Фомина Е.В., Прокопова Е.Н.</i> Организация учетно-аналитического обеспечения управления деятельностью предприятия.....	116
Раздел 5 Менеджмент и маркетинг	
<i>Добришин Ю.Е., Чернозубкин И.О.</i> Вопросы эффективности применения автоматизированных информационных систем управления учебным заведением	122
<i>Никишин Е.В.</i> Фундаментальные аспекты экономической безопасности в контексте теории самоорганизации систем	129
<i>Пазеева А.М., Самчинская К.И.</i> Управление процессами логистического обслуживания клиентов торгового предприятия.....	138

Раздел 6 Организация и экономика туризма

<i>Алькема В.Г.</i> Логистическая деятельность организаций сферы туристического бизнеса и ее специфика	147
<i>Гаврилюк С.П.</i> Особенности современного развития предпринимательства на рынке туристических услуг в Украине.....	156
<i>Сокол Т.Г., Плиска И.И.</i> Инновационные способы и формы экскурсионной деятельности на рынке туристических услуг Украины.....	165
<i>Терещук М.И.</i> Особенности практик туристического брендинга стран Центрально-Восточной Европы.....	171

Content

Introduction.....	3
Chapter 1 <i>Economic Theory</i>	
<i>Bobrov Y.</i> Analysis of Effect of Electric Energy Generation Decentralization on State Energy Security	4
<i>Hrushko O.</i> Evaluation of Political Rent by means of International Organizations	11
<i>Datsenko Yu.M.</i> Influence of renewable energy on communication in society and economics.....	18
<i>Koliadych O.</i> Non-technological Innovations in Development of Modern Organization of the Social and Labor Spheres of Society.....	26
<i>Radionova I.</i> Macroeconomic policy stakeholders and the disproportions of national economy public sector	36
Chapter 2 <i>Finance</i>	
<i>Verbynskaya M.</i> Improvement of System of State Regulation of Commercial Banks Transparency	44
<i>Krasman N.V., Tereshchenko O.S.</i> Trends and prospects Banking system of Ukraine	51
<i>Сова О.Ю.</i> The transmission mechanism of monetary policy	63
Chapter 3 <i>International Economics</i>	
<i>Kovtoniuk K.V.</i> Digital transformation of the world economy.....	70
<i>Kulbachnyi S.V.</i> National economy macroeconomic regulation in the context of globalization challenges	76
Chapter 4 <i>Enterprise Economics</i>	
<i>Zakrevska O.Yu.</i> Internal audit of trade enterprises current receivables	82
<i>Kopytko M.I., Pryhidko S.M.</i> Problems and prospects of private detective activity in Ukraine.....	90
<i>Petrova I., Vintsi Joe</i> Innovation Activity of an Enterprise as a Factor of its Competitiveness and Ensuring of Economic Security	101
<i>Romashko O.M., Dudka N.</i> Cash Flow Report as a Component of Financial Reporting .	110
<i>Sopko V.V., Fomina O.V., Prokopova O.M.</i> Organization of accounting and analytical support of enterprise activity management.....	116
Chapter 5 <i>Management and Marketing</i>	
<i>Dobryshyn Yu.Ye., Chernozubkin I.O.</i> The effectiveness of the application of automated information systems for the management of educational institutions....	122
<i>Nikishyn E.V.</i> Fundamental aspects of economic security in the context of the theory of self-organization of systems	129
<i>Pazieieva A., Samchynska K.</i> Management of Logistic Service Processes of Commercial Enterprise Customers	138
Chapter 6 <i>Organizational and Economic Tourism</i>	
<i>Alkema V.H.</i> Logistic activity of sphere of tourist business and its specificity.....	147
<i>Havryliuk S.</i> Peculiarities of Modern Development of Entrepreneurship on the Tourism Market in Ukraine	156
<i>Sokol T.H., Plyska I.I.</i> Innovation methods and forms of the excursion activity on the tourist services market of Ukraine.....	165
<i>Tereshchuk M.I.</i> Peculiarities of tourism branding practices of Central and Eastern Europe countries.....	171

Збірник наукових праць

Вчені записки Університету «КРОК»

Міжнародне фахове видання

Випуск сорок сьомий

Відповідальний секретар *Г.М. Пазєєва*

Літературне редагування *В.В. Акеліна*

Комп'ютерна верстка *В.І. Гришаков*

Підписано до друку 24.11.2017 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.

Ум. друк. арк. 21,33. Обл.-вид. арк. 14,4. Наклад 500 прим.

Зам. 161

Університет економіки та права «КРОК»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДК № 613 від 25.09.2001 р.

Надруковано департаментом поліграфії

Університет економіки та права «КРОК»

місто Київ, вулиця Лагерна, 30-32

тел.: (044) 455-69-80

e-mail: polygrafia.krok@gmail.com